

T.C
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE İMAN VE
DAVRANIŞ İLİŞKİSİ
(İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE NEŞE ÇANDIR

GAZİANTEP
EKİM 2019

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE İMAN VE
DAVRANIŞ İLİŞKİSİ
(İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE NEŞE ÇANDIR

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa ÜNVERDİ
Tez İkinci Danışmanı: Doç. Dr. Erol ERKAN

GAZİANTEP
EKİM 2019

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Üniversite Öğrencilerinde İman ve Davranış İlişkisi
(İstanbul Şehir Üniversitesi)

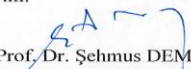
HATİCE NEŞE ÇANDIR

Tez Savunma Tarihi:01.08.2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Erol ERKAN
SBE Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları sağladığını onaylarım.

Prof. Dr. Şehmus DEMİR
Enstitü ABD Başkanı

Bu tez tarafımca (tarafımızca) okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Erol ERKAN
İkinci Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mustafa ÜNVERDİ
Tez Danışmanı

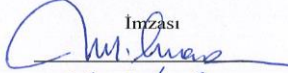
Bu tez tarafımızca okunmuş, kapsam ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Mahmut ÇINAR

Doç. Dr. Mustafa ÜNVERDİ

Dr. Abdullah DEMİR

İmzası

ETİK BEYAN

Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Hatice Neşe ÇANDIR

ÖZ

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE İMAN VE DAVRANIŞ İLİŞKİSİ (İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ)

ÇANDIR, Hatice Neşe
Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri ABD
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa ÜNVERDİ
Tez İkinci Danışmanı: Doç. Dr. Erol ERKAN
Ekim, 2019, 118 sayfa

Çalışmada imanın gençlerin davranışlarını oluşturmada etkili olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın literatür kısmında iman ve davranış ilişkisi ile dayanakları ve davranışlara yansımaları yönüyle ahirete iman ele alınmıştır. Çalışmanın alan araştırması kısmında nitel araştırma yöntemlerinden görüşme metodu kullanılmıştır. Bu bağlamda İstanbul Şehir Üniversitesinden 25 öğrenci ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmeciler rastgele yöntemi ile seçilmiştir. Analiz yöntemi olarak da betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen verilerde üniversite öğrencilerinin davranışları üzerinde iman esaslarının çok belirleyici bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Öğrencilerin davranışlarına yön veren temel etkenin genelde seküler ve hümanist değer anlayışı olduğunu düşünülmektedir. Ayrıca gençlerin zihinsel olarak da kavram karmaşası yaşadıkları tespit edilmiştir.

Anahtar kelimeler: İman, Üniversite öğrencileri, Davranış, Gençlik

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN FAITH AND BEHAVIOR AMONG UNIVERSITY STUDENTS (THE CASE OF İSTANBUL ŞEHİR UNIVERSITY)

ÇANDIR, Hatice Neşe

Master Thesis, Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Assoc. Dr. Mustafa ÜNVERDİ

Thesis Second Advisor: Assoc. Dr. Erol ERKAN

October 2019, 118 page

In this study, it was studied when we stated whether faith is effective in forming the behaviors of young people. The relationship between faith and behavior, its bases and reflection of the literature in the direction of faith in the Hereafter. Field research, qualitative research methods, interview method. He met with 25 students from İstanbul Şehir University. The interviewers were randomly selected. Descriptive analysis method as analysis method. In the data given by hand, behaviors related to a university are managed. The findings of the research, I think that the reasons for this situation are secularism and humanism. In addition, it was determined that young people experienced mental confusion.

Key words: Faith, Behavior, Youth.

ÖNSÖZ

Üniversite gençliği bulundukları yaş ve konum itibari ile önemli yere sahiptir. Hayatın en verimli zamanları bu döneme denk gelmektedir. Yüksek enerji ve azimli olunan bu dönem kişinin hayatını inşa etmesi çabasının da en yoğun olduğu dönemdir. Bunun yanında gençler üniversite eğitimleri sırasında şehir değiştirmekte, yalnız kalmakta, farklı kültür ve çevreyle karşılaşmaktadır. Bu değişim gençlerin hem sosyal hayatını hem de dini hayatını müspet ya da menfi şekilde etkilemektedir. Aynı zamanda bu dönem kimlik oluşturulan ve kimlik değişiminin yaşandığı bir dönemdir. Gençler geleceğin lokomotifleri konumunda olduklarından dolayı enerjilerinin ve fikirlerinin doğru anlaşılmasının öneme haiz bir konu olduğunu düşünmekteyiz.

Bu çalışmada gençlerin davranışlarında imanın etkisi araştırılmıştır. Üç bölüm ve sonuçtan oluşan bu tez, teorik ve saha araştırması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Birinci bölümde iman-amel ilişkisi ve dayanakları ve davranışlara yansımaları yönüyle ahirete iman ele alınmıştır. İkinci bölümde ise nitel araştırma tekniklerinden görüşme yöntemi kullanılarak gençlerin davranış ve ilişkilerinde iman esaslarının etkisi olup olmadığı ve bunun sebepleri incelemeye tabi tutulmuştur. Görüşmemizde sorduğumuz sorular Kur'an'da "Allah'a ve ahiret gününe inanan Müslümanların niteliği" diye zikredilen ayetlerden oluşturulmuştur.

Çalışmamızın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen, yılgınlığa düştüğümde motive eden saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Mustafa ÜNVERDİ'ye, çalışmamızın özellikle nitel araştırma kısmında bizi yönlendiren değerli hocam Doç. Dr. Erol ERKAN'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Tezimin son aşamasında gerekli düzenlemeler için katkıda bulunan Ayşe GÖV'e, desteğini esirgemeyen değerli arkadaşım Rumeysanur DOĞAN'a ve her türlü maddi manevi yardımına koşan aile bireylerimin her birine, özellikle sevgili eşim Turan ÇANDIR'a, kıymetli annem Müzeyyen AĞCALAR'a ve bu durumdan en çok etkilenen minik kızım Azem Alyâ'ya müteşekkirim. Ayrıca öğrencileriyle mülakat yapma imkanı verdiği için İstanbul Şehir Üniversitesine teşekkür ederim.

AĞUSTOS, 2019
HATİCE NEŞE ÇANDIR

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	viii
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	2
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2
IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	3
V. ARAŞTIRMANIN EVRENİ ve ÖRNEKLEMİ.....	4
İKİNCİ BÖLÜM	
İMAN VE DAVRANIŞ İLİŞKİSİ	
I. İMAN- AMEL (DAVRANIŞ) İLİŞKİSİ	5
A. İman	5
B. Amel (Davranış)	9
C. İman-Amel (Zorunlu) İlişkisi.....	10
1.İman- İbadet İlişkisi.....	13
2. İman- Ahlak İlişkisi.....	15
II. DAYANAKLARI VE DAVRANIŞLARA YANSIMASI YÖNÜYLE AHİRETE	
İMAN.....	17
A. Adalet Duygusu	17
B. Ölüm Korkusu.....	19
C. Ölümsüzlük Duygusu	23
D. Sorumluluk Bilinci	26
E. Mükâfat Ve Cezalandırma	30
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
GENÇLERDE İMAN VE DAVRANIŞ İLİŞKİSİ	
I. ALLAH TASAVVURUNDA FARKLILAŞMA	37
II. GENÇLERİN DAVRANIŞLARINA YÖN VEREN MOTİVASYONLAR	42
A. Ahlaki Davranışın Kaynağı	42

1. Kişiyi “Yardım Etmeye” Sevk Eden Sebepler	43
2. Yardımdan Kaçınmanın Nedenleri	47
3. Emanete Riayeti Etkileyen Faktörler.....	48
4. “İnfak” Duygusu ve Alışkanlığı	50
5. Sorumlulukları Yerine Getirme Alışkanlığı	54
B. Musibetlere Verilen Tepkiler ve İman.....	57
1. Musibetlere Verilen Tepkiler	58
2. Musibet Anında Dinin Desteği	65
3. Musibetler Karşısında Teselli Biçimleri.....	66
III. BAŞKASIYLA İLİŞKİLERDE İMAN’IN ETKİSİ	69
A. İbadet Bağlamında Allah İle İlişki.....	69
1. İbadetlerini Yerine Getirenler.....	70
2. İbadetlerini Tam Anlamıyla Yerine Getirmeyenler	73
3. Pişmanlık Durumuna Göre Görüşmeciler	76
B. Bireysel İlişkilerde Olumlu ve Olumsuz Tutumlar.....	78
1. Gıybet Etme Durumu	79
2. Affedici Olma	81
3. Ötekiyle İlişki Biçimi	84
TARTIŞMA VE SONUÇ	
I. TARTIŞMA	89
II. SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA	95
EKLER	103
EK A.1. MÜLAKAT SORULARI.....	103
EK A.2. GÖRÜŞÜLENLERİN KİŞİSEL BİLGİLERİ	105
EK. A.3. ETİK KURUL RAPORU	106
ÖZGEÇMİŞ.....	107
VITAE.....	108

KISALTMALAR

Bin, İbn	:b.
Bakınız	:bkz.
Cilt	:c.
Çeviri	:çev.
Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi	:DİA
Editör	:ed.
Erzurum Kültür ve Eğitim Vakfı	:EKEV
Fakülte	:Fak.
Hazreti	:Hz.
İslam Araştırma Merkezi	:İSAM
Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı	:İFAV
Maddesi	:mad.
Milattan Önce	:M.Ö.
Milattan Sonra	:M.S.
Ölüm Tarihi	:ö.
Sayfa	:s.
Sayı	:s.y.
Türk Dil Kurumu	:TDK
Tercüme	:Ter.
ve diğerleri	:vd.
ve saire	:vs.
Yayınları	:yay.
Yüz Yıl	:y.y

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE SINIRLARI

İman bir dinin en temel unsurudur. İslam dininin usulu selase diye ifadelendirdiği uluhiyet, ahiret ve nübüvvet en temel iman esaslarını oluşturur. Bunlardan ahiret ölüm sonrası hayatı ifade eder. İnsanda bulunan adalet duygusu, ölümsüzlük duygusu, mükâfatlandırılma isteği, sorumluluk duygusu, hayatı anlamlandırma ve disipline etme ihtiyacı insanı ahiret inancına yöneltmektedir.

Ahiret inancı Kur'an'da sık sık Allah inancıyla birlikte anılmakta ve bu da onun önemini göstermektedir. Ahirete inanan kimse ölümün bir son olmadığını bildiğinden ve ölüm sonrası yaptığı her şeyin hesabını verecek olduğundan hayatını buna göre düzenlemeye gayret eder. Uğradığı zulüm ve haksızlık karşısında sebat etmeyi öğrenir. Mutlaka karşılığını göreceği düşüncesi onun psikolojik olarak çöküşünü engeller ve teselli eder.

Biz bu çalışmamızda üniversite öğrencilerinin davranışlarının şekillenmesinde imanın etkisi olup olmadığını tespit etmeye çalıştık. İman temelde insanın bu dünyadaki davranışlarını düzenleme amacı gütmektedir. Ancak günümüzde seküler bir yaşamın etkisiyle kimi gençlerin hayatında iman etkisini göstermemektedir. Kişi Allah inancını taşıyor olsa bile davranışını şekillendirmede iman belirleyici olamayabilmektedir.

Bu çalışma İstanbul Şehir Üniversitesi öğrencileri ile sınırlıdır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmanın amacı, İslam dinin iman esaslarının üniversite öğrencilerinin davranışlarına nasıl yansıdığını incelemek ve imanın gençlerin tutum ve davranışlarına etkisini tespit etmektir.

Genel olarak alanla ilgili yapılmış bazı çalışmalar şunlardır; M. Doğan KARACOSKUN'un "*İmam-Hatip Öğrencilerinin Dini Tutum ve Davranışları*" ve yine aynı yazarın "*Psiko-Sosyal Açıdan İman (Dini İnanç)-Amel (Dini Davranış) İlişkisi*", İlyas BİLGÜ'nün "*İslam'da İnanç ve Davranış İlişkisi*". Tezlerde kullanılan yöntem nicel araştırma yöntemidir. Ancak bizim çalışmamız hem üniversite gençliğini ele alması bakımından hem de nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniğini kullanması açısından tek olma özelliği taşımaktadır.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tezimiz iki ana yöntem üzerine kuruludur. Öncelikle konunun teorik kısmı klasik ve modern kaynaklardan yararlanılarak ortaya konulmuştur. Kelam yöntemine uygun olarak iman-amel münasebeti incelenmiş, dayanak ve davranışlara yansımaları yönüyle ahiret inancına ele alınmıştır. Böylece problemin teorik bilgileri ortaya konulmuştur.

Saha araştırmasının yapıldığı II. Bölümde nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Nicel araştırma yöntemleri, yapılandırılmış olması, derinlemesine inceleme imkânı olmaması ve anket uygulanan kişilerce olanı değil olması gerekeni yansıttığından dolayı tercih edilmemiştir. Nitel araştırma yönteminin, derinlemesine bir analiz imkânı sağlayacağı ve hayatın içinden sorularla daha gerçekçi cevaplar sunacağı düşüncesi ile mülakat tekniği tercih edilerek literatürdeki bu eksiklik giderilmeye çalışılmıştır.

İmanın gençlerin davranışında etkili olup olmadığı, etkiliyse hangi bakımdan etkili olduğu mülakat yoluyla gençlerin perspektifinden anlaşılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda nitel araştırma mülakat/görüşme tekniği

kullanılmıştır. Analizde ise betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanabilir.¹ Nitel yöntemlerden en sık kullanılan yöntem görüşmedir. Görüşme, insanların bakış açılarını, deneyimlerini, duygularını ve algılarını ortaya koymada oldukça güçlü bir yöntemdir.² Görüşmelerde görüşme formundan yararlanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, görüşme sırasında irdelenecek sorular ve konular listesini kapsar. Görüşme formu yöntemi, benzer konulara yönelmek yoluyla değişik insanlardan aynı tür bilgilerin alınmasını amaçlamaktadır. Belirli bir forma dayalı görüşme, farklı bireylerden daha sistematik ve karşılaştırılabilir bilgi elde edilmesini sağlaması açısından avantajlıdır.³ Görüşme sırasında veriler ses kayıt cihazıyla kayıt altına alınmış ve daha sonra yazıya dökülmüştür. Ses kaydı alınmadan görüşmeciden izin alınmıştır. Ayrıca görüşmecilere bilgilerin sadece bu çalışma için kullanılacağı ve kimliklerinin saklı tutulacağı da ifade edilmiştir. Üniversite öğrencilerinde ahiret inancının davranışlara etkisine dair görüşlerini belirlemek amacıyla 4 temel soru ve bunlara ait alt sorular olmak üzere 17 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Konuyla ilgili sorulara dair uzman onayı alındıktan sonra görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler Şehir Üniversitesi Dragos merkez kampüsünde 2018 Aralık ayında yapılmıştır.

IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırmada genel olarak klasik ve modern kaynaklara başvurulmuştur. Çalışmanın literatür kısmı oluşturulurken, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) *Fıkhu'l-Ekber*'i, Ebu'l-Hasan Eş'arî'nin (ö.324/935-936) *El-Lüma'* ve *el-İbane'si*, Kâdi Abdülcebbar'ın (ö.425/1025) *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse'si*, Sâbûnî'nin (ö.580/184) *Mâturîdiyye Akaidi*, Taftâzânî'nin (ö.792/1390) *Kelam İlmi ve İslam*

¹Yıldırım, Ali, Şimşek, Hasan, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Seçkin yay., 2018, 11. Baskı, s. 41.

²Yıldırım-Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, s. 42.

³Yıldırım-Şimşek, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, s. 132.

Akaidi, İlhami Güler'in İman-Ahlak ilişkisi, Hayati Hökelekli'nin Ahiret İnancının Psikolojik Temelleri, Hanifi Özcan'nın Türk Düşünce Hayatında Mâtürîdîlik, Turan Koç'un, Ölümsüzlük Düşüncesi adlı eserleri en çok kullanılan eserler olmuştur.

V. ARAŞTIRMANIN EVRENİ ve ÖRNEKLEMİ

İstanbul Şehir Üniversitesi öğrencileri araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. İstanbul Şehir Üniversitesi öğrencileri arasından rastgele seçilen yaşları 18-29 arasında, 6'sı yüksek lisans ders dönemi, 19'u ise lisans öğrencisi olan 25 öğrenci bu çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır. Örneklemi oluşturan öğrencilerin çoğu İstanbul'da ikamet etmektedir. Ülkenin farklı şehirlerinden gelen öğrencilerde mevcuttur. Ayrıca İstanbul'da ikamet edenlerin de her birinin memleketi farklı şehirlerdir. Öğrencilerin bir kısmı çift anadal programına kayıtlıdır. Görüşmecilerin çoğunluğu sosyal bilimler diyebileceğimiz bölümlerde eğitim görmekteler.

İKİNCİ BÖLÜM

İMAN VE DAVRANIŞ İLİŞKİSİ

I. İMAN- AMEL (DAVRANIŞ) İLİŞKİSİ

A. İman

İman Arapçada Â-me-ne sözcüğü ile ifade edilmektedir. Â-me-ne kelimesi temelde, “nefsin itminana kavuşması ve korkunun ortadan kalkması demektir.”⁴ İman, kendi kendisiyle barışık olmak, içinde bir keder ya da sıkıntı hissetmemek gibi anlamlara gelir.⁵ “Hz. Peygamber (SAV)’ın, Yüce Allah’tan getirdiği kesin olarak bilinen hükümlerde onu tasdik etmek, onun haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul edip, bunların gerçek ve doğru olduğuna gönülden inanmaktır.”⁶ Tasdik etmek, yani haberi veren zatın anlattığı hükme gönüllü olarak boyun eğerek, onu kabul etmek ve hükmü doğru saymaktır.⁷ İman kelimesinin kavramsal anlamı ise; peygamberin Allah’tan getirdiği şeyleri tasdik ve ikrar etmektir, yani peygamberin Allah tarafından getirdiği zaruri ve kesin olarak bilinen şeylerin tümünü icmâlen kalp ile tasdik etmektir.⁸ İslam âlimlerinin çoğuna göre iman; “kalp ile tasdik, dil ile ikrardır.”⁹ İman’ın “tasdik” olduğu mevzusunda İslâm âlimlerinin görüş beyan etmesinin ana sebebi iman kelimesinin epistemolojik bağlamda bu manaya gelmesindendir.¹⁰ İman “Allah’ı tasdik etmek” demektir. Arap dilinde ihtisaslaşmış kişiler imanın bu manada olduğuna dair ittifak içerisindeyler. İman kelimesi

⁴İsfahani, Rağib , *Müfredât*, Çev.Yusuf Türker, İstanbul, Pınar Yay., 2012, 2 Basım s. 143.

⁵ Fazlur Rahman, *Allah’ın Elçisi ve Mesajı*, Çev.Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997, s. 2

⁶ Gölcük, Şerafettin, Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya 1996, s. 106; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1987, s. 17.

⁷Taftâzânî, Sadeddin, *Kelam İlmi Ve İslam Akaidi (Şerhu’l-Akaid)*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yay., 2013, 6. Baskı, s. 222.

⁸Taftâzânî, *Şerhu’l-Akaid*, s. 223.

⁹ Ebu Hanife, *İmam- ı Azam’ın 5 Eseri, Ebu Hanife’nin Vasiyeti*, Çev. Mustafa Öz, İstanbul, Kalem Yay., 1981, s. 73. ; Sâbûnî, Nureddin, *Mâturîdiyye Akaidi*, Çev. Bekir Topaloğlu, DİB. Yay., s. 179. ; Fırlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2008, s. 128.

¹⁰İzutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul, Pınar Yay., 2005, 3. Basım s. 167.

Arapçada tasdik yani onaylama anlamına gelir. Bu bağlamda “ *Her ne kadar doğru söylesek de sen bize iman etmezsin.*”(İbrahim 14-4)ayetinde de geçtiği üzere iman sözcüğü “tasdik etmek” manasını taşır.”¹¹ İman sadece zihinde olan bir tasdikten ziyade ahlak üreten bir akit olduğu önemle üzerinde durulması gereken bir noktadır.¹²

İmanın artıp eksilmesi hususunda selef alimlerinin görüşü; imanın taatle artacağı bununla birlikte maasiyetle de azalacağı şeklindedir. Burada şunu belirtmek gerekir ki artan yada azalan inanılan hususlar değil, imana konu olan hususun akıl ve gönüldeki etkisidir. İman etmemize rağmen peygamberle aynı seviyede imanımızın kuvvetli olmaması buna örnektir.¹³

Her ne kadar imanın sözlük anlamı konusunda fikir birliğinde iseler de tanımlama hususunda mezhepler farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Temelde ise imanın kalp ile tasdik ile beraber dil ile ikrar” olduğu düşüncesi Ebu Hanife’den başlayarak devam eden bir yaklaşımdır. Ebu Hanife bu konudaki görüşü şu şekilde beyan etmiştir. “İman, dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Yalnız ikrar ile geçerli olmaz. Çünkü yalnız ikrar edince iman yerine gelmiş sayılıydı, münafıkların hepsinin mümin olmaları icap ederdi. Aynı şekilde, sadece tasdikte iman için yeterli değildir. Eğer yalnız tasdik ile iman yerine gelmiş olsaydı Ehl-i kitabın tamamının mümin olarak sayılması gerekirdi.”¹⁴ Bir Müslüman büyük ya da küçük fark etmez bir haramı helal saymadığı müddetçe mâsiyeti sebebiyle kâfir olmaz. Mü’min işlediği günah sebebiyle bir zarar dokunmaz ya da cehennem girmez diyemeyiz. Mürcie ise bu görüştedir. Fâsık olan müminin sonsuza kadar cehennemde kalacağı da söylenmez. Şirk ve inkar dışındaki günah işleyenlerin durumu Allah’a kalmıştır. İsterse affeder, isterse azap eder. Fâsık kimse mümindir. Ancak günahından

¹¹ Eş’arî, Ebu’l Hasan, *Eş’arî Kelamı El-Lüma’ Fi’r-Red Alâ Ehli’z-Zeyğ ve’l-Bida*, Çev. Kılıç Aslan Mavil, Hikmet, Yağlı Mavil, İstanbul, İz Yay., 2016, s. 136.

¹² Ünverdi, Mustafa, *Ahlaki Davranış ve Ebedi Kurtuluş İlişkisi*, Ankara, Araştırma yay., 2015, s. 21.

¹³ Eş’ari Ebu Hasan, *El İbane ve Usulü Ehli’s-Sünnet*, Çev. Ramazan Biçer, İstanbul, Gelenek Yay. 2010, 1. Basım. s. 150.

¹⁴ Ebu Hanife, *İmam-ı Azamın 5 Eseri*, s. 73.

dönmeyip ısrarcı olmuştur. Eğer iman üzere gittiye bu imanı onu sonsuza kadar cehennemde kalmaktan korur.¹⁵

Mâtürîdî mezhebine göre; imanın lügat manası tasdiktir. Küfrün ki ise yalanlama tekziptir. İman tasdik olunca zıddı da tekzip olur. O halde tasdik ve iman lügat manası olarak aynı anlama sahiptir. Tekzip ile de küfür aynı anlama sahiptir. Ancak cehl yani bilgisizlik tekzip değildir.¹⁶ “İman, kalp ile tasdiktir” demek iman tanımı “bilgi”ye yer vermek demektir. Tasdik epistemolojik bir kavram olup, bir şeyin doğru ve gerçek olduğunu kesin olarak belirtmeyi ifade eder. Bu durumda imanda bilgi bulunmaz fakat tasdik bilgiye dayanır. Mâtürîdî’ye göre tasdik bilgiden sonra olur, bilinmeyen bir şey tasdik edilemez¹⁷ Kalp ile iman bilgi demek değildir. Yalnız, bilgi, tasdik getiren bir sebeptir.¹⁸ İman bilginin ötesinde bir şey ifade eder ki o şey hür seçimdir. Biri size bir bilgi verdiğinde siz bunu bilirsiniz fakat henüz inancınız değildir. Bilginin iman haline gelebilmesi için doğru olduğunu bildiğiniz bilgiye kalben bağlanmanız” gerekir işte tasdikin manası budur.¹⁹ Bu konuda Taftâzânî’de (ö.792/1390) şöyle demiştir; “İkrar, tasdik edileni dil ile ifade etmektir. Ancak tasdik sakıt olması ihtimali bulunmayan bir şart iken, bazen ikrarın düşmesi ihtimal dâhilindedir. Nitekim ikrah ve cebir halinde bu durum söz konusu olur.”²⁰

Neccariye ve Cehm bin Saffan’a göre, iman kalp ile bilmektir. Ancak Allah’ı bilmesine rağmen ona iman etmeyen kişilerin bulunması bu görüşü iptal eder.²¹ Diğer bir yaklaşım ise ikrarın öne çıktığı tanımlamadır. Kerrâmiye mezhebi iman yalnız “dil ile ikrar” olduğunu iddia etmiştir.²² Mütakellimler dil ile ikrarın bu dünyadaki ahkâm için gerekli olduğunu söylemişlerdir.²³ Dili ile iman ettiğini söyleyen kişi artık zahiren mümin olarak muamele görür bu konuda âlimler ittifak

¹⁵ Ebu Hanife, *Fıkhu'l-Ekber*, Çev. Abdulvehhab Öztürk, İstanbul, Şamil yay., 2018, 2. Baskı s. 49-54.

¹⁶ Özcan, Hanifi, *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi*, İstanbul, İFAV yay., 2012, 3. Baskı, s. 182.

¹⁷ Özcan, Hanifi, *Mâtürîdî’de Bilgi Problemi*, s. 180.

¹⁸ İzutsu, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, s. 168.

¹⁹ İzutsu, *İslam düşüncesinde iman kavramı*, s. 170.

²⁰ Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid* s. 223.

²¹ Abdulcebbâr, Kâdi, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, Çev. İlyas Çelebi, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yay., 2013., 1. Baskı c.II s. 630.

²² Kâdi, *Şerhu'l- Usûli'l-Hamse*, s. 630. Bağdadi, Abdulkahir, *Ehli Sünnet Akaidi-Kitabı Usûl'id-Din*, Çev. Ömer Aydın, İstanbul, İşaret Yay., 2016, 1. Baskı, s. 286.

²³ Sâbüni, *Mâturidiyye Akaidi*, s. 179.

içerisindedirler, yalnız Allah ile olan münasebetinde mümin olup olmadığı ise tartışmalıdır.²⁴

Amelin imana dâhil edildiği bir tanımlama da bir diğer yaklaşımdır. Kaderiye ve Hariciler imanı “mürtekibe-i kebîre’den sayılan fiilleri işlememek ve bütün farzları yerine getirmek” olduğunu ifade etmişler fakat mürtekibe-i kebire konusunda ihtilaf etmişlerdir.²⁵ Mu’tezile âlimi Ebu Huzeyl el-Allaf (ö. 235/849) imana ameli de dâhil etmiştir. Başka bir Mu’tezile âlimi olan İbrahim en-Nazzam (ö. 231/845) ise iman hususunda daha çok büyük günahlardan kaçınmayı ön plana çıkarmıştır.²⁶ Ebu Ali ve Ebu Haşim’e göre iman, nafileleri değil, farz olan emirleri yerine getirmek ve kötülüklerden de kaçınmaktır.²⁷ İmam Şafi imanının tanımını yaparken “kalp ile tasdik, dil ile ikrar”a bir de erkân ile ameli eklemiştir ve imanı asıl ve fer olarak ikiye ayırmıştır. Asıl olanı terk ettiğinde kulun kâfir olacağını, fer’i terk ettiğinde ise kulun küfre düşmeyeceğini günahkâr olacağını söylemiştir.²⁸ Yine bazı hadis âlimleri de ameli, imanın rüknü olarak saymışlardır.²⁹

Şia’nın da içinde bulunduğu diğer bir tanımlamada ise bilgi yani ma’rifet ön plandadır³⁰. Neccâriye, iman’ın üç şey olduğunu söylemiştir: “ma’rifet (bilgi), ikrar ve hudû (boyun eğme).” Abdullah b. Saîd (ö. 254/854?) ise şöyle demiştir: “bilgi ile birlikte kalp ile tasdik olduğunda Allah’ı kitaplarını ve elçilerini ikrardır; eğer dil ile ikrar, onun doğruluğunu bilmeden yapılır ise iman olmaz.”³¹

Bu zamana kadar olan malumatlar klasik dönem âlimlerinin iman bahsi ile ilgili yorumlarıydı. Günümüz kelamcılarından İlhami Güler ise şöyle demiştir. “İman, varlığın beş duyu ile elde edilen bilgisine değil; iz’an ve vicdanın semeresi idrak ve anlamaya dayanır.”³² Muhammed İkbal’e göre ise; “iman, tecrübe karşılığı

²⁴ Taftazâni, *Şerhu’l-Akâid*, s. 225.

²⁵ Bağdadi, *Ehli Sünnet Akaidi*, s. 286.

²⁶ Ünverdi, Mustafa, *Dinî Açıdan Taklit*, Ankara, Araştırma yay., 2013, 1. Basım. s. 20.

²⁷ Kâdi, *Şerhu’l- Usûli’l-Hamse*, s. 628.

²⁸ İmam Şafi, *İslam İnanç Esasları Fıkhu’l Ekber*, Çev. Vezir Harman, İstanbul, Kitabı yay., 2016, s. 43.

²⁹ Sâbûnî, *Mâturîdiye Akaidi*, s. 179.

³⁰ Ünverdi, *Dinî Açıdan Taklit*, s. 18.

³¹ Bağdadi, *Ehli Sünnet Akaidi*, s. 285.

³² Güler, İlhami, *İlhamiyât*, Ankara, Otto yay. s. 112.

elde edilen hayat dolu, hayat verici bir güvendir.”³³ “Kuranda iman; bilgi, duygu, davranış, ahlak gibi temel faktörleri ihtiva eden çok boyutlu bir akittir.”³⁴ Kuran’ın bahsettiği iman, başlıca iman objeleri olan Allah, ahiret ve peygambere karşı duygusal bir yaşantının da insan tarafından ortaya konulması gerektiğini içerir.³⁵ İman, duyularla kanıtlanmayacak unsurlardan oluştuğu için iradeye ve duyguya; mantıklı ve tutarlı önermeler ortaya koyduğu için akla dayanır.³⁶

İman, bir dinin en temel ögesidir. İman olmadan herhangi bir dinden bahsedemeyiz. İslam dininin de en temel yapısını iman oluşturur. Bu sebeple gerek ayetlerde, gerek hadislerde gerekse İslâm âlimlerinin görüşlerinde en önemli mevzu iman olmuştur. Önemine binaen hadis kitaplarında ilk bâb “iman”dır. Hem mütekaddimûn hem müteahhirûn dönemi âlimleri hem de günümüz âlimleri ilk olarak “iman” bahsini ele almış ve bu bahis üzerine çeşitli mülâhazalar gerçekleştirmişlerdir.

B. Amel (Davranış)

Sözlükte “iş, çaba, fiil, çalışma” gibi manalara gelen amel³⁷ “canlı varlığın gayeli olarak yaptığı iş olarak tanımlanmıştır. Çünkü fiil gaye amacı gütmekle amel fiilden ayrı olarak amaç güder.”³⁸ Dini literatürde ise amel, sonunda ceza ya da mükafat olan emir , tavsiye ya da yasakları ifade eder. Bunun yanında amel içerisinde fiille birlikte söz ve inancıda içine alır.³⁹ davranış hem içte yaşanan psikik durumlar, hem de dışa akseden faaliyetlerdir. Dini davranış kavramına gelince, genelde “dini inanç ve düşüncelerle beraber dışa akseden dini belirtiler, fiil ve ibadetlerdir.”⁴⁰

³³ Güler, *İman Ahlak İlişkisi*, s. 21.

³⁴ Ünverdi, *Dini Açıdan Taklit*, s. 7.

³⁵ Güler, *İman Ahlak İlişkisi*, s. 21.

³⁶ Ünverdi, *Dini Açıdan Taklit*, s. 11.

³⁷ Lisanu’l Arap “Amel” mad. s. 474-478

³⁸ İsfahânî, el-Müfredât, “‘Amel”, “Fi’l” mad. s. 1051.

³⁹ Uludağ, Süleyman, “Amel” mad. *DİA*, c. III. s. 13.

⁴⁰ Peker, *Suçlularda Dini Davranışlar* (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Samsun 1987, s. 88.

Allah bu dünyayı, içinde bulunan nimetler ve ölümü kimin daha güzel amel işleyeceğini noktasında insanları sınamak için var etmiştir.⁴¹ Ahirette ise herkese amelinin karşılığını verecektir.⁴² Günahların karşılığı misli ile verilirken iyiliklerin karşılığı ise kat kat verileceği Kur’anda müjdelenmiştir.⁴³ Ameller; taat, mâsiyet, mübah şeklinde tasniflenebilir. Taat sâlih ameli ifade ederken, mâsiyet seyyiât ya da ameli su’ diye adlandırılır.⁴⁴ Hz. Peygamber, “Haram belli, helâl de bellidir; bu ikisinin arasında ise insanların çoğunun bilmediği şüpheli durumlar vardır. Şüphelerden korunan kişi dinini ve şerefini korumuş olur” buyurmuştur.⁴⁵ Bu anlamda mubah kılınan şeylerden de kaçınmanın gerekli olduğu ifade edilmiştir.

C. İman-Amel (Zorunlu) İlişkisi

Kur’ân-ı Kerîm’in birçok âyetinde iman ve amel-i sâlih, bazı âyetlerinde bunlarla birlikte âhiret inancı yan yana zikredilerek amel-i sâlih’in faydası ve gerekliliği, kötü amelin zararı ve yanlışlığı üzerinde ısrarla durulmuş, müslümanlar her fırsatta iman ve amel-i sâlihe teşvik edilmiştir: “*İman edip amel-i sâlih işleyenlere ne mutlu! Onların sonunda varacakları yer ne güzel!*”⁴⁶ Kur’an’da amel-i sâlih’in çoğunlukla imandan sonra zikredilmesi (bk. el-Bakara 2/62; es-Sebe’ 34/37; et-Tegâbün 64/9) amelle imanın birlikte bulunmalarının gereğine işaret eder. Meryem suresi 19/60-61 ayette günahından sonra tövbe edip imanını tekrar kazanan ve bunu salih amelleri ile destekleyip koruma altına alanları Adn cennetiyle mükafatlandıracağını ifade etmektedir. Dolayısıyla iman ve salih amel et ile tırnak gibi birbirinden ayrılmaması gereken iki unsurdur. Ameller imanın ispatıdır.⁴⁷

Hz. Peygamber “İslam yetmiş küsur şubedir. Bunların en yücesi Allah’tan başla ilah olmadığına tanıklık etmektir, en aşağısı ise yol üzerinde bulunan taşı zarar vermesin diye kaldırmaktır”⁴⁸ diye buyurmuştur. Dolayısıyla burada ifade edilen şey

⁴¹ Hud, 11/7

⁴² Ez-Zilzal 99/7-8

⁴³ En-Nûr 24/38

⁴⁴ Uludağ, “Amel” mad., s. 14.

⁴⁵ Buhârî, “İmân”, 39

⁴⁶ Er-Ra’d 13/29

⁴⁷ Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Ahir Zaman İlmihali*, Ankara, Otto yay, 5. Baskı. s.43.

⁴⁸ Kâdi, *Şerhu’l- Usûli’l-Hamse*, s. 626.

iman ile amelin iç içe olduğu hususudur. “Kişi zina ederken mümin değildir, hırsızlık yaparken mümin değildir, içki içerken mümin değildir.”⁴⁹ hadisi ise bu bağlamda iman ve amel arasındaki münasebeti vurgulayan bir diğer hadistir.

Sadece itikadî, vicdanî ve nazarî bir din değil aynı zamanda bir hayat dini olan İslâm, inanılan ve düşünülen her iyi, güzel ve faydalı işin uygulama alanına konulmasını ısrarla ister. İslâm’da inanmak ve inanılan şeyi yapmak esas olduğundan imanla amelin birlikte bulunmasının lüzumuna büyük önem verilmiştir. Hatta bazı mezhepler ameli imanın bir parçası (cüzü) sayarak ameli olmayanın imanının da olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Nitekim Hâricîler’e göre ameli olmayan, yani dinin emir ve yasaklarına uymayan kimseler, mümin olmaktan çıkar, kâfir olurlar. Çünkü amel imanın ayrılmaz bir parçasıdır. Mu‘tezile ise bu durumda olanlar için kâfir yerine fâsık terimini kullanmıştır. Onlara göre fîsk iman ile küfür arasında bir derecedir. Böyle bir kimse tövbe etmeden ölürse kâfir olarak ölür. Hâricîler ve Mu‘tezile bu hükme ameli imanın bir rûknü saymaları dolayısıyla varmışlardır. Kâdî Abdulcebbar “bir cennet ki , onun genişliği yerleri ve gökleri kapsamıştır. O Allah ve rasulüne inanlar için hazırlanmıştır” ayetini, kastedilen mekana gidecek kişilerin, farzları yerine getiren ve kötülüklerden de sakınmak kaydıyla, Allah’a ve rasulüne inanan kimseler için hazırlanmış olan cennettir.⁵⁰ şeklinde yorumlamıştır.

İmam Mâlik (ö. 179/795), İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) gibi âlimlere göre de amel imanın bir parçasıdır. Bir kimsenin mümin ve müslim olabilmesi için haram olan şeyi yapmaması, farzları terk etmemesi gerekir; fakat ameli olmayan kimse kâfir değildir. Çünkü amel imanın aslî değil ikinci derecede (fer‘î) bir rûknüdür.⁵¹ Salih amel imanın asıl şartı değil kemal şartı olarak ifade edilebilir.⁵² Selef alimlerinin iman ile salih ameli özdeş kabul etmesi, ilk dönemlerde İslam fikriyatının dinamik bir ibadet ve ahlak anlayışının olduğunu gösterir.⁵³

⁴⁹ Buhari, Mezalim 30; Müslim, İman, 24

⁵⁰ Kâdî, *Şerhu’l- Usûli’l-Hamse*, s. 620.

⁵¹ Uludağ , “Amel” mad., s. 14.

⁵² Ünverdi, *Ahlaki Davranış ve Ebedi Kurtuluş İlişkisi*, s. 60.

⁵³ Ünverdi, *Ahlaki Davranış ve Ebedi Kurtuluş İlişkisi*, s. 55.

Bir insanın dünyada Müslüman olarak nitelendirilmesi için ikrar şarttır. Ancak ikrar, amellerle desteklendiğinde iman anlamlı olur zira açıkça küfür ifade eden fiiller işleyen kimsenin dili ile inandığını söylemesi bir anlam ifade etmez. Kalpteki imanın gerçekliğini ise yalnız Allah bilir. İman ahlak münasebetinde en esnek tutum Mürcie'ye göredir. Mürcie'ye göre iman ile amel birbirinden tamamen farklıdır. Mürcie'ye göre kalben tasdikle birlikte dili ile iman ettiğini söyleyen herkes mümindir.⁵⁴ Mürcie'nin ortaya çıkışının Hâriciliğe tepki olarak ortaya çıkması dikkate alındığında Mürcie'nin ameli imandan soyutladığı söylenebilir.⁵⁵ Mürcie dışındaki diğer itikâdî mezhepler iman yanında ameli de önemsemişlerdir.

Gazâlî ise iman ve amel ile ilgili olarak iman ile amelin birleşmesi durumunda kurtuluşuna erişeceğini, eğer bunun ikisi birlikte olmazsa sonunun helak olacağını ifade etmiştir.⁵⁶

Fazlurrahman takva tanımını; “Takva öyle bir zihni sorumluluk haleti ruhiyesidir ki buna sahip olan bir zihin , davranışların değerini belirleyen ölçütün, kişinin dışında olduğunu kabul eder”⁵⁷ şekilde yaparak kişiyi yaşamındaki davranışlarının ölçütünün yüce bir varlık olduğunu belirtmiştir. Allah ve ahiret gününe iman bu dünyadaki davranışlarımızı ilgilendirmektedir. Dini deneyimin merkezinde olan müminin kalbindeki iman onun fillerine yönlendirmek için vardır.⁵⁸ Bu anlamda kişinin Allah ve ahiret gününe olan inancı geliştirilmiş ise ilk olarak Allah'a olan sevgi, saygı ve korkusundan daha sonra ise mükafatlandırılıp, cezalandırılacağı gün olan ahiret sebebiyle ahlaki davranmaya yönelir.⁵⁹ Önemli olan bir kimsenin iman ile ilgili söylemleri değil davranışlarıdır. İmanın onu nelerden alı koyduğu ya da neler yaptırdığıdır. İman bir kimlikten öte bir duruş bir tavidir.⁶⁰

⁵⁴Kutlu, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV yay. Ankara, 2010, 3. Baskı s. 125-128.

⁵⁵ Kutlu, *Mürcie ve Tesirleri*, s. 121.

⁵⁶ Gazâlî, *Faysalü't-Tefrika*, Çev. Süleyman Uludağ, Dergah yay. İstanbul, 2013, s.66.

⁵⁷ Fazlurrahman, *İslam Ve Çağdaşlık*, Çev. Alparslan Açıkgenç-M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara Okulu yay. 2002 s. 223.

⁵⁸ Kırbasoğlu, *Ahir Zaman İlmihali*, s. 154.

⁵⁹ Güler, İlhami, *Kur'ana Göre Allah ve Ahiret İnancının Ahlak ile İlişkisi*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyol Bilimler Enstütisi, Ankara, 1990. s. 139.

⁶⁰ Kırbasoğlu, *Ahir Zaman İlmihali*, s.51.

Kişinin kalbi durumu ile, yani Allah'a ve ahirete imanının samimiyet derecesi ile irade ve eylemleri arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur.⁶¹

İman eden bir kişi açısından, dinin tüm insan etkinliklerinde aynı oranda ve uyumlu bir şekilde yaşanması son derece önemli psikolojik bir olaydır. İnanç ile uyumsuz olan davranışlar, iman etmiş kişinin iç dünyalarında çatışma ve problemler doğurmaktadır. Çünkü bir dine inanmakla, o dinin gerektirdiği tavır ve davranışların yapılması da kabul edilir.⁶² Dini inançlar iyice yerleştiğinde davranışları organize ederler. Kişilik bütünlüğü açısından insan yaşantıları arası uyumun önemine binâen, inançla çelişen davranışların çatışmaya yol açacağı ortadadır.⁶³

“İslam kültüründe dindarlık iman, ibadet ve ahlak olmak üzere üç boyutta ele alınır. İman, dinin ilkelerine gönülden inanmak, bağlanmak, teslim olmak anlamına gelirken; ibadet inanılan ilkelerin birey-Allah ilişkisi alanını; ahlak ise birey öteki ilişkisi alanını ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile ibadet ve ahlakın kaynağı iman, imanın canlanmasını ve güçlenmesini sağlayan ise ibadet ve ahlaktır.”⁶⁴ Bu bağlamda imanı ele aldıktan sonra iman- ibadet ve iman- ahlak ilişkisini ele almak istiyoruz.

1. İman- İbadet İlişkisi

İbadet sözlükte “boyun eğme, alçak gönüllülük, itaat, kulluk, tapma, tapınma” gibi manalara gelir.⁶⁵ Terim olarak ise “kulun Allah'a karşı sevgi, saygı ve bağlılığını gösteren duygu, düşünce ve davranış biçimleri için kullanılır.”⁶⁶ İnançlı bir kimse için, ibadetlerle, ahlakî davranışların farklı algılanması, yahut ahlaki davranışların ibadet gibi kabul edilmemesi söz konusu olamaz. Aksine her dinî davranışın gerisinde yatan faktör Allah’a iman ise, bir manada ahlakî davranışlar da

⁶¹ Özdeş, Talip, Ahlak-Vahiy İlişkisi ve Kur'an'da İman-Ahlak-Amel Bütünlüğü, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi X/2 – 2006. s. 10.

⁶² Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002, s. 144

⁶³ Karacoşkun, M. Doğan, Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar , Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV (2004), sy: 2 s. 32.

⁶⁴ Kayıklık, Hasan, Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi, İslami Araştırmalar Dergisi. Cilt: XIX, sy: 3, 2006, s. 494.

⁶⁵ İsfehanî, Müfredat, s. 964.

⁶⁶ Sinanoğlu, Mustafa, “İbadet” mad., *DİA*, c. XIX, s. 233.

“ibadet” kapsamındadır. Nitekim Allah’a veya kutsal olarak kabul edilen varlığa kulluk etmek, yaklaşmak için yapılan dinî davranışların tümü ibadet olarak tanımlanmıştır.⁶⁷ Başka bir yönüyle ibadetlerden kasıt genel anlamda dinin hakikatleri hakkında derin bir tefekkür içerisinde olmaktır. İbadetler imanın ameli-salih şeklinde ortaya çıkmasını sağlayan en temel ilkelerden biridir. kişi iman etmekle ibadetler zorunlu hale gelmiştir. ibadet etmekle de iman can bulur.⁶⁸

Mâun 107/1-4 ve Müddesir 74/43-46 ayetlerde namaz ve zekat ibadeti imana denk tutulmuştur. Burada din gününü inkar edenlerle namaz ve zekatı terk edenler birlikte zikredilmiştir. Namaz kılmak ve zekat vermek ahiret ve hesap gününü inkar etmek anlamındadır. Ahiret bütün bu fiillerin karşılığının alınacağı yerdir. Dolayısıyla ahirete iman temel ibadetleri uygulama arasında sıkı bir ilişki vardır.⁶⁹ Bakara 2/177, Mü’minûn 23/1-11. ayetlerde iman ile ibadet aynı olarak zikredilmiş ve ahiret hayatının kurtulması için aynı çatıda kullanılmıştır. İbadet itaat, yönelme ve Allah’ın otoritesini ikrar etmektir. Selef alimlerine göre bedenın görünen ibadetleri İslam kavramına, kalpteki huşu takva yönü ise iman yönüne dahildir.⁷⁰

İslam’da tekerrür eden ibadetlere bakıldığında bu ibadetlerin insanı kötülüklerden koruması gerektiği açıktır. Zira ibadetlerle insanın kalbine iman nüfuz eder. İnsanın beş vakit namaza durması, yani huzuru ilahiye çıkması zihninde daima Allah bilincini taşıması anlamındadır. İbadetlerin vasıtasız olması ise insanın doğrudan Allah’ın gözetiyor olmasına delalet eder.⁷¹ Toplumlarda ahlaki bilincin sürekli ve daimi olarak hatırlatılması gerekmektedir. İslam dinindeki ibadetler de bu vazifeyi görmektedir.⁷² İbadet her nevi gayri ahlakiliğin kaynağı olan nefsinı kafi görme ve kibirlenmenin zıddı olarak ahlakın kaynağı ve kendisidir.⁷³

İman ve ahlakın mecburi münasebeti tutum ve davranışlarla gelişir. Allah’ın emretmiş olduğu ibadetleri yerine getirmekle birlikte her mekan ve herkesle olan

⁶⁷ Peker, *Din ve Ahlak Eğitiminin Psikolojik ve Metodik Esasları*, Eser Yay. Samsun. 1991, s. 28.

⁶⁸ Ünverdi, *Ahlaki Davranış ve Ebedi Kurtuluş İlişkisi*, s. 44-46.

⁶⁹ Ünverdi, *Ahlaki Davranış ve Ebedi Kurtuluş İlişkisi*, s. 56.

⁷⁰ Ünverdi, *Ahlaki Davranış ve Ebedi Kurtuluş İlişkisi*, s. 47.

⁷¹ Atay, Hüseyin, *Kur’an’da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Ankara, Atay yay., 6. Baskı, 2018, s. 82.

⁷² Kırbaçoğlu, *Ahir Zaman İlmihali*, Ankara, Otto yay, 5. Baskı. s. 163.

⁷³ Güler, *Kur’ana Göre Allah ve Ahiret İnancının Ahlak İle İlişkisi*, s.47.

ilişkide de ortaya konur. İmanın davranışla yani amelle sabit olması, düzenli olarak ibadetleri yerine getirmek ve ahlaki davranışlar sergilemekle mümkündür. Dini hayatın objektif yönü olan ameller, eğer tüm benliğin içten katılımıyla ve iman çerçevesinde gerçekleşmiyorsa, bir gösteriden ibaret kalır. Her iki durumda da, bireylerin kişilik ve benlikleri olumsuz yönde etkilenecektir. Dinî inanç ve davranışlar arasındaki uyumsuzluk, kişiyi rahatsız eder ve ciddi özsaygı problemleri doğurabilir. Bunu aşmak için birey, ya var olan davranışlarını inancı doğrultusunda değiştirecek; yahut davranışlarına uygun bir inanç geliştirecektir.⁷⁴ İbadetin, dinin bir emri olduğunu bildiği halde ibadet etmeyen bir kişi, bu çelişkinin verdiği rahatsızlıktan kurtulmak için ibadet yapması gerektiğine ilişkin bilgiyi ya bilinçaltına göndererek rahatlayacak ya da savunma mekanizmalarından birine müracaat edecektir. Genel olarak karşılaştığımız “Ben iyi niyetli ve temiz kalpli bir insan olduğuma göre ibadet yapmama gerek yoktur” cümlesi insanı bu çelişkiden kurtarmak için kullanılan ifadelerdendir.⁷⁵

2. İman- Ahlak İlişkisi

Ahlâk Arapça’da “seciye, tabiat, huy” gibi mânalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. İnsanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan manevi nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya oyduğu iradeli davranışlar bütünü⁷⁶ olarak tanımlanır. Gündelik yaşamdaki kullanım itibarıyla da inanç, birine inandığımızı, inanç duyduğumuzu söylediğimizde, daha çok onun davranışlarında istikrarlı ve güvenilir olduğundan emin olmayı ifade eder.⁷⁷ Ahlak İslam dininin üç saç ayağından biridir. İslam’ın murat ettiği iman nitelikli bir Müslüman ortaya çıkarmaktır. Kurandaki müminin vasıfları bu sebeple zikredilmektedir (Bakara2/3, Mü’minûn 23/1-11, Nur 24/37, Fussilet41/33). Peygamber efendimiz “müminlerin iman bakımından en mükemmel olanı ahlakı en iyi olandır”⁷⁸ buyurmuş ve iyiliği güzel ahlaktan ibaret olarak açıklamıştır.⁷⁹ Bu sebeple İmanın marufıyla donatılmış bir

⁷⁴ Peker, “İman-İbadet İlişkisi”, Din Öğretimi Dergisi, 1989, sy: 19, s. 45.

⁷⁵ Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları Ve İnanç-Davranış. Etkileşimi”, s. 497.

⁷⁶ Çağırıcı, Mustafa, “Ahlak” Mad. DİA, c.II, s. 1

⁷⁷ Karacoşkun, s. 26.

⁷⁸ Buhari, Edeb, 39

⁷⁹ Müslim, Birr 14

ahlak üretmesi gerekmektedir. Ancak iman başarılardan insani ilişkilerde onun ahlaki etkisinden bahsedilemez. İmanın davranışı etkileyebilmesi için olgunlaştırılması gerekir.⁸⁰ İmanın sözden öteye geçmesi hem emrolunan ibadetleri yerine getirmek hem de insanlar arasındaki ilişkilerinde ahlaki davranmasıyla olmaktadır. Hem kimlikte hem de insanların gözünde dindar olmak , sadece namaz, oruç, hac gibi vazifeleri yerine getirmek değil dinin tüm emir ve yasaklarına riayet etmek ve ahlaklı bir kişi olmaktır.⁸¹ Kur’ana göre insanda gerçekleşmesini istediği Allah bilinci ve ahiret sorumluluğu iman edilmesi gereken felsefi/ entelektüel ilkeler değil tamamen işlevseldir. İslam dünyayı değiştirmek için gönderilmiştir. Rab sıfatı ötelenmiş, kanun koyuculuğu göz ardı edilmiş bir Allah inancı ile ahirete kuvvetli bir iman olmadan hiçbir ahlak sistemi reel değildir. Dine dayanmayan seküler bir ahlak sistemi gerçekçi değildir. Maddi- manevi güçlü ve ferah bir toplum oluşabilmesi için bu iki inancın çok sağlam ve işlevsel olması gerekmektedir.⁸²

Ahlakın en büyük yaptırım gücü Allah korkusu ve Ahiret inancıdır.⁸³ Vicdani sorumluluk ve insani sorumluluk insanı doğruya yöneltmekte yetersiz kalmaktadır insanı asıl sınırlandıran şey uhrevi sorumluluktur. Ancak İslam insani ve vicdani sorumluluğu da reddetme ancak bu uhrevi sorumluluk yanında daha önemsizdir. Fransız filozof Voltaire bu gerçeği şöyle ifade etmiştir: “Ahiret hayatına ve sorumluluğuna inanamayan bir kişi cezasız kalacağını bilse, her türlü kötülüğü işler”⁸⁴. Amellerin hayır ya da şer olduğunun tespitinde sadece vicdan yeterli olmamaktadır. Çünkü vicdan dış tesirlerin etkisinde kalabilmekte ve saflığını korumayabilmektedir. Dolayısıyla salt vicdandan hareketle yola çıkmak insanı yanlış hükümler vermeye götürebilir. Yapılan her kötü davranış sonucunda farklı kişiler farklı duygular hissetmektedirler. Bu da insanların hassasiyet noktasında farklı yerlerde olduğunun kanıtıdır. İnsan suç işleye işleye bir müddet sonra duyarsız hale gelmektedir.⁸⁵ Vicdan, tabiat, toplum, medeni kanun, kamoyu, tarih korkusu gibi

⁸⁰ Güler, Kur’ana Göre Allah Ve Ahiret İnancının Ahlak İle İlişkisi, s. 54.

⁸¹ Uysal, Veysel, İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma, İslami Araştırmalar, c. 8 sy: 3-4 İstanbul, 1995, 263-271.

⁸² Kırbaçoğlu, *Ahir Zaman İlmihali*, s. 153.

⁸³ Akseki, Ahmet Hamdi, *Ahlak Dersleri Ve İslam Ahlakı*, İstanbul, Yasin Yay. 2006, 4. Baskı. s. 142.

⁸⁴ Akseki, *Ahlak Dersleri Ve İslam Ahlakı*, s. 107.

⁸⁵ Akseki, *Ahlak Dersleri ve İslam Ahlakı*, s.102.

müeyyideler insanı ahlaka sevk eden temelli bir kuvvet olmadan yoksundur. Ahlakın en büyük destekleyici gücü Uluhiyet ve Ahiret fikridir. Ahiret sorumluluğu ahlaki kanunların en etkili koruyucusudur. İnsanların bu ahlaki kurallara uymasının en büyük sebebi cezalandırılacakları ya da mükafatlandırılacakları bir günün olması ve Allah inancıdır. Bu sebeple akidenin sağlam olduğu dönemlerden insanlığın hayran kaldığı ahlaki gelişmeler yaşanmış. Ancak ne zamanki akide zayıflamışsa insanlar arasında rezillikler ve ahlaksızlıklar çoğalmıştır. Kişide bu imanın bulunması selim ve diri bir vicdanı oluşturur. İman etkin olduğunda diğer unsurlarda insanın hayra yönelmesinde etkili olabilir.⁸⁶

II. DAYANAKLARI VE DAVRANIŞLARA YANSIMASI YÖNÜYLE AHİRETE İMAN

İnsan yaratılışı gereği kendini tanımlayabilen, duyguları, düşünceleri olan sorumlu bir varlıktır. Bu sebepten insanı bir inanışa yönlendiren bazı sebepler vardır. Biz bu bölümde insanı Ahiret inancına sevk eden bazı iç dinamiklerden bahsedeceğiz. Bu dinamikler gerek felsefe ve psikolojide gerekse Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur. Bunları genel olarak adalet duygusu, ölüm korkusu, ölümsüzlük düşüncesi, sorumluluk duygusu, mükâfat ve cezalandırma olmak üzere beş başlıkta inceleyeceğiz.

A. Adalet Duygusu

Ahlâk ve hukukun en temel kavramı olan adalet, kelime olarak iki şeyi birbirine dengelemek, birbirine benzer yapmak, aynileştirmek, bir şeyi yerli yerine koymak; ıstılah olarak da haklıya hakkını vermek, suçluya hak ettiği cezayı vermek ve zulmün karşıtı olarak akla ve sağduyuya göre davranmak anlamlarına gelir.⁸⁷ Adâle: Adâle, adûle, ma'dile, ma'dele. Hepsi; Doğruluk, dürüstlük, hak, eşitlik anlamlarına gelir. Addele el-Hukme; Yani, hükmü yerine getirdi. 'Addele er-racule;

⁸⁶ Akseki, *Ahlak Dersleri ve İslam Ahlakı*, s.140.

⁸⁷ İsfahânî, *Müfredât*, s. 488.

yani, adamı temize çıkardı. Abdülmelik adalet hakkında soran Cubeyr'e şöyle yanıt verdi: Adâlet 4 tûrlüdür. 1- Hükümde adalet. 2- Sözde adalet 3-Kefarete, ibadetlerde adalet 4-Şirk.⁸⁸ Bir diğer tanımında ise; “davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak” gibi manalara gelen bir mastar-isimdir. Yine aynı kökten bir mastar-isim olan ve "orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı" gibi manalara gelen adl kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında âdil ile eş anlamlı olup aynı zamanda Allah'ın isimlerinden biridir.”⁸⁹ Şeklinde tanımlanmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde genellikle "düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme dürüstlük tarafsızlık" gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁹⁰ Yine Kur'an-ı Kerim'e göre Allah'ın adaleti, O'nun ebedi rahmetiyle var edip hayatını devam ettirmesini sağladığı ve “sayısız” nimetleri ihsan ettiği kulun sınanması ve bu sınanma neticesinde "hesaplaşma" da meydana çıkacaktır. Allah bu zaman diliminde insana kaldırılabileceğinden fazla yük yüklemez.⁹¹ Kur'an'da kıyamet, adalet ve muhasebe kavramlarıyla birlikte anılmıştır.⁹²

İnsanda adalet duygusu doğuştan gelen duygudur.⁹³ İnsanın çok mühim değerlerinden, en derin özlemlerindendir. Hz. Âdem'den bu yana sürekli olarak insanlar arasında hak-hukuk mücadelesi varlığını devam ettirmiştir. Bu gaye için nizamlar kurulup yıkılmıştır. Ancak insan kendi nispetinde bununla mücadelesi de sonucu pek değiştirmemektedir. Ne yasalar ne de âdetler adaleti tesis etmekte yeterli olmaktadır. Bunun yanında kötüler tabiri caizse gününü gün ederken iyiler, birçok sefalet çekmekte ve zulüm görmekteler.⁹⁴ Varsayalım ki kötüler cezalandırılırsa bile işlemiş oldukları kötülüğün tam olarak karşılığı ile cezalandırılmamaktalar.⁹⁵ İnsanlar arasında iyi olup iyi davranışlar sergileyenlerin yanında kötü olup etrafına

⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisân el-Arab*, c. 11 s. 431., <https://al-maktaba.org/book/34077/896#p10>

⁸⁹ Çağırıcı, Mustafa, “Adalet” mad., *DİA*, İstanbul, c. I, s. 341. ; Topaloğlu, Bekir, “Adl” mad. *DİA*, İstanbul, c. I, s. 387.

⁹⁰ Çağırıcı, “Adalet” s. 341.

⁹¹ Güler, *İman Ahlak ilişkisi*, s. 48.

⁹² Topaloğlu, “Ahiret” mad. c.I, s. 545.

⁹³ Topaloğlu, “Ahiret” mad. s. 545.

⁹⁴ Hökelekli, *Ahiret İnancının Psikolojik Temelleri*, s. 12.

⁹⁵ Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, s. 314.

kötülük saçan insanlarda var. Kimi insanları kendi keyifleri ve nefsanî arzuları için insanları eziyet etmekte, kimi insanlar ise başına her ne gelirse gelsin erdemli bir yaşam sürmekten vazgeçmemekteler. Bunun neticesinde her iki şekilde davrananların akıbetinin aynı olması ya da ikisinin de sonu yokluk olması hem zihnen hem vicdanen kabul edilebilir bir şey değildir.⁹⁶ Haksızlığa uğrayan, onuru kırılan bir insan mutlaka bunun bir karşılığının olacağı fikriyatına inanmak ister.⁹⁷

Ahiretin ilahi adalet gereği zorunlu oluşu şu meselle temellendirilebilir: “Suyu getirenle testiye kıranı mahlûk birle bir tutmazken Hâlık’ın bir tutması O’nun mutlak adaletine sığar mı?”⁹⁸ Her insan farklı kabiliyette yaratılmıştır. Bazısı fazla zeki bazısı çalışkan bazısı sağlık bazısı hasta bazısı zengin bazısı fakir olarak dünyaya gelmiştir. Erdemli bir insan zengin olarak yaşadıysa bu dünyada kısmen de olsa adalet bu kişi için gerçekleşmiştir. Ancak erdemli bir hayat sürmeye çalışıp bunun yanında sürekli fakirlik içinde yaşayıp, mahrumiyet içinde hayata gözlerini yuman bir insan için adaletin tesis edileceği, mükâfatlandırılacağı bir yerin olması gerekir.⁹⁹ Dünya var olalı beri insanoğlu yeryüzünde hiçbir zaman ve mekânda mutlak adaleti sağlayacak bir medeniyet inşa edememiştir.¹⁰⁰ Oysaki adaletin mutlak surette gerçekleşmesi gerekir. Bu dünyada adalet sağlanamadığına göre bunun sağlanacağı başka bir yer olmalıdır. İşte bu ahirettir.

B. Ölüm Korkusu

Sözlükte ölüm; “Bir insan, bir hayvan veya bitkide hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi, ahiret yolculuğu, ebedî uyku, emrihak, irtihal, memmat, mevt, vefat”¹⁰¹ gibi anlamlarla ifade edilmektedir. Mevt (Mevât, mâte, yemûtu, mevten) : Hayatın zıttıdır. Mâit, ölmeye yakın olan, henüz ölmemiş, meyyit, ölmüş kişi.

⁹⁶ Güler, *İman-Ahlak İlişkisi*, s. 48.

⁹⁷ Topaloğlu, “Ahiret” mad. s. 545; Çelik, *Kur’an’a Göre Ahiret İnancının Bireysel Ve Toplumsal Yönü* s. 193.

⁹⁸ İslamoğlu, Mustafa, *İman*, İstanbul, Denge yay., 17. Baskı, 2007, s. 246.

⁹⁹ Abuzarova, Ülker, *Ahiret İnancının Dinî-Felsefî Temelleri*, (Doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 224-225; Topaloğlu, “Ahiret” mad. s. 545.

¹⁰⁰ Abuzarova, *Ahiret İnancının Dinî-Felsefî Temelleri*, s. 226-227.

¹⁰¹ “Ölüm” mad., TDK.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9135080813d7.26511481 (20.03.2019)

Müennes ve müzekkerde ortak kullanılır (Meyt, Meyyit). Mevt: Sukunet, sessizlik (Örn: Rüzgar öldü, yani durdu,sustu), uyku. Bitki ve hayvanlarda var olan kuvvetin canlılığın zıttı, olmama hali.¹⁰²

Ölümün tanımı ve niteliği hususunda mütekellimler farklı fikirler beyan etmektedir. Ehl-i hak nezdinde ölüm, nefsin hevâsını bertaraf etmek ve ondan kurtulmaktır.¹⁰³ Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre; ölüm, Ruhun organları kullanamaz hale geldiği bir değişiklik, ruhun bedenden ayrılıp onu yönetmeye güç yetirememesi ve bütün organların ruha isyanıdır.¹⁰⁴ Bazılarına göre ölüm; hayata zıt nitelik veya özünde canlılık bulunanda yaşamın yokluğudur. Bazılarına göre ise; Allahın canlıda yarattığı varlıksal niteliktir. Buna delil olarak da “Allah ölümü ve hayatı yarattı” (Mülk II)ayetini kullanırlar.¹⁰⁵ Başka bir tanım da ise; “Ölüm, nefsin, -bir şeyi imal eden kişinin kullanmak durumunda olduğu aletleri terk etmesi gibi- aletlerini yani tamamı ‘beden’ olarak isimlendirilen organlarını kullanmayı terk etmesinden başka bir şey değildir”¹⁰⁶ diye tarif edilmiştir.

Ölümün hakikat olduğu hususunda tüm insanlık hemfikirdir.¹⁰⁷ Doğum ve ölüm olayı dünyadaki tüm insanların gözlemine açık bir durumdur. Ölüm gerçeği asla önlenemeyen evrensel bir durumdur.¹⁰⁸ Ölüm korkusu ise herkeste olması bakımından evrensel bir korkudur ve bununla beraber korkular arasında en fazla insanı etkileyen ve sarsan bir durumdur.¹⁰⁹ İnsanı en derinden etkileyen durumlardan biri de kişinin özelde kan bağıyla bağlı olduğu genelde ise kendi türünden olan insanların yaşamını yitirmesidir. Esasen kişinin var olduğu bilgisi ne kadar kesinse

¹⁰² İbn Manzur, *Lisân el-Arab*, c. 2, s. 90-92., <https://al-maktaba.org/book/34077/896#p10>

¹⁰³ Cürcanî, Seyyid Şerif, *Ta'rifat*, Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul, Litera yay., 2014, s. 86.

¹⁰⁴ Bardakçı, Mehmet Necmettin, *Gazzâlî'de Ölümsüzlük Düşüncesi*, Uluslararası Modern Çağ Ve Gazzâlî Sempozyumu, Isparta, 2011, s. 343.

¹⁰⁵ Yar, Erkan, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000, 1. Basım, s. 86.

¹⁰⁶ İbn Miskeveyh, “Ölüm Korkusu, Mahiyeti ve Nefsin Ölümünden Sonraki Durumu”, Çev. İbrahim Aslan, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.52:2 Ankara, 2011, s. 327.

¹⁰⁷ Yar, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, s. 86. ; Koç, Mustafa, “Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açısından Psikolojik Bir Değerlendirme”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya, 2002 sayı: 6 s. 7.

¹⁰⁸ Hökelekli, *Ahret İnancının Psikolojik Temelleri*, s. 3; Yaman-Karahan, Bahar, *Yaşamdaki Amaç, Duygusal İyi Oluş, Kişisel Ölüm Korkusu Ve Duyarlı Sevginin Ontolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisi*, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (y. Lisans tezi) İstanbul, 2016, s. 28.

¹⁰⁹ İbn Miskeveyh, “Ölüm Korkusu, Mahiyeti ve Nefsin Ölümünden Sonraki Durumu”, s. 327.; Hökelekli, *Ahret İnancının Psikolojik Temelleri*, s. 3

öleceği bilgisi de o kadar kesindir. Bu durumda insanda ölüm fikrinin doğuştan olduğu söylenebilir. Nitekim ilk insan Hz. Âdem ölümü deneyimlemeden önce de ölümlü olduğu bilgisine sahipti.¹¹⁰

Psikologlar, ölüm korkusunun farklı nedenleri olabileceğini, bazıları artık bir geri dönüş ve kurtulma ihtimalinin ortadan kalkmasından dolayı bazısı acı çekmekten dolayı, bazısı ise geride kalanlar hakkında endişe duyduğundan ölüm korkusu yaşadıkları ifade edilmiştir.¹¹¹ Yine korkular arasında kişinin hayattaki proje ve amaçlarının yarım kalacağı ya da gerçekleşmeyeceği, bedeninin kaybetme korkusu, ölüm sonrası hayatın bilinmezliği ve cezalandırılma da zikredilmiştir.¹¹²

Miskeveyh(ö. 421/1030)'e göre ise aslında kişi ölümden ziyade ölümden sonrası hakkında bilgi sahibi olmamasından dolayı ölümden korkar.¹¹³ Bununla beraber insanın ölümden korkması normaldir. Artık bu hayatın hududa varması anlamını taşır. Ancak kişinin asıl korkusu ölüm sırasında bedeninin çekeceği acıdan korkuyorsa bu durumda kişi yine acı çekmez çünkü acıyı hisseden nefsin kendisidir. Dolayısıyla nefis bedeni terk ederken; nefis ayrıldığından dolayı beden acı çekmez. Eğer cezalandırılmaktan dolayı bir korku yaşıyorsa bu da aslında kişinin ölüm değil ölümden sonra karşılaşacağı muamele ile ilgilidir. Bu durumda insan ölümden değil ancak eliyle yapmış olduğu kötülüklerden korkmaktadır.¹¹⁴

Ölüm korkusunun etkileri, gözleme dayalı bir araştırma neticesinde şu şekilde ortaya konmuştur: Yakın bir zamanda ölebileceğini öğrenen kişiler ilk olarak büyük bir şaşkınlığın ardından isyan duygularıyla sarsılıp daha sonra derin bir depresyona girdikleri, çok üzüldükleri, geçmiş yaşantılarındaki problemlerin yeniden nüksettiği ve acılarını mübalağalı bir biçimde yaşadıkları gözlenmiştir. Son durumda ise artık çaresiz bu duruma teslim oldukları ifade edilmiştir.¹¹⁵ İnancı olmayan

¹¹⁰ Yar, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, s.85.

¹¹¹ Yaman-Karahan, *Yaşamdaki Amaç, Duygusal İyi Oluş, Kişisel Ölüm Korkusu Ve Duyarlı Sevginin Ontolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisi* s. 29.

¹¹² Yaman-Karahan, *Yaşamdaki Amaç, Duygusal İyi Oluş, Kişisel Ölüm Korkusu Ve Duyarlı Sevginin Ontolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisi*, s. 29-30; Koç, *Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açıdan Psikolojik Bir Değerlendirme*, s. 8.

¹¹³ İbn Miskeveyh, "Ölüm Korkusu, Mahiyeti ve Nefsin Ölümden Sonraki Durumu", s. 328.

¹¹⁴ İbn Miskeveyh, "Ölüm Korkusu, Mahiyeti ve Nefsin Ölümden Sonraki Durumu", s. 330-331.

¹¹⁵ Hökelekli, *Ahiret İnancının Psikolojik Temelleri*, s. 4.

bireyler ise kendini farklı meşguliyetlere verip bu korkuyu ya da durumu örtmeye, görmezden gelmeye çalışmışlardır. Ya da bu durumu hiç gündem bile etmeyerek bastırmaya çalışmışlardır.¹¹⁶ Yine yapılan bir araştırma da Ölüme Yakın Deneyim (ÖYD) yaşayan kişilerin ölüm korkusunun fark edilir derecede eksildiği ve hatta bazılarında bu korkunun tamamıyla yok olduğu ve kişinin hayatını değiştirdiği saptanmıştır. İlginçtir ki araştırmacılar bu noktada ittifak halindedirler. Bu deneyimi yaşayan kişilerde ölüm korkusunun yok olması ya da çok azalmasının sebebi tam olarak tespit edilmemiş olsa da, bu bireylerin ölümün bir son olmadığı ruhun diri olduğu ve hayatın son bulmadığına dair içlerinde duydukları bir his olduğu söylenmiştir.¹¹⁷

İnançlı bir birey ölümün sebep olduğu korku ve üzüntüyü, ölümü görmezden gelerek, onu yok sayarak, onu hatırlatacak şeylerden uzak durarak değil öldükten sonra tekrar diriltip, ebedi olarak huzur içinde yaşayabileceği bir yaşama intikal olarak görüp bu şekilde bu korkuyu aşmaya çalışması gayet mantıklı bir tutumdur.¹¹⁸ Hayatta bir gayesi olan insanlar, ölüme karşı daha pozitif bir tavır içindedirler. Daha az korkar ve durumu kabullenirler.¹¹⁹ Ölümün bir son değil ebedi bir yaşama geçişte bir aşama olarak gören kişiler ölüm korkusu yaşamamakla beraber onu bir vuslat olarak görür,¹²⁰ kişi ahirete iman ettiğinde ölüm korkusunu yener ve bu onun için bir kâbus olmaktan çıkar. Ölümünden sonrada yaşamın devam ettiğine iman eden kişi hayatı salıvermez, kendini boşlukta hissetmez.¹²¹

İnanan bir birey, ölümü sonsuz hayata giden yolda bir duraklama mesabesinde görür.¹²² Kişi ölümden sonra bir hayatın olduğuna inandığında bu yolculuk için dünyadayken hazırlık yapar. Mümin için ölüm bir vuslattır. Ancak

¹¹⁶Hökelekli, *Ahiret İnancının Psikolojik Temelleri*, s. 4.; Koç, *Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açıdan Psikolojik Bir Değerlendirme*, s. 15.

¹¹⁷ Toplanır, Enes, *Yaşam Doyumu Kendini Gerçekleştirme Ve Ölüm Korkusu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*(y. lisans tezi), Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018, s. 15.

¹¹⁸Hökelekli, *Ahiret İnancının Psikolojik Temelleri*, s. 5.

¹¹⁹Yaman-Karahan, *Yaşamdaki Amaç, Duygusal İyi Oluş, Kişisel Ölüm Korkusu Ve Duyarlı Sevginin Ontolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisi* s. 29.

¹²⁰ Kılavuz, *İslam Akaidi Ve Kelama Giriş*, s. 317.

¹²¹İslamoğlu, *İman*, s. 251.

¹²²Hökelekli, *Ahiret İnancının Psikolojik Temelleri*, s. 3 ; Çelik, Ahmet, "Kur'an'a Göre Ahiret İnancının Bireysel Ve Toplumsal Yönü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum s. 176.

amellerinden korkan bir insan için ölüm değil ölüm sonrası korku verici olabilir. Bu korku da insanı bu dünyadayken yaptığı fiillerde daha dikkat olmaya, salih amellerini çoğaltmaya, haksızlık etmemeye, daha erdemli ve ahlaklı bir hayat sürmeye sevk etmek açısından birçok hikmeti barındırmaktadır.

C. Ölümsüzlük Duygusu

Ölümsüzlük; Ölümsüz olma durumu, ölmezlik, kalıcılık, ebedilik¹²³ anlamlarına gelir. Arapça da ise ölümsüzlüğü karşılayan kavram “khuld”dur. “Devam etmek, uzun zaman kalmak” anlamında mastar olan huld, isim olarak “uzun zaman, süreklilik” manasında kullanılır.¹²⁴ Huld: (خلد-يخلد-خلد): Sonu gelmeyen, süregelen ölümsüzlük .Ölümsüzlük, sonsuzluk, beka, ebediyet. Dâr el-Huld: Ahiret ehlinin içinde bulunduğu, kaldığı yer. Cennet ehli, Allah tarafından ebediyete dek ölümsüz kılınmıştır.¹²⁵ Ayet-i kerimede şöyle geçer:

“Malının hiç bitmeyeceğini /malının sonsuz olduğunu sanır.”¹²⁶ “Bir nesnenin, kendisine fesadın, bozulmanın arız olmasından beri, salim veya muaf olması ve üzere bulunduğu hal üzere baki, sabit kalması, varlığını sürdürmesidir”¹²⁷

Ölümsüzlük fikri, duygusu ya da inancı insanlık tarihi kadar eskidir. Kabaca ölümsüzlük düşüncesi; kişinin bu dünyadaki yaşamını yitirdikten sonra herhangi bir biçimde ya da farklı formda varlığını ebedi olarak sürdürmesidir. Bu ölümsüzlük duygusu insanın tabiatında bulunan fitri bir duygudur. İnsan elindeki şeylerin ya da sevdiklerinin yok olmasını istemez, ister ki onlar hep var olsun. İşte bu duygu insanı ölümsüzlüğe ya da ölüm sonrası bir hayatın olduğu düşüncesine yönlendirmiştir.¹²⁸

¹²³“Ölümsüzlük” mad., TDK.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9134e588e263.98282783 (20.03.2019)

¹²⁴Topaloğlu-Çelebi, *Kelam Terimler Sözlüğü*, s. 131.

¹²⁵İbn Manzûr, *Lisân el-Arab*, c. 3, s. 164., <https://al-maktaba.org/book/34077/896#p10>

¹²⁶Hümeze 104/3.

¹²⁷İsfehâni, *Müfredat*, s. 502.

¹²⁸Küçükali, Adnan, “İbn Meymun'un Düşüncesinde Ahiret Ve Ölümsüzlük”, *Ekev Akademi Dergisi* Yıl: 10 Sayı: 26 , 2006, s. 85-86. ;Gölcük, Toprak, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, s. 443.

Ölümün var olması ve insanlar tarafından görülüyor ve şahit olunuyor olması dahi insanlardaki ölümsüzlük duygusuna mani olamamıştır.¹²⁹

Daha öncede belirttiğimiz üzere ölüm korkusu kişinin en büyük korkusudur ancak ölümsüz olma ya da ebedi olma da insanın en asıl dileklerindendir. İnsan sonsuz olmak arzusundadır. Ölüm korkusu ne kadar evrensel bir realite ise ebedi olma, ölümsüz olma arzusu da o denli evrensel bir gerçektir.¹³⁰ Kişi yaratılışı itibarıyla ebedi olmayı arzu eder ancak bu dünyada da öldükten sonra onu seven kişiler tarafından da hatırlanmak ister bu sebeple de ölümden sonra kendisini hatırlatacak eserler bırakır. Mısır piramitleri buna çok güzel bir örnektir. Binlerce kişiye zulüm edilerek de olsa bu duygu tatmine çalışılmıştır.¹³¹ İnsan var olduğundan beri ölümsüz olmanın yollarına başvurmaktadır. Hatta bu gayreti dillere destan olmuş, efsanelere malzeme olmuştur. Gilgamiş destanı buna örnektir. Ab-ı hayat diye bir kavram hayatımıza girmiştir. Öyle ki Hz. Âdem ve eşi Havva'yı Allah'ın men ettiği ağaçtan yemeğe bu duygu sevk etmiştir. Şeytan Hz. Âdem'e buradan yaklaşmıştır.¹³² Kur'an-ı Kerim'de bu durum şöyle ifade edilir. *“Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve dedi ki: “Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı. (Öyle ise, yasak ağacın meyvesinden yiyin ki melek olasınız yahut cennette ebediyen kalasınız.)”*¹³³

Hz. Âdem ve Havva'nın şeytana uyup yasak ağaçtan yemeleri onlarda aslen ölümün var olduğunu bilmeleri anlamına gelir. Bu bilginin iki sebebi olabilir ya Allah bu bilgiyi onların yaratılışına işlemiştir yahut ilahi vahiy ile bildirmiştir. Aynı zamanda şeytanın Hz. Âdem ve Havva'ya bu noktadan yaklaşması şeytanında

¹²⁹ Bardakçı, Mehmet Necmettin, “Gazzâlî’de Ölümsüzlük Düşüncesi”, s. 348.

¹³⁰ Hökelekli, *Ahiret İnancının Psikolojik Temelleri* s. 5.

¹³¹ Çelik, “Kur’an’a Göre Ahiret İnancının Bireysel Ve Toplumsal Yönü”, s. 188.

¹³² Yar, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, s. 85.; Çelik, “Kur’an’a Göre Ahiret İnancının Bireysel Ve Toplumsal Yönü”, s. 188; Hökelekli, *Ahiret İnancının Psikolojik Temelleri* s. 5.

¹³³ Araf, 7/20

insanın ölümlü olduğu ama ölümsüz olmak istediği ve ölüm duygusundan kaçma eğiliminde olduğunun bilgisini bildiğine işaret eder.¹³⁴

Unamuno'ya göre; her bir bireyin vefat ettikten sonra neler yaşayacağı, bizi nelerin beklediği sorunu bütün insanların yaşamış olduğu en zor sorundur.¹³⁵ İspanyol filozof “yok olmaktansa ebediyen cehennemde yanmaya razı olduğunu çünkü hiçbir şeyin hiçlik kadar korkunç olmadığını ifade eder.”¹³⁶ Ölümsüzlük üzerine çalışan Turan Koç düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir: Ebedi olma düşüncesi dünyadaki neredeyse tüm insanlar tarafından kabul edilmiş bir düşüncedir. İnsanlık mazide olduğu gibi günümüzde de ölümü bir son olarak görmemesi bu fikriyatın insanda fitri bir düşünce olduğunu gösterir. Her birey dünyaya nereden geldiğini, sonunun ne olacağını, ölümün her şeyin sonu olup olmadığını kendine sorar.¹³⁷

Ebedi olmak ve ilahın varlığı birbiriyle sıkı bir bağlantı içerisindedir. Zira birçoklarına göre tanrı, bireyin ebediliğini güvence altına alan bir varlık olması açısından diğer varlıklardan ayrılır. Bu bağlamda din demek, çoğuna göre ölümsüzlük demektir.¹³⁸ Ölümsüzlük, bireyin ahlaki yaşamının bir isteğidir ve değerlerin muhafazası sebebiyle de zorunludur. Psikolojik olarak insan, ebedi olduğuna inanır çünkü bunu hak ettiğini düşünür.

Bütün insanlığın yaşamış olduğu dini ve ahlaki deneyim dikkate alındığında, dini ve ahlaki olan bütün değerler daha önce hiç var olmamış gibi birden tamamen yok olacağı düşüncesi kabul görülen bir düşünce değildir. Ebedi olma inancının da en güçlü dayanağı da budur. Ölümsüz olduğumuza kesin bir şekilde inandığımız içinde sürekli onu kanıtlamaya çalışıyoruz. Ölümün, her şeyin sonu olduğunu düşündüğümüzde hayatımıza anlam vermemiz imkânsızlaşacaktır.

Ölümsüzlüğün nasıl olacağı hususuna değinecek olursak; bu konuda hem dinlerde hem de felsefede değişik yaklaşımlar olmuştur. Bu yaklaşımların ilki,

¹³⁴ Yar, , *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, s. 85.

¹³⁵ Koç, Turan, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İstanbul, İz yay. 1991, s. 9.

¹³⁶ Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, s. 10. ; Hökelekli, *Ahiret İnancının Psikolojik Temelleri*, s. 5.

¹³⁷ Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, s. 10

¹³⁸ Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, s. 213, 222, 223, 232.

felsefe ve Hint dinlerinde kabul gören tenasüh, reenkarnasyon gibi “ruhun ölümsüzlüğü” ne vurgu yapan yaklaşımdır. Diğerisi ise İslam ve Hıristiyanlıktaki “yeniden diriliş” yaklaşımıdır. İlk yaklaşımda Tanrının bir fonksiyonu yokken, ikinci yaklaşımda Tanrı etken bir biçimde olaya müdahildir.¹³⁹ Gazzâlî ise ruhu ölümsüzlük düşüncesinin merkezine yerleştirmiştir.¹⁴⁰

“Ölümsüzlük, düşüncenin kendisi yönünden teorik bir tahmin olmayıp bilakis, ahlaklı istemenin, aklın ulaştığı bir sonuç olarak, insanın niyetlerinin ve çabalarının bir inancı ve bir beklentisidir.”¹⁴¹ “Ahiretin motivasyon sebebi olması da öncelikle insandaki korku duygusu ya da ebedi mutluluğu elde etme duygusuna bağlıdır.”¹⁴² Ahiretin var olması ruhun yaşamının ebediliğinin garantisidir.¹⁴³

Ölümle beraber her şeyin bittiği savı, kişiyi derin buhranlara sürükler. Fikreden zihin ve hassas bir kalbin bunu kabul etmesi çok güçtür.¹⁴⁴

D. Sorumluluk Bilinci

Sorumluluk; kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesi, sorum, mesuliyet anlamına gelmektedir.¹⁴⁵

İslam inanç sisteminin üç temel esastan birisi ahiret inancıdır ve ahirete iman en temelde kişide sorumluluk duygusunu ortaya çıkarmakta ve bu bakımdan hem tüzel hem de etik açıdan bir yaptırım olmaktadır.¹⁴⁶ İnsanı ahsen-i takvim olarak yaratan, şerefli ve izzetli kılan, ona akıl ve irade veren Allah, onun başıboş, gayesiz,

¹³⁹ Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, s. 11-13.

¹⁴⁰ Bardakçı, Gazzâlî’de Ölümsüzlük Düşüncesi, s. 344.

¹⁴¹ Dölek, Haydar, “Immanuel Kant’ın Ölümsüzlük Anlayışı”, *Fırat İlahiyat Fakültesi Dergisi* yıl:19 sy:1 2014 s. 54.

¹⁴² Tuğral, *Kur’an’da Değerler Sistemi*, s. 137.

¹⁴³ Coşkun, Ahmet, “Kur’an-ı Kerim’in Dünya Ve Âhirete Bakışı”, *Erciyes İlahiyat Fak. Dergisi*, s. 274.

¹⁴⁴ Topaloğlu, “Ahiret” mad. s. 546.

¹⁴⁵ “Sorumluluk” mad., TDK,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c91357c0f2b42.91173481, (20.03.2019)

¹⁴⁶ Topaloğlu, “Ahiret” mad. s. 545.

amaçsız yaratılmadığını¹⁴⁷, onun dünyaya halife olarak gönderdiğini belirtmiştir.¹⁴⁸ Güneş, Ay ve yaratılan her şey insanın kullanımına sunulmuştur. Bu konuma yükseltilen insanın muhakkak ki hem hemcinslerine hem de diğer yaratılanlara karşı bazı vazife ve mesuliyetleri vardır. İnsan bu kutsal vazife ve mesuliyeti vicdanında duyar ve bunun getirmiş olduğu sorumlulukları yerine getirmek için çabalar.¹⁴⁹ İnsanın dünyadaki yaşamı ve mesuliyeti, Kur'an-ı Kerim'de kelimenin tam anlamıyla "emanet yüklenme" olarak ifade edilir.¹⁵⁰ Nitekim Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır: “Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.”¹⁵¹ Bu emanet ilk olarak akıl, irade ve bu iradeyi istediği gibi değerlendirmenin getirmiş olduğu etik mesuliyetlerdir. Ayet-i Kerime'de teklif sunulan diğer varlıklar irade sahibi değildir. Hâlbuki insan, hür iradesiyle bu teklifi reddetme ya da kabul etme özgürlüğüne sahiptir. Ayetin devamında insanın cahil ve zalim olarak sıfatlandırılmasının bu görevini savsaklaması sebebiyledir.¹⁵² Kur'an-ı Kerim'e göre insanın amacı, dünyada ahlaki kurallar çerçevesinde bir sistem kurmasıdır. Ancak böyle bir sistem kurabilmek için insanın takva ruhunu, yani mesuliyet duygusunu azami ölçüde geliştirmesi zorunludur. Kur'an'da insanın bu düzeye yani emaneti yüklenecek seviyeye ulaşamadığından dolayı yakınılmaktadır.¹⁵³ Kur'an ayetleri insanı, hareketleri, fikirleri ve maksatları noktasında mesuliyet hissetmeye çağırmaktadır.¹⁵⁴ Kur'an-ı Kerim'de Allah kıyamet sahnelerinden, cennet ve cehennem tasvirlerinden, mahşerden, sorgu sahnelerinden bahseder. Bütün bu göz önüne sürülen şeyler inanan kimsedeki mesuliyet hissini kuvvetlendirir.¹⁵⁵

Genel anlamda İslam'ın ilk zamanlarından bu zamana kadar genel kanı dünya hayatının ahiret hayatı için bir araç olduğudur. Oysaki bunun aksi olan yani

¹⁴⁷Kıyamet, 75/36

¹⁴⁸Cirit, Hasan, “İslam Düşüncesinde İnsan, Sorumluluk Bilinci ve Sonuçları”, *Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat fak. İlmi Mecmuası*, 2004, sayı: 2, s. 151.

¹⁴⁹Topaloğlu, “Ahiret” mad. s. 545.

¹⁵⁰Güler, *İman Ahlak ilişkisi*, s. 50.

¹⁵¹Ahzab, 33/72.

¹⁵²Güler, *İman Ahlak ilişkisi*, s. 50.

¹⁵³FazlurRahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 167.

¹⁵⁴FazlurRahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s. 183.

¹⁵⁵İslamoğlu, *İman*, s. 251.

ahiretin dünyadaki adaleti, sulhu, sabrı, merhameti sağlamak için bir vasıta olduğunu söylemek daha anlamlıdır. Nitekim Mekkeli müşriklerin ahiret inancına şiddetle karşı çıkmalarının sebebi ahiret inancının insana bu dünyada sorumluluk yüklemesidir. Çünkü ahiret inanmak demek kişinin bu dünyadaki pervasızca, istediği gibi bir hayat sürmesini engeller ve inanan kimsenin yaşam biçimini değiştirmesi gerekir. Dolayısıyla insan bu dünyada yapmış olduklarının cezası ya da mükâfatını ahirette görecektir.¹⁵⁶

Sorumluluğu sınıflandıracak olursak ana başlık olarak ikiye ayırabiliriz: İlki ferdi sorumluluk, ikincisi ise kolektif sorumluluktur. İlk olarak ferdi sorumluluğu ele alacak olursak; Kur'an'da ceza ve mükâfatın ferdi oluşu, sorumlulukta ferdin önceliğine işaret etmektedir.¹⁵⁷ Nitekim Fatır suresinde Allah şöyle buyurur: *“Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Günah yükü ağır olan kimse, (bir başkasını), günahını yüklenmeye çağırırsa, ondan hiçbir şey yüklenilmez, çağırdığı kimse yakını da olsa. Sen ancak, görmedikleri hâlde Rablerinden için korkanları ve namaz kılanları uyarırsın. Kim arınırsa ancak kendisi için arınmış olur. Dönüş ancak Allah'adır.”*¹⁵⁸ Bununla birlikte kişi, hayatın her gerektirdiği şeyleri münferit olarak karşılayamaz. Bu sebeple eğer bir hayat beraber yaşanıyorsa, birlikte yaşadığımız insanlara karşı bazı haklar ve mesuliyetler yükleniriz. Bu hak ve sorumlulukların karşılıklı olması gerekir.¹⁵⁹ Ahlaki mesuliyet kişiyi akide, his, fikir ve eylemlerine, başka kişilere ve toplumlara bağlamakta; toplulukların farklı topluluklarla olan münasebetlerine nizam vermekte ve mazi ile ati arasında değerler bağ kurmakta, ahlaki bakımdan övülmeye ve tehdit edilmeye dayanak sağlamaktadır. Ahlaki mesuliyet, kişi ile tanrı; bu dünya ve ahiret arasındaki ilişkinin temelini oluşturmaktadır.¹⁶⁰

İlk aşamada sorumluluk, kişinin diğer insanlara ve topluma yaptığı bir özveri gibi görünse de esasen kolektif olarak değerlendirildiğinde kişinin bu

¹⁵⁶ Câbirî, *Fehmü'l Kur'an*, s. 534.

¹⁵⁷ Güler, *İman Ahlak ilişkisi*, s. 66.

¹⁵⁸ Fatır, 35/18

¹⁵⁹ Cihan, Mustafa, Gündoğdu, Cengiz (ed.) *İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu*, Erzurum, 2015, s. 662

¹⁶⁰ Adanalı, Ahmet Hadi, *İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar İnsan İradesi ve Ahlaki Sorumluluk*, DİB yay. s. 168-169.

sorumluluğu temelde kendisi için yani sağlıklı bir hayat sürebilmesi için yerine getirmesi gerekir. Sorumluluk, toplumun tamamı için lüzumlu ve faydalı bir görev olduğu gibi, mesuliyet hisseden ve bunun gerekliliklerini yerine getiren kişi içinde lüzumlu ve faydalı bir görevdir. Tersî düşünöldüğünde toplumda yaşanan herhangi bir aksaklık ve sıkıntılı durumda kişilerde aynı problemi yaşamak durumunda kalacaklardır.¹⁶¹

Kur'an'ın ayetleri göz önüne alındığında görölecektir ki; fertten ari olarak değıl, fertlerden meydana gelen bir birlik olarak toplum ele alınmıştır. Toplum bir realite, toplumsal- ruh ve şuur diye de bir mevzu vardır; lakin bu toplumsal realitenin içinde ferdin gerçekliği de sabittir. Fert toplum içinde yok olmaz. Fert hangi yerde, zamanda, kültürde, ırkta, statüde doğarsa doğsun, içinde yetiştiğı, yaşadığı toplumu düzeltmek zorundadır. Kur'an, insanın bu sorumluluğı yerine getirebilmesi için ihtiyaç hissettiğı gücün fitratında mevcuttur olduğunu haber vermektedir.¹⁶²

Kolektif sorumluluk kişinin hem bu dünya da hem de ahirette karşısına çıkmaktadır. Kur'an'da toplulukların sonları, hesaba çekilmeleri, bütün toplumların önderleriyle beraber olmaları, toplumsal dönüşümleri gibi sair konulardan da bahsedilir. Bu ayetler, kolektif mesuliyetin ne denli mühim olduğunu ve hem fert için hem toplum yaşamı için vazgeçilemez olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁶³ Bu bağlamda ölüm sonrası hayat için mesuliyet hisseden bireyler kendilerine güven duyulan kişilerdir. Onlardan herhangi bir şekilde insanlara mazarrat çıkmaz. Böyle fertlerin sayısal olarak çoğalması ise toplumda haksızlıkların azalması, huzurun çoğalmasına sebep olur.¹⁶⁴ “İyilik ve kötölüklerin ölçölüp tartılacağı (el-Kâria 101/6-9) ve en küçük bir iyilik ya da kötölüğün karşılığının göröleceğı (ez-Zilzal 99/7-8), en küçük detayına kadar tutulmuş olan amel defterlerinin herkesin eline verileceğı (el-İsrâ 17/71; el-Hâkka 69/19-29; el-Vâkıa 56/27-44) insan benliğinin gizli kalmış bütün yönlerinin saydam bir şekilde ortaya çıkacağı (el-Kıyamet 75/13,14,15),

¹⁶¹ Okumuş, Ejder, “Kur'an'da-Kolektif Sorumluluk”, *Diyanet İlmi Dergi*, DİB, cilt:42 sy: 2, 2006, s. 10.

¹⁶² Okumuş, “Kur'an'da-Kolektif Sorumluluk”, s. 12.

¹⁶³ Okumuş, “Kur'an'da-Kolektif Sorumluluk”, s. 24.

¹⁶⁴ Esen, Hüseyin, “İslam Hukuku ve Uhrevi Sorumluluk”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 8, 2006, s. 109; Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, s. 317

bedeni uzuvların her birinin kişinin yaptıklarına şahitlik edeceği (en-Nur 24/24; el-Yasin 36/65; el-Fussilet 41/20-22) bir hesap günü anlayışı “takva” kavramıyla dile getirilen çok güçlü bir sorumluluk duygusunun kaynağıdır.¹⁶⁵

E. Mükâfat Ve Cezalandırma

Öncelikle kavramların hem sözlük hem terim anlamına yer vereceğiz. İçeriği gereği kapsamı daha fazla olması gerekçesiyle başlıktaki kullanımımıza ters olarak kavramları ele alacağız.

Ceza kavramı lügatte; “yetmek, kâfi gelmek, ya da yeterlilik, kifayet, yeterliliğe sahip mukabele, karşılık.” anlamına gelmektedir. Hayırsa hayır, şerse şer ile mukabele.¹⁶⁶ Cezâ’ (جزاء-يجزي-جزى): Bir şeyin ödülü ya da bir şeyin cezası, karşılık. Ebu el-Heysem (ö. 20/641) der ki; Cezâ sevap da olabilir, ‘ikâb da yani ödüllendirme de olabilir, cezalandırma da olabilir.¹⁶⁷ Bir akit sonucunda olsun ya da olmasın, elde edilen karşılığı ifade etmek için kullanılır.¹⁶⁸ Master olarak “iyi veya kötü olan bir fiil ve davranışın tam ve yeterli karşılığını vermek”, isim olarak ise “bir şeyin bedeli ve karşılığı” anlamına gelir.¹⁶⁹ İslam literatüründe genel olarak “dünyevi ve uhrevi sonuçları bulunan fiillere özendirici veya onlardan caydırıcı müeyyide” demektir. Özel manada ise “dünyada hukuk düzeni tarafından suçluya uygulanacak maddi ve manevi müeyyide”yi ifade eder.¹⁷⁰ TDK sözlüğünde ise; “uygunsuz davranışlarda bulunanlara uygulanan üzüntü, sıkıntı, acı verici işlem veya yaptırım.¹⁷¹” anlamındadır. Ceza kavramı her ne kadar Arapça olarak hem hayır hem şer için kullanılsa da biz bu çalışmamızda Türkçedeki çağrıştırdığı anlam ile ele alacağız.

¹⁶⁵Hökelekli, *Ahret İnancının Psikolojik Temelleri*, s. 10.

¹⁶⁶İsfhani, *Müfredat*, s. 325.

¹⁶⁷İbn Manzur, *Lisân el-Arab*, c. 14, s. 143., <https://al-maktaba.org/book/34077/896#p10>

¹⁶⁸İsfhani, *Müfredat*, s. 102.

¹⁶⁹Bebek, Adil, “Ceza” mad. *DİA*, c. VII, s. 469.

¹⁷⁰Bebek, Adil, “Ceza” mad. s. 469.

¹⁷¹“Ceza” mad. TDK

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9135b504c3d5.85254029 (20.03. 2019)

Mükâfat, Arapça olarak “ecr” kelimesine karşılık gelmektedir bu sebeple Arapça lügatteki “ecr” kavramını ele alacağız. Ecr; dünyevi ve uhrevi olsun, yapılan işin kişiye dönen karşılığı; sevap, ücret, ya da ödül¹⁷² demektir. Ecir: İşin, emeğin karşılığı. Çoğulu uçur. Masdar-ı icâre. Bir işin karşılığında verilen şey anlamına gelir. Ecrin sevap anlamı da vardır. Örn: وَأُتِجَرَ الرَّجُلُ: تَصَدَّقَ وَطَلَبَ الْأَجْرَ : Adam tasadduk etti ve ecrini talep etti.¹⁷³ Sözlükte ecr, "bir işe karşılık ücret ödemek, mükâfatlandırmak" manasında mastar, ayrıca "ücret" veya "mükâfat" anlamında isim olarak geçer.¹⁷⁴ Türkçede ise “değerlendirici, sevindirici davranış” anlamına gelmektedir.¹⁷⁵ Tanımları incelediğimizde iyi ve istedik tutumlara özendirme, bu tutumların kişiye olan tesirini arttırma ve bu şeklide ferдин şuuruna etkili bir biçimde yerleşmek gibi rolleri ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁶ Kuran-ı Kerim’de 105 yerde geçmektedir. Allah Kur’an’da, muttakilere, başa gelen musibetlere ve güçlülere göğüs gerip sabredenlere, “Allah uğrunda cihat edenlere, Allah’ı çokça ananlara, ilahi emirlere boyun eğenlere, affedici olup, sulh sağlayanlara, fakir, fukara, miskinlerin ihtiyaçlarını giderenlere, namaz ikame edip ve maldaki fakirin hakkı olan zekât verenlere” ahirette, asla sonu olmayan, hesapsız, mükâfatlar vereceğini söylemiştir.¹⁷⁷ Hadislerde ise; ilim sahibi olup da bu ilminden insanların faydalandığı âlim, yapmış oldukları hayır sürekli devam eden, yani çeşme, cami, yurt, aşevi vs. gibi ve son olarak da dünyaya hayırlı, salih/saliha evlat bırakan ebeveynlerin kendileri ölse bile sevap hanelerine sevaplar işlenmeye devam edeceği, amel defterlerinin kapanmayacağı vurgulanmıştır.¹⁷⁸

Dini ilkelerin tatbik edilmesi, ferdi ve içtimai nizamın sağlanması için hem bu dünyada hem de ahirette bazı mükâfatlandırma ve cezalandırma yoluyla insanlar denetim altına alınmıştır. Allah insanı var etmiş, akıl ve irade lütfetmiş bunun içinde insandan “kâl-u belâ”da söz almıştır. Göndermiş olduğu peygamberlerle de bu sözü

¹⁷²İsfehâni, *Müfredat*, s. 102.

¹⁷³İbn Manzûr, *Lisân el-Arab*, c. 4, s. 10., <https://al-maktaba.org/book/34077/896#p10>

¹⁷⁴Bağçeci, Muhyittin, “Ecr” mad., *DİA*, c. X, s. 383

¹⁷⁵“Mükâfat”mad., TDK.,

[http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9135b8be0107.76654841\(20.03.2019\)](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9135b8be0107.76654841(20.03.2019))

¹⁷⁶Hümbetova, İrade, *Dini Tutum ve Davranışların Oluşumunda Mükâfat ve Cezanın Etkisi* (y.lisans tezi) Marmara Üniversitesi Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, s. 55

¹⁷⁷Bağçeci, “Ecr” mad. s. 383.

¹⁷⁸Bağçeci, “Ecr” mad. s. 383.

insanlara hatırlatmışlardır. Yalnız nefis taşıdığından irade taşıdığından dolayı ontolojik açıdan da meleklerden farklıdır. Bu sebepten insan zaman zaman nefsine uymakta ve haddini aşmaktadır. Bir sınırlama olmadığında insan daha da azacağından bir müeyyideye ihtiyaç duyulmuştur. Bu noktada cennetin ve cehennemin varlığı daha da kapsamlı biçimde ahretin olması insandaki bu ihtiyacı karşılamıştır.

Kur'an- Kerim'de mütemadiyen, insanın iman edip salih ameller işlediğinde cennetle mükâfatlandırılacağı ya da inkârı ve cürümlerine karşılık cehennemle cezalandırılacağı vurgulanarak, bu dünyadaki tercihleri noktasında dikkatli olmaları vurgulanmıştır. Ayrıca şu da dikkate değerdir ki; pek çok ayette peygamberin yegâne vazifesi 'inzar ve tebşir' (yani kötü fiillere karşılık olarak cezalandırma, iyi fiillere verilecek mükâfatlandırma) olarak belirtilmektedir.¹⁷⁹ Ahiretin ana işlevlerinden biri de kendisine bazı emir yasaklar bildirilen ve bunun neticesinde de yapmış olduğu davranışlardan mesul olan bireyin, ilahi emirlere uymasına mukabil olarak cennet, karşı gelmesi durumunda cehennem ile cezalandırılacak olmasıdır.¹⁸⁰ Şayet insan iyiliklerinin ya da kötülüklerinin karşılığını göremeyecekse, onu kâinattaki yaratılmış diğer varlıklardan farklı kılan hiçbir özellik kalmayacaktır. Diğer varlıklardan ayrıcalıklı yaratılan insanın akıbetinin, bir solucanın akıbetiyle aynı olmaması gerekir. Aynı olması durumunda insanın bu denli donanımlı yaratılmasının bir anlamı olmayacaktır.¹⁸¹ İlhami Güler bu konuyla alakalı olarak şöyle demiştir;

“Dünyada ahlaki değer taşıyan ahlakın konusu olan davranışların yine ahlaki bir sonucu olarak gerçekleşecek olan ahiretin mükâfatlandırma, cezalandırma; doğru davranma, ahlaksızlıklardan uzaklaştırmada bir etki unsuru olarak Kur'an tarafından kullanılması insan fitratının acı, ıstırap veren şeyden uzaklaşıp menfaat, haz, zevk, mutluluk veren şeye yönelmesi prensibine dayanır. İnanan ve iyi işler yapanların ahirette “sınırsız” mükâfatlandırılacağı va'd edilerek insan dünyada kendi cinslerine karşı zulüm ve ahlâksızlıktan vazgeçirilmeye çalışılır. Aynı şekilde insan inanmayıp ahlâksızlık yapanların yaptıklarının ahlâkî karşılığı olarak cehennemde cezalandırılacağı tehdidiyle kötülüklerden uzaklaştırmaya çalışılır.”¹⁸²

İyiliklerin mükâfatlandırılması, kötülüklerin cezalandırılması konusunda bir diğer önemli nokta ise ilahi emirlerin ihlali durumunda verilecek olan cezada adil

¹⁷⁹ Özsoy, Güler, *Konularına Göre Kur'an*, s. 227.

¹⁸⁰ Tuğral, Süleyman, *Kur'an'da Değerler Sistemi*, Ankara, Ankara Okulu Yay. 2008, 1. Basım s. 137.

¹⁸¹ İslamoğlu, *İman*, s. 246.

¹⁸² Güler, *İman-Ahlak İlişkisi*, s. 111.

olunmasıdır.¹⁸³ Kur'an'da Allah şöyle buyurmaktadır; “*Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah’a aittir. Şüphesiz O, zalimleri sevmez.*”¹⁸⁴ Bununla birlikte iyiliklere karşı verilecek mükâfatın misliyle olmasının şart olmadığı konusunda âlimler ittifak içindedirler.¹⁸⁵ Nitekim Allah şöyle buyurmuştur; “*Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve onlara zulmedilmez.*”¹⁸⁶ Bir diğer ayette “*Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohumun durumu gibidir. Allah, dilediğine kat kat verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.*”¹⁸⁷ İnsanın sergilediği iyi davranışların karşılığında mükâfatsız kalmayacağı ve yapmış olduğu kötülüklerinde cezasız kalmayacağı ayetlerde vurgulandığı gibi insan aklı ve vicdanı da sergilenen davranışların mukabilinin olması gerektiğini söyler. Allah'ın varlığını ve birliğini tanımayan, şirk koşan, ilahi emirlere uymayıp aynı zamanda yaratılmış olanlara da eziyet eden bir kişinin cezalandırılmaması bununla beraber Allah'a iman edip, salih amel işleyen ve kötülüklerden sakınan takva sahibi bir kişinin mükâfatlandırılmaması ne akla ne de vicdana sığar.¹⁸⁸ Ancak kelim âlimleri bu noktada fikir ayrılığına düşmüşlerdir.

Ebu Hanife *Fıkhu'l- Ekber*'de bu konuyla alakalı olarak, “Allah'a ortak koşma ve onu inkâr dışındaki günahları işleyip günahına da tövbe etmeden ancak iman üzere ölürse bu kişinin durumu Allah'ın dilemesine kalmıştır. Allah dilerse kulunu affeder ve onu cezalandırmaz dilerse de onu cehennemle cezalandırır” demiştir.¹⁸⁹ Yine aynı eserde Ebu Hanife, Allah'ın iman eden kimsenin yaptığı iyi amelleri kabul etmesinin zorunlu olmadığını ifade edip bunu bir ihsan olarak Allah'ın kabul ettiğini söylemiştir.¹⁹⁰ Aynı zamanda Allah ihsanı bol olan adil bir varlıktır. İsterse iman eden kullarına hak ettikleri mükâfatın fazlasını verebilir. Kimi zaman adl sıfatının icabı olarak cezalandırabilir. Kimi zaman da ihsanı gereği

¹⁸³ Bebek, Adil, “Ceza” mad. *DİA*, c. VII, s. 469.

¹⁸⁴ Şûra 42/40.

¹⁸⁵ Bebek, “Ceza” mad., s. 469.

¹⁸⁶ En'am, 6/160.

¹⁸⁷ Bakara 2/261

¹⁸⁸ Bebek, Adil, “ceza” mad. *DİA*, c. VII., s. 470.

¹⁸⁹ Ebu Hanife, *Fıkhu'l-Ekber*, s. 53.

¹⁹⁰ Ebu Hanife, *Fıkhu'l-Ekber*, s. 52.

affedebilir.¹⁹¹ İmam Şâfi ise eserinde Nisa suresi 116. ayeti delil getirerek Allah'ın ortak koşmak haricindeki günahları isterse bağışlayabileceğini belirtmiştir.¹⁹²

Eş'arî *El-İbane* adlı eserinde namazlarını eda edenlerin, yapmış oldukları kötü fiillerden dolayı “cehennemlik” olarak sayılmayacağı ve efendimizin cennetle müjdelediği sahabeler dışında hiç kimse için “cennetlik” diye hüküm verilemeyeceği hususunda selef âlimlerinin görüş birliği içinde olduklarını söylemiştir. Yine de Allah istediğini azap eder istediğini ise affeder.¹⁹³

Mu'tezile'nin Bağdat ekolü, Allah'a başkaldıranların cezalandırılmasını mutlak olarak zorunlu/vacip görmüşlerdir. Bu sebepten Allah'ın asileri bağışlamasını kesinlikle caiz görmemişlerdir.¹⁹⁴ Kâdi Abdulcebbâr'a göre ise cezalandırma Allah'ın hususi hakkıdır. Onun cezalandırılması tamamen Allah'a kalmıştır. Bir kimseye borç verdiğinde onu alması ya da bağışlaması konusunda serbestse Allah da kulunu cezalandırmada ya da bağışlamada aynı şekilde serbesttir.¹⁹⁵ Yalnız fâsık kimsenin durumu bunun dışındadır. Çünkü onun kesinlikle cezalandırılması gerekir.¹⁹⁶

Kısaca değineceğimiz diğer bir konu ise mükâfatlandırma ve cezalandırmanın ruhani mi cismani mi olacağı hususudur. Bu konuda İslam filozofları ve sûfiler mükâfatlandırma ve cezalandırmanın ruhani olacağını iddia etmişlerdir. Oysaki Kur'an'a göre insan bir bütündür. Kur'an bedensiz bir ruhtan hiçbir zaman bahsetmemiştir. Kur'an'da ebedi mutluluk ya da azabın etkisi hem ruhani hem de maddi lezzet ya da acı çerçevesinde işlenmiştir. Cennet ve cehennem tasvirlerinin gerçekçi olması da buna işarettir.¹⁹⁷ Ancak bununla beraber en güzel mükâfat Allah'ın kulundan razı olmasıdır, en büyük ceza ise Allah'ın onlardan razı olmaması ve onların Allah'a uzak olmalarıdır.¹⁹⁸ Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: “Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, ebedî olarak

¹⁹¹ Ebu Hanife, *Fıkhu'l-Ekber*, s. 63.

¹⁹² İmam Şafi, *Fıkhu'l-Ekber*, s. 45.

¹⁹³ Eş'arî, *el-İbane*, s. 151.

¹⁹⁴ Kâdi, *el-Usulü'l-Hamse*, s. 542.

¹⁹⁵ Kâdi, *el-Usulü'l-Hamse*, s. 542.

¹⁹⁶ Kâdi, *el-Usulü'l-Hamse*, s. 550.

¹⁹⁷ Fazlur-Rahman, *Ana Konuları Kur'an*, s. 176.

¹⁹⁸ Fazlur-Rahman, *Ana Konuları Kur'an*, s. 176, ; Tuğral, *Kur'an'da Değerler Sistemi*, s. 222.

kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde çok güzel köşkler va'detti. Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür. İşte bu büyük başarıdır.”¹⁹⁹

Kur'an'ın genel üslubuna baktığımız da ise tebşir ve inzar ayetlerinin peş peşe zikredildiğini görürüz. Bu insanın ne ümitsizliğe düşmesini ne de tam anlamıyla Allah'ın merhametine güvenip hayata karşı gevşek tutum sergilemesinin önüne geçmiştir.

¹⁹⁹et-Tevbe 9/72.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENÇLERDE İMAN VE DAVRANIŞ İLİŞKİSİ

İnsanın dini tutum ve davranışlarının oluşmasında kabiliyetleri, algıları, ilgileri, güduları etkili olmaktadır. Dolayısıyla insan kendi doğasının ölçüsünde dini anlamada ve buna göre davranış ve tutum geliştirmektedir.²⁰⁰

Bu bölümde zihinsel tezahür olarak Allah tasavvuru, görüşülen kimselerin olumlu/ahlaki davranışlarının durum ve davranışsal olarak temel sebepleri, hayatta karşılaştıkları olumsuzluklara karşı sergiledikleri tutumlar ve son olarak da, kişinin Allah ve diğer insanlarla olan ilişkisindeki tutumları ve bu tutumlarda imanın etkisi olup olmadığını ele alacağız. Bu bağlamda İstanbul Şehir Üniversitesi öğrencileriyle yaptığımız görüşmeye dayalı olarak değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Görüşmeye katılan gençler ağırlık olarak dini eğitimlerini ilk olarak aileden almıştır. Öğrenciler 18-29 yaş aralığındadır. 13 erkek ve 12 kız öğrenci ile görüşme yapılmıştır. Görüşmeler İstanbul Şehir Üniversitesi Dragos ana kampüsünde gerçekleşmiştir. İstanbul, içinde barındırdığı sosyal, ekonomik, kültür, politik vb. yapısı itibarıyla Türkiye'nin mozaiki niteliğindedir. 15 milyonu aşkın nüfusuyla Türkiye'nin en kalabalık ilidir. Bünyesinde birçok şehirden birçok farklı inanış ve kültürden insanı barındırması açısından oldukça zengindir. Şehir Üniversitesi ise Bilim Sanat Vakfı'nın kurmuş olduğu bir vakıf üniversitesidir. İlk olarak 2010-2011 eğitim-öğretim yılında öğrenci alımına başlamıştır. Öğrencilerinin yüzde 18'ini yabancı uyruklu öğrenciler oluşturmaktadır. 7 fakülte, 3 enstitü ve 1 meslek yüksekokulunu bünyesinde barındırmakta ve ön lisans, lisans, yüksek lisans, doktora düzeyinde eğitim vermektedir.

²⁰⁰ Topuz, İlhan, “Gazali’de Dini Tutum ve Davranışlar- Dini Yaşam Biçimleri-”, *Marife Dergisi, Kayseri*, 2011 (yaz), s. 161.

I. ALLAH TASAVVURUNDA FARKLILAŞMA

Kişinin doğmuş olduğu toplum, ailesi, eğitim durumu, maddi durumu, yaşadığı travmatik olaylar vs. hayata dair durumlar ve olaylar Allah tasavvurunun oluşmasında önemli etkenlerdir. Bu sebeple her bireyin “Allah” tanımı birbirinden farklıdır. Hatta kişinin kişilik yapısı dahi Allah tasavvuruna etki eder. Kişinin Allah algısı ise bütün dini düşünce ve hayatının temelini oluşturmaktadır. Yine Allah tasavvuru kişinin hayatında davranışlarını şekillenmesinde önemli bir etkidir.

1. *Korkulan Değil, Sevilen ve Merhametine İnanılan, Affedici bir Tanrı İnancı*

Geçmişte insanlara korku temelli bir tanrı inancı sunuluyorken, günümüzde sevgi ve merhamet öncelikli bir söylem yaygındır. Görüşme yaptığımız gençlerin çoğunda “merhametli ve cömert” bir Allah tasavvurunun öne çıktığını gördük. Son yüzyılda insanlar, özellikle gençler hızla değişen ve dönüşen rasyonel dünyada derin yalnızlık duygusu içinde merhamete ihtiyaç duyar hale gelmiştir. Bu sebeple yüce yaratıcıyı ihtiyaç duyduğu şekilde tanıdığını ve tanımladığını düşünmekteyiz. Nitekim katılımcımızın şu ifadesi bu durumu aynıyla yansıtıyor;

Yalnızlığın getirdiği bir merhamet açlığı var. Her insanın merhamet ihtiyacı vardır. İnsanların merhameti bir ihtiyaçtır. İleride eşi, ailesi, çocuğu olur. Belli dönemlerde insanlar açlık çekerler. Bu da merhamet açlığı olur. Ben Allah tasavvuruma baktığım zaman, kıldığım namazlara baktığımda merhamet tarafı çok daha ağır basıyor. Onu görmek istiyorum çünkü onu hissetmek istiyorum. Dünyada elde edemediğim o şeyi Allah ile kapatmak istiyorum.(Psikoloji, E, 19)

Daha çok merhametli. Merhametin ve cömertliğin merkezi olarak görüyorum yani. Daha çok Rahman ve Rahim. Orası daha ağır basıyor yani benim nezdimde (Siyaset bilimi ve uluslar arası ilişkiler, E, 21 benzer ifade:Sosyoloji y.l., K, 24)

Bende iki kelimeyle belki, tabi ne kadar kelimelere sığdırmaya çalışsak da kâfi değildir, merhamet ve cömertlik olarak görüyorum. Merhamet çok önemli.(Hukuk, E, 27)

Günümüzde cezalandıran, öfke saçan ve ateşte yakan Tanrı tasavvuru, olumsuz etki yaratabilmektedir.

Allah’la, korku üzerinden bir ilişki kurmaya çalıştığım zaman ciddi şekilde uzaklaşıyorum. Belli noktalarda da bunun benim gündelik hayatımda ahlaktan anladığımı da, daha etik bir şekilde yaşama çabalarımı da çok baltalayan bir şey olduğunu fark ediyorum sürekli.(Psikoloji/Sosyoloji y.l, K, 25)

Katılımcılardan bazıları Allah'ın merhametini ileri boyuta götürmüş ve Allah'ın hiçbir şeklide “insanı yakmayacağını” ifade etmişlerdir. Bunu temellendirirken de; insanın yaratıcısının Allah olması, onu bütün yaratılmışlara nispetle daha değerli kılması ve insanların bile kötülükleri affettiğini dolayısıyla Allah'ın daha çok affedici olduğunu ifade etmişlerdir.

Ben Allah'ın kimseyi yakacağını düşünmüyorum. Ben bir insana bir insan bir kötülük yaptığı halde, ölümünden çok insan içinde ceza verilsin, tedavi edilsin diye merhamet edebiliyorsa Allah da kendi yarattığı varlığı yakmayacak kadar merhametlidir diye düşünüyorum. (Elektrik /Elektronik müh., E, 19 benzer ifade; Sinema tv. E, 25, Çocuk gelişimi, K, 20)

Yapılan fiillerin karşılığında bir yaptırım olmaması Kur'an'ın ruhuna aykırı bir yaklaşımdır ve ahiret inancının içini boşaltan bir durumdur. Ahiret inancı temelde kişinin bu dünyadaki davranışlarını tanzim içindir, bu tanzim için de Allah yaptırım uygulayacağını vaat etmiştir. Allah'ın salt merhametli bir varlık olduğunu iddia etmek O'nun Adl ismini, ya da adalet sıfatını ortadan kaldırmak demektir. Ahiretin en güçlü delillerinden birisi, insanın fitratında bulunun adalet duygusudur. İnsan yaşamış olduğu olumsuzluklar karşısında mutlak surette adaletin gerçekleşeceği duygusuyla kendisini teselli etmektedir. Her şekilde zalimin affedileceğini iddia etmek insanı bunalımlara sürükleyebilir. En temelde ise bu dünyaya gönderiliş amacımıza ters düşmektedir. Aslında bu tür bir tasavvur hayatın içinde olmayan bir Allah tasavvurudur. Çünkü salt affedici bir Allah tasavvuru aynı zamanda etkisiz, müdahil olmayan ve sınırlar belirlemeyen bir Allah tasavvuruna işaret eder. İtikâdî olarak ise içinde birçok problemi barındırır.

2. *Güven Duyulan ve Kudretli bir Tanrı Tasavvuru*

İnsan psikolojik olarak daima kendinden daha yüce ve güçlü bir varlıktan beslenme Ona sırtını dayama ve böylece de kendini daha güvende hissetmek işçev. Bu varlık Allah olmasa da başka inanışlarda da bir yüce bir Tanrı düşüncesinin olması, insanın bu en temel ihtiyacından kaynaklanır. İnsan acizdir ve bu acizliğini hissettiği noktada güçlü bir varlığa dayanarak kendini güçlü hisseder. Bu güç ve kudret aynı zamanda korku unsurunu da içinde barındırır.

Güvendiğim ve yüce, büyük bir Allah. Korku illa ki var o büyüklükten ister istemez korkuyorsunuz ama bundan daha ziyade ilk aklıma gelen şey daha güvendiğim

sığındığım bağışlayıcı olduğunu düşündüğüm bir Allah profili. (Sosyoloji- Hukuk, E, 23)

Kudretli bir Allah. Acımasız olduğunu düşünmüyorum ama yine de korkutuyor. Haşmeti, gücü beni korkutuyor. Daha çok sevgiye dayalı bir bağ. Sevdiğini hissedebiliyorum(Tarih, K, 21).

3. Sadece “Kötü Gün Dostu” olan Tanrı

Kur’an bazı insanların ancak bir musibete düştüklerinde Allah’ı andığını, sonra durumu iyileştiğinde tekrar eski hallerine döndüklerini haber verir.²⁰¹ İnsanlar günümüz imkânlarıyla çözemedikleri problem ya da sorunları doğaüstü güçlerle çözmeye çalışmaktadır. Toplumda riskler arttıkça kutsal olana meyil de artmaktadır.²⁰²

Sıkıştığımda hemen yardıma gelen, Allah. Çünkü ne zaman dara düşsem direkt aklıma geliyor. Tabii ki her zaman gelmesi lazım ama özellikle zor durumda kaldığımda varlığını çok iyi bir şekilde hissediyorum. (Hukuk, K, 18 benzer ifade; Sinema tv, E,20)

Galiba şükran daha yakın gibi ama azameti de baskın.Yetersiz kaldığında bir şeyi tek başına başaramayacağını hissettiğinde dua edersin, normalde yapabildiğin şeyleri yaparken çok dua etmek aklına gelmez ihtiyaç duyduğunda senden daha güçlü birinden yardım istesin. Demek ki daha güçlü görüyorum. Bazen böyle kendi yetersiz kaldığım anlarda kendi becerimle başarımla açıklayamayacağım şeylerde orada varlığını yardım ettiğini hissedirim, öyle düşünüyorum, öyle tasavvur ediyorum. (Sosyoloji y.l., K, 29)

Genellikle refah zamanlarda hatıra gelmeyen Allah dar ve zor zamanlarda hemen akla gelmektedir.

4. Korkulan Tanrı Tasavvuru

Katılımcıların genelinde Allah’tan korkma hususunda dereceleri birbirinde farklı olmakta beraber bir korku duygusu bulunmaktadır. Bazılarında bu duygu diğer bütün sıfatlara baskın iken bazılarında ise aksi olarak çok zayıftır. Bu duygunun zayıf olduğu kimseler daha sevgi temelli bir tasavvur olduğunu ifade etmekte. Hatta böyle düşünmenin onların Allah ile aralarına mesafe koymalarına sebep olduğunu belirttiler. Bununla beraber bazı katılımcılar hem kendi tasavvurlarında hem de çevrelerinde gözlemledikleri, kitaplardan edindikleri bilgiler doğrultusunda bu düşünceye ulaştıklarını ifade ettiler. Ailelerin özellikle çocuklarını yetiştirirken bir

²⁰¹ez-Zümer 39/8.

²⁰²Ertit, Volkan, *Sekülerleşme Teorisi*, Ankara, Liberte yay., 2019 s. 180.

hata karşısında kullandıkları “Allah seni ateşte yakar” ifadesi bunu resmetmek açısından önemlidir.

Ailemde, çevredekilerde çok büyük oranda benim gördüğüm korku teması üzerine insanların inşa ettiği bir Allah tasavvuru var. Çünkü bize hep söylenen şey, şunu yaparsan şöyle, işte Allah’tan korkmuyor musun vs. böyle şeyler. (Tarih-Hukuk, E,23)

Korku temelli. Yani şimdi görmediğiniz bir şeyi nasıl sevebilirsiniz ki? (Hukuk, E, 22)

Caydırıcı, ceza verici bir Allah. (Hukuk, E, 24)

İnsan çocukluk döneminde dini tutum ve davranışları taklit eder. Ailedeki yetişkinlerin vermiş olduğu tepkiyle de dini tutum ve davranışları şekillenmektedir. Kişi ergenlikle beraber dini yönü netleşmeye başlamaktadır.²⁰³ Allah tasavvuru da bunun etkisinde gelişmektedir.

5. Adalet Sahibi Tanrı Tasavvuru

Allah’a yaklaşım tarzlarından biri de “kötülüklerle karşı ceza veren” ve “iyiliklere karşı da mükâfatlandıran” Allah tasavvurudur. Bu tasavvur aslında Kur’an’î temeli olan bir Allah’tır. Nitekim Allah Kur’an-ı Kerim’de sıklıkla bu durumdan bahseder. “Artık kim zerre ağırlığınca bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığınca bir kötülük işlerse, onun cezasını görecektir.”²⁰⁴ Nitekim ahiret inancı, hayatın anlamlı olabilmesi için gerekli olan bir motivasyondur. Elbette ki bir mükafat ve cezadan daha üst bir motivasyon ise sırf Allah için yapılan bir karşılık beklenilmeyen bir durumdur ki bu seviye sıradan insanlar için çok üst bir seviyedir. Bu motivasyon aynı zamanda kişinin daha kontrolcü davranmasına sebep olabilir. Ancak bunu bir “sırlar dünyası” haline getirmek de kanaatimizce sağlıklı bir yaklaşım değildir.

Kötü bir davranış yaptığımda rabbim beni cezalandırıyor tarzında düşüncelerim oluyor yaptığım şeyleri genelde ödül beklemek için değil daha çok ceza almamak için yapıyorum diyebilirim. (Siyaset bilimi, Hukuk/ sosyoloji y.l., K, 25)

Genellikle benim yaptığım hal ve hareketler üzerinden Allah karşılık veriyor. O kötülüğü bana bir sınav halinde çıkarıyor gibi geliyor bana. (Siyaset bilimi, E, 20)

²⁰³ Topuz, İlhan, “Gazali’de Dini Tutum ve Davranışlar- Dini Yaşam Biçimleri-”, Marife Dergisi, Kayseri, 2011 (yaz), s. 274.

²⁰⁴ ez-Zilzal 99/7-8.

6. *Adaleti, Merhameti ya da Kudreti Sorgulanan Tanrı Tasavvuru*

Yeryüzündeki kötülüklerle Tanrının adalet, merhamet ve kudretini ilişkilendirememesi sorunu felsefede kötülük problemi olarak tanımlanır. Bu problem kimi insanlarda bir inanç sorunu halini almıştır. Mesela bir katılımcı dünyadaki kötülöklere müdahale etmeyen Allah'ı “suçlu bir Tanrı” olarak tasavvur etmektedir:

Her şeyin mesulü sensin, insanı, dünyayı sen yaratıyorsun ve dünya kötü bir yer yani. O yüzden ben biraz öfkeli olabilirim yaratıcıya karşı. Kendi hayatımda gözlemlediğim bir şey var, bir yok sayma mekanizması geliştirmişim. Çok kızgın olduğum bir şeye eğer beni çok yıpratan, çok huzursuz eden bir şeyse onu yok sayabiliyorum. O yüzden şunda benim hayatımı etkileyen bir şeyi yok. Tasavvur olarak kimisi için manevi anlamda yeri duruyordur, bana huzur veriyor diyebilir. Fakat ben bu sorgulamaları yapmadan önce de bana huzur vermiyordu, O'nu her şeyin sorumlusu olarak görüyorum. (İş analitiği, K,25)

En temelde kötülük problemi, kötülökle iyi olan Tanrı arasındaki çelişkinin var olduğu varsayımından ileri gelen bir inanç problemidir. Buna göre Tanrı merhametli, iyiliksever, güzel, kudretli bir varlık olsaydı kötülöklere izin vermezdi. Bu problem güncel bir problem olmayıp mazisi Epiküros (M.Ö. 341-270)'a kadar dayanmaktadır. Buradaki temel problem Tanrıyı sadece iyi olanı yaratma zorundallığı ile sınırlandıran bir tasavvurdan kaynaklanmaktadır.²⁰⁵ Tarih boyu mutlak iyiliği ifade eden kudretli bir Tanrı ile hem metafiziksel kötülük hem de ahlaki kötölüğün varlığı birbiriyle bağdaşmamakta ve bu da insanların zihinlerinde soru işaretlerine sebep olmaktadır. Göklerin ve yerin mülkiyeti Allah'a aittir (en-Nûr, 24/42.) ayetten de anlaşılacağı üzere mülk Allah'ındır. Dolayısıyla insan kısıtlı ilim ve becerileriyle ilahi muradı kavrayamayabilir. Bu sebepten Allah'ın merhametini ve adaletini sorgulamak konumunda değildir.²⁰⁶ Kötülük problemi tezimizin konusu değildir. Bu sebeple kısaca değinmekle yetindik ancak şunu ifade etmeliyiz ki; böyle bir Tanrı tasavvuru ahiret inancını doğrudan etkilemektedir.

Gençlerin tanrı tasavvuru farklı noktalarda açığa çıkmaktadır. Kimisi adaleti, kimisi merhameti, kimisi ise güven telkin eden “babacan” bir tanrıya

²⁰⁵ Özdemir, Metin, “Mâtürîdî'nin Kötülük Problemine Yaklaşımı”, *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1. Basım Ankara, 2011, s. 380-381.

²⁰⁶ Ünverdi, Mustafa, “Mu'tezile'de Kötülük Problemi”, *I. Uluslararası Mersin Sempozyumu Bildiri Metinleri Kitabı*, Mer-Ak yay, Mersin, 2018, s. 382.

inanmaktadır. Şüphesiz bu inanç biçimleri farklı kişilik yapıların sonucu olabileceği gibi, birtakım tecrübelerin de sonucu olabilir.

II. GENÇLERİN DAVRANIŞLARINA YÖN VEREN MOTİVASYONLAR

Bu bölümde ahlaki davranışları sergilemede gençlerin temel motivasyonu, hayatta karşılaşılan olumsuz durumlara verilen tepkiler ve imanlarının bu noktadaki işlevi sorgulanacaktır.

A. Ahlaki Davranışın Kaynağı

Ahlaki doğrunun kaynağının ne olduğu konusu kelam literatüründe “Hüsün-Kubuh Meselesi” başlığı altında tartışılmıştır. Temelde tartışılan şey ise bir şeyin Allah iyi dediği için mi iyi olduğu ya da zatında bu özelliği taşıması sebebiyle mi iyi olduğudur. Mezhepler bu konuda farklı görüş beyan etmişleridir. Eş’arîlere göre eşyanın zati özelliği yoktur. Eşyanın değerini Allah belirler. O iyi/helal dediyse iyi, kötü/haram dediyse haramdır. Akıl bir şeyin iyi ya da kötü olduğunun bilemez.²⁰⁷ Maturîdilik’te ise insan aklı dolayısıyla iyi ve kötüyü bilebilir. Bu nitelik sayesinde insan diğer varlıklardan ayrılır.²⁰⁸ Bununla birlikte va’d ve vaid cinsinden olan ve duyuya dayanmayan bilgiler ise Allah’ın bildirmesiyle olur.²⁰⁹ Ameli ve hukuki bilgiler bu cinstendir.²¹⁰ Mu’tezileye göre ise varlık ya da davranış Allah’ın emir ve yasaklarından bağımsız olarak iyiliği ya da kötülüğü kötüdür.²¹¹ Özetle Allah, zati itibari ile kötü olanı emretmez ya da iyi olanı yasaklamaz. Akıl kendi başına iyi ya da kötüyü bilebilir ancak amelî olan konular ancak haberle bilinebilir. Zira aklın kullanılması ile ilgili Kur’an’da pek çok kavram geçmektedir. Nitekim diğer inanç mensuplarına ya da inançsız kimselere baktığımızda onlarla bazı ahlaki davranışlar

²⁰⁷ Ünverdi, Mustafa, “Ahlak’ın Epistemolojisi”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy: 2, 2014, s. 337.

²⁰⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü’t- Tevhîd Tercümesi*, Çev. Bekir Topaloğlu, s. 171.

²⁰⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t- Tevhîd*, s. 229.

²¹⁰ Ünverdi, “Ahlak’ın Epistemolojisi”, s. 339.

²¹¹ Ünverdi, “Ahlak’ın Epistemolojisi”, s. 337.

noktasında mutabık olmamız bunun göstergesidir. Yalnız şu var ki, insanı iyi davranışa iten sebepler birbirinden farklı olmaktadır. Bu durum Müslüman için de aynıdır. İyi davranışın arkasındaki motivasyon, kimi zaman vicdanen rahat olmak için, kimi zaman Allah korkusundan dolayı, kimi zaman “iyi” diye tanınmak için, kimi zaman kişinin empati duygusundan, kimi zaman ise mükafatlandırılmak gibi sebepler olabilmektedir. Yaptığımız çalışmada gençlerin ahlaki davranmalarının altında yatan sebepleri ortaya çıkarmaya çalıştık. Ahlaki davranmanın sebeplerinde Müslüman gençlerin imanının etkisi olup olmadığını ortaya koymayı amaçladık.

1. Kişiyi “Yardım Etmeye” Sevk Eden Sebepler

1. Mutluluk Duygusu

Gençler, yardıma ihtiyacı olan bir kimseye yardım ederken genel olarak böyle bir şeyin “insan” olmanın vasfı olarak görmekte ve yardım ettiklerinde kendilerinin de mutlu olduklarını ifade etmektedirler.

En temelde insan olmanın şartlarından bir tanesinin de böyle şeylerle mükellef olmak olduğunu düşünüyorum.(Tarih- Hukuk, E, 23)

İçimden geliyor. Yardım ederken mutlu hissediyorum kendimi.(Hukuk, E,22; Çocuk gelişimi, K, 20; Hukuk, K, 18)

Bencilce duygularla. Kendimi daha mutlu ve güvende hissediyorum. İyi bir şey yapmanın özgüvenini hissediyorum. Eskiden bunun bu anlama geldiğini düşünemiyordum ama şimdi bakınca zaten her şey kendim için.(Tarih, K, 21)

2. Sosyal sorumluluk duygusu

İnsan topluluk içinde yaşayan bir bireydir ve her birey kendine düşen vazifeyi yapmak durumundadır. Aksi bir durum toplumda bir kaosun çıkmasına sebep olabilir. Bu sebeple bir toplum içinde huzurlu ve mutlu yaşayabilmek için bireylerin kendi aralarında dayanışma içinde, sorumluluklarını yerine getirmesi gerekir. Dinlerde, inancın dışında yer alan en temel konulardan biri ise işte bu düzeni sağlayacak ilkeler vazetmesidir.

İslam dini ayetlerle, hadislerle sosyal bir düzeni destekliyor. Bu sosyal düzenin sağlanması için benim bu emirleri yerine getirmem gerekiyor. O yüzden elimden geldiği kadarıyla insanlara yardım ediyorum ki bu sosyal düzene uyum sağlayabilmem için. Kendi görevimi yapmam için. Benim açımdan nerede durduğum önemli. (Hukuk, E, 27)

Kur'an, insanlar arasındaki sosyal ahlak kurallarını da zikreder. Sözünde durmak, yoksul, yetimlere karşı yardımda bulunmak, infak etmek gibi.²¹² Din sadece bireysel bazı tutum ve davranışlardan ibaret değildir.

3. Mükâfat Beklentisi

İlahi va'd ve vaîd teşvik ve sakındırmaya mâtuftur. Eğer bu şekilde olmasaydı ilahi emirleri yerine getirmenin ya da yasaklardan kaçınmanın bir anlamı olmazdı. Emir ve nehiy sistemiyle insan nefesine zor gelen erdemleri yerine getirebilir. Bununa birlikte imtihan dünyasında yaşayan insan nefisini yenmeye çalışmaktadır. İyiye yönelirken ya da kötülükten sakınırken va'd ve vaîd önemli bir etken olmaktadır.²¹³ Bu mükâfatlandırma beklentisi Allah'ın vereceği bu dünyada ya da ahirette olacağı gibi aynı zamanda insanlar tarafından da taltif edilme, onurlandırılma, takdir edilme gibi bu dünyadaki bir beklenti de olabilmektedir.

Hem mutlu ve rahat hissederim hem de Zilzâl suresinin son iki ayeti beni etkiler. "Zerre iyilik yapan onun karşılığını alacak. Zerre de kötülük yapan onun karşılığını alacak." Ha bu dünyada ha öbür dünyada fark etmez. (Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, E, 21)

Acıma, merhamet. Kesinlikle onun mükâfatlandırılacağı ile ilgili bir şey altta yetiştiriyor. Ama bunun ne kadar baskın olduğu ile ilgili çok net bir şey söyleyemem. Çünkü bu da çok değişiyor. Mesela tanıdığım birisiyse, hakikaten kimyasını duygusunu bildiğim birisiyse o zaman çok daha geri planda kalabiliyorken tanımadığım ama ihtiyaç halinde olan birisini gördüğümde ortaya çıkan duygu ve ondan beklenti Allah için oluyor. (Psikoloji, Sosyoloji y.l., K, 25; Bilgisayar müh. ,E,19)

Gerçekten ihtiyacı olan birine de ben şuan kendimden veriyorum yardım etmek için ama ben de gerçekten ihtiyaç duyduğumda Allah mutlaka karşıma çıkarır diye düşünürüm. Onun dışında zaten öyle bir durumda olan birine yardım etmeyince vicdanım sızlar. (Sosyoloji y.l., K, 29; Endüstri müh. E, 20; Sosyoloji, Hukuk, E, 23)

Bazı durumlarda ise mükâfatlandırma beklentisi olmaksızın sadece Allah böyle istediği için bazı iyi davranışlar sergilenebilmektedir.

Kesinlikle ilk başta Allah tarafından ödüllendirilme düşüncesi olmuyor. Kesinlikle bu düşünceyle yapmıyorum. Vicdanım rahat oluyor. Vicdanen yaklaşıyorum, huzur buluyorum. Tabii ki Allah rızasını gözeterek yapıyorum ama dediğim gibi bir ödül vs. beklemiyorum. Çünkü zaten bu bize dinimiz tarafından öğretilen şey. Yardıma ihtiyacı olan biri varsa ona yardım edersin. Bir beklentiye girmeye gerek yok. Yaptığım

²¹² Câbirî, Muhammed Âbid, *Fehmü'l Kur'an Nüzul Sırasına Göre Tefsir*, İstanbul, Mana yay. c. II, s. 520-529.

²¹³ Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, s. 125.

şeyleri biraz vicdanen rahat olmak ve dediğim gibi Allah rızasını gözeterek yapıyorum.(Siyaset- Hukuk, Sosyoloji y.1, K, 25; Psikoloji, E, 19)

Vicdan insandaki ahlakın potansiyel olarak varlığının adıdır. İnsandaki merhametin, adaletin ve övülmüş fiillerin akıl ile birleşmiş halidir.²¹⁴ Dolayısıyla kararmamış bir vicdan dinin emrettiği şeylere yöneltir ve nehyettiği şeylerden de sakındırır.

4. *Empati Duygusu*

Empati duygusu da bu anlamda kişinin hal ve tavırlarını disipline eden bir durumdur. Nitekim kişi bir gün aynı durumun kendi başına geldiğinde ne hissedeceğinden hareketle iyi bir davranış sergileyebilir ya da kötü bir davranıştan kaçınabilir.

İç sesim diyelim, vicdanım, onun yerinde ben de olabilirdim diyerek empati yaparak yardım ediyorum. (Çocuk gelişimi, K, 20)

Empati duygusu ağır basan bir şey. Neticede bir kere otobüsten inen bir yaşlıyı gözlemlemiştim; otobüsün tutacağından tutuyor, bir ayağını atıyor önce, sonra belini çeviriyor... Senin bir saniyede geçtiğin yeri adam ağır çekimde yapıyor. O adama yardım edemiyorsun aslında yürüyebiliyor ama ağır. O zaman vücuduna sahip çıkmazsan bir gün sana da böyle tuhaf bakılabilir olarak düşünmüştüm. (İş analitiği, K, 25)

5. *Seküler ve Hümanist Duygular*

Müslüman bir toplulukta yaşayıp ebeveynlerimizin Müslüman olması dolayısıyla iyi ya da kötüyü çocukluğumuzdan itibaren öğrenmekteyiz. İslami hassasiyeti olan ailelerde yetişmek, Kur'an kursları, bazı cemaat ve cemiyetlere katılım ile edinilen bilgiler "daha Müslümanca" yaşamak üzere kurulu bir hayatın benimsenmesinde etken olmaktadır. Genelde sosyal çevrede bu bağlamda oluşmaktadır. Ancak kişinin erişkinliğe ermesi, farklı yaşam tarzları ve düşüncelerle karşılaşması ile çevresi değişmektedir. Çevre ve düşüncesinin değişiminin etkisi ile eskiden yaptığı fiillerin bazılarını aynıyla yapmaya devam etmesine rağmen amacı ya da temel motivasyonunu değiştirmektedir. Kanaatimizce çevre değişimiyle insanlarla ortak payda "Müslümanlık" değil, "insan olmak" olarak değişimi uğramaktadır. Böylece aslında dinin etkisi azalmış olmaktadır. Bu bağlamda dinin yapılan işlerde geçmişe göre daha az referans olması sekülerizmden, insanı merkeze koyması

²¹⁴ Ünverdi, "Ahlak'ın Epistemolojisi", s. 343.

açısından da hümanizmden izler taşımaktadır. Hümanizmde insan her şeyin ölçüsü olmasından hareketle insan kendisinin de ölçüsüdür. Hümanizm, insanın kendi kıymetini değerlendirebilmesinin öğretisi ve davranışıdır. İnsanın kendisi ve insani olan her şey, hem tek çıkış noktası hem de varılacak tek amaçtır.²¹⁵

Direkt hızlı şekilde Allah rızası için diyemiyorum. Daha önceleri daha hızlı söylerdim Allah rızası için diye ama şuan zihnime mesela bir şeyleri Allah rızası için yapma kavramı çok çabuk gelen bir fikir değil, çok zorlayarak gelen fikir. O yüzden yardım ederken Allah rızası için diyemiyorum. Daha ziyade insan olmakla ilgili, ben insansam o da bir insansa insanlık ortak paydasında bir yerlerde bir hata varsa onun giderilmesi diyebilirim. (Psikoloji-Sosyoloji, Sosyoloji y.1, 24)

Hümanizme göre insanın yol göstericisi aklı ve vicdanıdır. Hümanizm insanın aklı ve vicdanın dışındaki otoriteleri yok sayar ve insanı merkeze yerleştirir. İnsanın düşünce ve inanç bakımından özgür olmasını savunur.²¹⁶

Bu yardımseverlik bize İslam'ın getirdiği bir şey ama ben yardıma ihtiyacı olan birini gördüğüm zaman, iyilik yapmak amacıyla yapıyorum, sevap kazanmak amacıyla değil. O an gördüğümde garip bir his oluyor. Muhtaç bir insan sevap kazanmak için yapayım aklımda olmuyor daha çok kendi insani duygularım rahatsız olduğu için o an yardıma muhtaç birisine yardımcı olmaya çalışıyorum. Ama tabi ki bunun özünde sevap kazanacak mıyız kazanacağız ama bunu sadece sevap kazanmak için yapmak çok da doğru değil gibi geliyor bana. (Hukuk, E, 24)

Genel itibariyle gençleri yardım etmeye yönelten sebepler birbirinden farklı olmaktadır. Kişinin yapmış olduğu iyiliklerin karşılığı beklemesi, Kur'an'ın bunu taahhüt etmesi bakımından olağandır. Bununla beraber karşılık beklemeksizin sadece Allah rızasını gözeterek iyi davranışlar sergilemek Kur'an'da övülen bir yaklaşım biçimidir. Bununla birlikte diğer dikkat çeken bir yaklaşım da din zemininden ziyade insanlık zemininde iyi davranışlar sergilenmesidir. Bu durum temelde gençlerin dinlerine olan bakış açılarından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Zira dinin emrettiği fiilleri yaparken insanlığı referans göstermek bilinçaltında dinin dışlayıcı bir yapı olduğunu ifade etmektedir.

²¹⁵ Taftalı, Oktay, “Tarihi Eylem ve Anlam Bakımından Hümanizm”, *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, ed. Sadık Türker, Pinhan yay, sy: 9, 2017, s. 214.

²¹⁶ Çelik, Ezgi Ece, “İnsan ve Sonrası”, *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, ed. Sadık Türker, Pinhan yay, sy: 9, 2017, s. 31-32.

2. Yardımdan Kaçınmanın Nedenleri

Gençler yardıma ihtiyacı olan insanları gördüklerinde yardım ettiklerini, ancak bazı durumlarda görmezden geldiklerini ifade etmişlerdir. İstanbul'un çok farklı sosyo-kültüre sahip olması, kalabalık olması, insanların duygularının sömürülmesi, suiistimal edilmesi, güven duygusunun zedelenmiş olması gibi sebeplerden dolayı ihtiyacı olanı bazı zamanlar görmezden geldiklerini ifade etmişlerdir.

Yardıma ihtiyacı olmak özellikle şehir hayatında lokasyondan lokasyona değişiyor. Şehir hayatında bu duygunun sömürüldüğünü hissettiğim noktalarda evet belki yardımına ihtiyacı olabilir, ilk olarak şu düşüncem vardı; yardımına ihtiyacı olabilir ama birileri bu insanları kullanıyor ve ben buna yardım edersem aslında o kişiye değil o kişiyi kullananlara yardım ediyorum düşüncesi. İkincisi de aslında yardımına ihtiyacı yok benim duygularımı sömürmeye çalışıyor düşüncesinden kaynaklı görmezden gelip devam ettiğim olmuştur. (Sosyoloji- Hukuk, E,23; Psikoloji, K, 22)

Yardıma ihtiyacı olan kişiye “eğer o bir şeyler üretiyorsa ya da çabalıyorsa” yardımcı olduklarını ifade eden gençler de olmuştur.

Örneğin birisi vardır. Pazarda su satar, emeğiyle hakkıyla. Ona destek veririm. Ama dileniyorsa mesafeli olurum.(Elektrik-elektronik, E, 19)

Özelde maddi yardımın daha yakın çevreye yapılması gerektiğini düşünen kimselerde bulunmaktadır.

Herkesin kendi minik çevresine yardımı dokunması gerektiğini düşünüyorum daha ziyade. Çünkü çok uzağa gitmeye gerek yok mesela benim teyzemin çocukları babasız büyüyorlar, ilk elden ulaşabileceğim ve daha hızlı kontak kurabileceğim insanları tercih etmeye çalışıyorum. Çünkü diğeri yetişememe sürekli olarak kendi eksik hissetme gibi şeyler doğuruyor. Bu kadar global bir dünyada yaşamasak asla ruhumuzun duymayacağı olayların ağırlığı da üstümüze oluyor. Anlamlı ama anlamlı değil gibi. (Psikoloji, Sosyoloji- Sosyoloji y.l, K, 24)

Görüşmecilerin çoğu özellikle maddi yardım isteyenler konusunda ikilemde kalıp daha sonra vicdan azabı çektiklerini de eklemişlerdir.

Görmezden gelme oluyor, acaba diye yolda giderken aklıma takılıyor. Bazen rahatsız oluyorum, zaman zaman gerçekten yardım etmek istiyorum ama o an kendimi geri çekiyorum ama sonra keşke diyorum.(Hukuk, E, 22)

Bazen düşünüyorum yanından geçiyorum vermeden, vermek doğru mu yanlış mı kendi kafamda ikilemde kalıyorum ama sonra başıma bir şey geliyor bir yerde para düşürüyorum kaybediyorum veya başka sorunlarla karşılaşıyorum sonra aklıma ben orada vermedim demek ki haklı bir istekti, vermedim o yüzden böyle bir şey başıma geldi diye düşünüyorum. (Sosyoloji y.l., K, 29)

Gençler yardım etme hususunu çeşitli şartlara ve sebeplere bağlamaktadırlar. Oysa isteyen, dileyen, soran bir kişiyi reddetmek, geri çevirmek ilahi düstura aykırıdır. Allah Kur'an'da²¹⁷ açıkça dileyeni, isteyeniyi geri çevirmemeyi emretmiş ve eğer yardım edecek durumda değilse görmezden gelmekten ziyade güzel bir üslupla geri çevirmeyi emretmiştir. Bu bir Müslümanın sosyal ilişkilerini sağlam tutması ve topluma örnek olması açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte gençlerin akabinde vicdan azabı çekmelerinin, ahiret inancının bu dünyada insana yüklemiş olduğu sorumluluk duygusunun ihlal edilmesi sebebiyle olduğunu düşünmekteyiz. Yardımı sadece maddi bağlamda dilenciye verilen bir para olarak düşünmek olayı basite indirgemektir.

3. Emanete Riayeti Etkileyen Faktörler

1. Güven duygusu

Görüşmecilerden birçoğu insanların kendilerine güvenmesini ve bu güveni de yıkmak istemediklerinden dolayı emanetlere sahip çıktıklarını ifade etmişlerdir.

Güven meselesi. İnsan, karşıdaki kişi bana “Ben sana bunu emanet ediyorum, bunu koru” diyorsa benim onu yapmam lazım. Koruyamazsam bana karşı güveni kırılır ve ben bunun oluşmasını istemem. Bu benim için çok önemli bir şey. (Elektrik-elektronik müh. E, 19; ; Siyaset bili ve uluslararası ilişkiler, E, 21; Siyaset bilimi, K, 19; Hukuk, E, 24; Tarih, K, 21; Bilgisayar müh. E, 19)

2. Duygu-Davranış Tutarlılığı

Dini açıdan emanete riayetin önemi bilinmektedir. Nisa 58.ayette Allah emanetleri ehline vermeyi ve hükmedildiği zaman adalette hükmedilmesini emreder. Allah burada müminlere hem din işlerinde hem de dünya işlerinde ne olursa olsun hakkaniyetle yerine getirmelerini emretmiştir. Allah iman edip salih amel işleyenleri cennetle mükafatlandıracağını vaat etmiştir. Emanete riayet etmek ise en başta gelen salih amellerden birisidir. İnsanın davranışları, kendisiyle, Allah ile ve diğer kullar iledir. Kişi bunların üçünde de emanete riayet etmesi gerekir. İnsanın Allah olan emanete riayet ilişkisi onun emrettiklerini yapmak, nehyettiklerinden ise kaçınmasıdır. Diğer insanlarla olan ilişkisinde ise emanet bırakılan şeylerin geri

²¹⁷ed-Duhâ, 93/10.

verilmesi, ölçü tartıda yanlışlık yapmama, ayıplamama, vs. kendi ile olan ilişkisinde emanete riayet etmesi, dünya ve ahirette kendisine faydası olacak şeyleri tercih etmesidir. Peygamber efendimiz emanete riayet etmeyenin imanı yoktur buyurmuştur. Meymun bin Mehran ise “üç şey vardır ki hem iyi kişiye hem de kötü kişiye karşı yerine getirilir. Bunlar emanet, ahd ve sıla-i rahimdir” demiştir.²¹⁸

Münafıklığın alametlerinden bir tanesi emanete hıyanet etmektir.” derdi annem. Ama şu çok değerli bir şey, sen bir insana bir söz veriyorsun, bir şey vaat ediyorsun. Bunu kaybedince elimizde başka bir şey olmuyor. Bir kere bir şey yapınca ben ahlaklıyım demek çok tutarsız oluyor çünkü ahlaksızca tavırlar sergilemişsiniz. Bu tutarsızlığa düşmek beni gerçekten çok korkutuyor. O yüzden çok büyük oranda, ben etik davranmaya çalışan bir insanım dediğimde kendime yalan söylediyimi hissetmiyor olmam lazım ki mutlu bir yaşam süreyim. Çok büyük oranda bu sözüme sadık kalabiliyor olma temennisinden. (Tarih- Hukuk, E, 23; Endüstri müh. E, 19)

3. Empati duygusu

Empati; Kendini duygu ve düşüncede bir başkasının yerine koyabilmedir.²¹⁹

Burada dini bir emri ihlal etmekten ziyade dünyada bunun karşılığı olmasından çekinilmektedir.

Bu konularda çok fazla empatim var. Ben bugün zarar verirsem yarın bir gün benim bir eşyama zarar verirler diye düşünüyorum açıkçası. (Çocuk gelişimi, K, 20; Psikoloji-Sosyoloji, Sosyoloji y.l.,K, 24)

4. Kul hakkı

Bazı görüşmeciler ise bunun, Allah’ın emri olduğu için ve kul hakkından dolayı yerine getirdiklerini ifade etmişlerdir. Yani kısaca ifade edecek olursak din ile ilişkilendirmişlerdir. Peygamberin küçüklükten beri anlatılan, en çok üzerinde durulan sıfatının güvenilirlik olması bunun oluşmasında etkili bir faktördür. Nitekim katılımcılardan bir kısmı güvenirliliği direkt peygamberle ilişkilendirmişlerdir.

Emanetine sadık olma meselesi, peygamber ve onun hayatıyla alakalı. Çocukluğundan beri Muhammed’ul-Emin denilmesi yüzünden olabilir.(Psikoloji-Sosyoloji y.l.,K, 25; Sosyoloji y.l, K,24; Siyaset-Hukuk, Sosyoloji y.l, K, 25)

Allah korkusu, kul hakkı diyelim. O kişiye olan saygım ve kul hakkı olarak düşünmem emanete zarar vermekten beni alıkoyar. (Sinema tv, E, 20; Hukuk, E, 27)

²¹⁸ Râzî, Fahrüddîn, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Ğayb*, Çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Ankara, Akçağ yay., c. VIII, s. 96-98.

²¹⁹“Empati” mad. TDK. <http://sozluk.gov.tr/> (13.07.2019)

Bir insanın münafık mı yoksa Müslüman mı ayırt etmek zordur. Ancak şu alametler varsa bu kişide münafıklık görülür. Bunlar çok yalan söylerler, sözlerinde durmazlar ve emanete ihanet ederler.²²⁰ Emanete riayet Müslümanla münafık arasını ayıran en temel çizgilerden biri olarak zikredilmektedir.

5. *Sorumluluk duygusu ve Adalet anlayışı*

Sorumluluk duygusu ve ilahi adalet insanın en temel insani duygularıdır. İnsan nerden geldim, nereye gidiyorum, bu hayattaki amacım ne sorularını kendine sormakta ve bunun cevabını ararken kendisinin “sorumlu” bir varlık olduğunun farkına varmaktadır. Bununla beraber kalbi kaskatı kesilip, vicdanı kararmayan her kişi ister Müslüman olsun, ister olmasın bir haksızlık, adaletsizlik söz konusu olduğunda rahatsız olur, bu da insanda bulunan adalet duygusunun en kuvvetli göstergesidir. Bu dünyada adaletin tesis edilmemesi durumunda ise “mutlak adaletin” sağlanacağı günü özlemle bekler.

Yine hak ilişkisi, sonuçta biri bana güveniyor. Şöyle ki bu hak ilişkisi hem dünyada var olan bir ilişki hem de öteki dünyada var olan bir ilişki. Bir sorumluluk temelinde belki bu hakları, bugün ben başka birinden iyilik beklerken kendim başka birine kötülük yaparsam hem burada hem diğer tarafta karşıma çıkar, ilahi adalet, bir gün tecelli edecektir. O adalet tecelli ettiği gün sorumluluklarımızı yerine getirmiş olmalıyız. (Sosyoloji-Hukuk, E, 23)

4. *“İnfak” Duygusu ve Alışkanlığı*

İnfak Allah’ın Kur’an’da sık sık zikrettiği bir ibadettir. Sosyal düzen ve insanlar arası ilişkiler bağlamında hayati önem taşımaktadır. Âli İmran suresi 134. ayette Allah’ın övdüğü faziletli insanların davranışlarından biri de infak etmektir. Râzî(ö. 606/1210)’ye göre Allah, cenneti mümin kulları için hazırladığını söylediğinde insanlarda o sıfatları kazanıp cennet gitmeleri için bu sıfatları zikretmiştir. Bunlardan ilki darlıkta ve bollukta Allah için harcamalarıdır. Râzî(ö. 606/1210)’ye göre bunun bir manası hem darlıkta hem de bollukta insanlara iyilik etmekten geri durmamalarıdır. Bir manası da şudur ki ister iyilik, infak etmek kişinin kendinde bulunan ve onu mutlu eden bir vasıf olsun isterse de bu durum

²²⁰ Topuz, “Gazali’de Dini Tutum ve Davranışlar- Dini Yaşam Biçimleri-”, s. 168.

tabiatlarına uygun olmadığı için onları üzsün yine de infak etmeyi asla bırakmazlar. İnfak etmek zor bir ibadet olduğu için Allah ilk olarak bunu zikretmiştir.²²¹ Yine Kur'an'da müminlerin özelliklerinden “*kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir*”²²² şeklinde bahsedilir. Burada rızık kavramını tartışmayacağız ancak buradan anladığımız kendilerine Allah'ın rızık diye verdikleri şeylerden kısıp ihtiyacı olana vermeleridir. Oysa yaptığımız görüşmelerde gençlerin öncelikli olarak kendi ihtiyacını giderdiği daha sonra arta kalan olursa bunu başkaları için harcadıkları tespit edilmiştir.

İmkânım oldukça yapıyorum. Bir miktar param varsa ilk önce ihtiyacım varsa onu gideririm. Kalan parayla tabii ki zor durumda olan insanlara yardım etmek istiyorum. Zaten Allah izin verdikçe de ediyorum.(Siyaset, K,19; Sinema tv, E, 20)

Âl-i İmran 3/134. Ayette darlıkta ve bollukta ifadeleri dikkat çekicidir. İnsan kendine harcama yaparken bu zoruna gitmez ama başkasına harcamak kişiye zor gelmektedir. Bununla birlikte kişi bollukta iken infak etmek kolay iken, fakirlik durumunda yardım etmek daha zordur. Oysaki övülen fiil hem darlıkta hem de bollukta infak edebilmektir. Kişi elinde olan malın Allah'a ait olduğunu bildiğinde daha kolay infak eder. Bununla birlikte kişi Allah'ın cömertliğinden ve kudretinden emin olduğunda vermek yine kolaylaşır. Zira insan mülkün sahibinin Allah olduğunu dilediğinde insan bunu lütfedeceğini dilediğinde ise mahrum bırakacağını bilir.²²³

1. *Düzenli bağış*

Görüşmecilerimizden sadece biri düzenli yani sitemli ve sürekli olarak bağış yaptığını ifade etmiştir.

Böyle şeyleri, anonim olacağım için bahsediyorum burada. Düzenli bir burs alıyorum ben. Aldığımdan beri de sürekli %5'ini %7'sini bir yerlere bağışlamaya çalışıyorum. Kazandığım her parada da bunu yapıyorum ama bu illa fakir fukara olmuyor. Ama kastınız bağışlamaksa evet bunu yapıyorum. Otomatik talimat verdim hatta direkt gidiyor.(Tarih- Hukuk, E, 23)

2. *Düzensiz bağış*

²²¹ Râzî, *Tefsîr-î Kebîr*, c. VII, s. 70

²²² el-Enfal 8/3.

²²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. II, s. 469.

Gençler genel olarak bağış yapsalar bile bunu rutin ve planlı bir şekilde yapmamaktadırlar. Rastgele bir kuruma ya da rastgele bir dilenciye yahut maddi yardım talebinde bulunan herhangi birine yardım yapmaktadırlar. Bununla beraber yaptıkları yardımın miktarı da değişmektedir.

Düşünüp vermediğim çok az oldu. Yani aklıma geldiyse mutlaka o anda en yakın sadaka kutusu ya da kişiye giderim. Düzenli ve sabit değil. Farklı kurumlara, farklı sadaka kutularına, farklı dilencilere veriyorum. Sürekli yapmaya çalışıyorum elimden geldiğince. Öğrenci olduğumdan mütevellit çok fazla da yapamıyorum tabi. (Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, E, 21)

Kendime yettikçe insanlara da yardım etmeyi seviyorum. Çünkü onlar böyle bir hayatı yaşamayı istemezlerdi. Benim yaşamım da bu şekilde, belki de Allah onlara yardım etmem için bana bu parayı verdi diye düşünüyorum. (Çocuk gelişimi, K,20)

Öncelikle şu şekilde önce aileme de yakın çevreme de bakarım. Benim ihtiyacım mı öncelikli yoksa onun ihtiyacı mı öncelikli, eğer benim ihtiyacım çok da ivedilikli, öncelikli ve bana çok bir şey katmayacaksa ve karşı tarafın ihtiyacı gerçekten ivedi ise karşı tarafa verebilirim paranın bir kısmını. Tamamını kendim tüketmem. Mesela cebimde yüz lira varken çıkartıp elli lirasını veriyordum. Ya da cebimde elli lira varken onu verip sadece akbilimde para kaldığını da biliyorum. (Hukuk, E, 22; Sosyoloji y.l., K,24)

3. *İnfak'ı kendisine ait bir görev olarak görmeyenler*

Bu durumla ilgi Bakara 2/268. Ayette Allah şeytanın insanı fakir kalmak korkusuyla cimriliğe teşvik ettiğini ifade eder. Şeytan bu dünyada sadaka verdiğimiz takdirde fakirliğe düşeceğimiz korkusunu telkin eder. Aynı zamanda şeytan bu dünyada tûl-i emel peşinde dolaştırır.²²⁴ Yani gelecekteki planları sebebiyle bugünden infak etme konusunda cimri davranır. Bunu kendi sorumluluğu olarak görmez.

Bu konuda gerçekten kötüyüm. Genelde elime bir miktar para geçtiğinde çok çok çok cüzi bir miktarını gerçekten infak ediyorum. Çoğunu kendi ihtiyaçlarım ve gelecekle ilgili birikimlerim için kullanıyorum. O görev sanki annem ve babama aitmiş gibi, onlar sanki bizim yerimize de onu hallediyorlarmış gibi düşünüyorum maalesef ki. (Psikoloji-Sosyoloji, Sosyoloji yl, K,24; Hukuk, K, 18)

4. *Hak ettiğini düşündüğü kimseye sadaka*

Bir emek, bir gayret söz konusu ise ancak bu durumda infak edeceğini ifade eden pragmatist bir bakış açısı da söz konusu. Burada tespitimiz o ki, metropol kentlerde işgüzar bazı kimselerin yapmış olduğu sorumsuzca davranış ve asalakça

²²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* c. II, s. 214.

yaşamı tercih etmeleri insanlarda yardım duygusunun azalmasına ve kısıtlanmasına sebep olmaktadır.

Bir yerden bir para geldiği zaman ben önce film çekmeyi düşünüyorum. Yardıma muhtaç olma konusunda da bazen insanlar görüyorum metroda, bacağı yok ya da engelli. Vermiyorum para. Ama mesela müzik yapan birini görüyorum, içten çalışıyor. Ona veriyorum.(Sinema-tv, E, 25)

5. *Kefenin cebi yok*

İnfak etme eylemi İstanbul gibi kozmopolit bir şehirde fazlaca suiistimal edilen bir fiil olsa da bu erdemli fiili yapmaktan vazgeçmeyen gençlerde bulunmaktadır. Bu dünyanın gelip geçici olduğu dolayısıyla öldüğümüzde yanımızda maddi olarak hiçbir şey götüremeyeceğimizden hareketle infak etmeye devam edilmektedir. Mal başkasına harcandığında kişiden onun sorumluluğu kalkmaktadır. Allah'ın kuluna doğuştan vermiş olduğu bazı şeyler sadece bu dünya için değildir. Allah bu imkan ve kabiliyetleri kullandığı ahiret yurdunun kazanması için vermiştir.²²⁵

Gerektiğinde kendi ihtiyacımdan da kısılabirim. Ben bir şekilde kendi yolumu bulabilirim ama kendi yolunu bulamayacak, ihtiyacını karşılayamayacak birçok insan var. Kendi isteklerimle başkalarının isteklerini kıyasladığımda başkalarının isteklerini gözetem biriyim. Çünkü bana bu dünyada olmanın bir getirisi olmayacak. Biliyorum yarın öbür gün bu dünyadaki nefesim bitecek, tükenecek. Ben buradan kefemi neyle doldurursam onunla gideceğim. Burada cebimde olan paralar beni orada kurtarmayacak. O yüzden hakikaten başkasına da harcarım. (Siyaset- Hukuk, Sosyoloji y.1, K, 25)

Bakara 2/3. Ayette Kendilerine nimet olarak verdiğimiz şeylerden (bu ister farz hükmünde isterse nafile hükmünde) infak ederler buyrulmaktadır. Verdiğimiz nimetlerden derken aynı zamanda bedeni olan yardımları da kapsamaktadır. Yani hem ruhen hem bedenen yardımda bulunurlar.²²⁶ Yani yardım sadece maddiyat ile yapılan bir davranış değildir.

O tarz şeylerin insanlara temas etmesini sağlamak önemli. İnsanları mutlu edebilmek, insanlara bir uyarı verebilmek çok önemli. Allah bunu emrediyor. Çünkü o uyarı belki o insanı imtihana sürükler, belki hayırlara vesile olur. Bu bir alışveriş gibi. Neden infak etmeliyiz? O insana para vermek için değil. O zaten bir şekilde geçinir o değil amaç. İnfak etmelisin çünkü o insanla senin bir iletişim kurman gerekiyor. Birbirinizin gülümsemesine ihtiyacınız var. Senin de onun o halini görmeye ihtiyacın var. (Psikoloji, E, 19)

²²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. II. s. 469.

²²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. I. s. 61.

Gençler ağırlıklı olarak düzensiz de olsa bağış yapmaya çalışmaktadırlar. Bununla birlikte genel eğilim önce kendi ihtiyaçlarını karşılamak şeklindedir. Rızk endişesinin kişilerin infak etmesinde etkili olduğunu düşünmekteyiz. Bu aynı zamanda Allah’a olan güvenle alakalı bir durumdur. Sahi b. Abdillâh’tan hikâyeyle Tanrı’ya güvenenin alâmeti üçtür: "Tanrıdan başka hiç kimseden bir şey istemez, istemeksizin kendine bir şey gelse reddetmez, elinde olan mal ve mülkünü hapsetmez."²²⁷ Rızkından emin, olan ve bu dünyanın geçici ahiretin ise baki olduğuna tam anlamıyla inanan kişiler daha rahat ve kolay infak etmektedirler.

5. Sorumlulukları Yerine Getirme Alışkanlığı

İnsanın almış olduğu sorumluluğu hakkıyla yerine getirmesi hem kişinin Allah’ın ahlakıyla ahlaklanması açısından hem de sosyal düzenin bozulmaması açısından önem arz etmektedir. Nitekim Allah Kur’an-ı Kerim’de şöyle ifade edilmektedir; “*Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.*”²²⁸ Ayette de işi ehline vermenin yani bir işi tam anlamıyla yapılmasının önemi vurgulanmaktadır. Bu insani bir sorumluktur. Bu bağlamda gençlerimiz bunun öneminin farkında olduklarını düşünüyoruz. Ancak burada yine motivasyonlar birbirinden farklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle gençler bunun kaynağının sorumluluk duygusu olduğunu belirtmişlerdir. Bununla beraber altta yatan sebeplerden birkaçı ise kendine yakıştıramamak, güven sarsmamak, insani ilişkilerini korumak, takdir görmek, beğenilme arzusu ve mutlu olmak.

1. Söz- fiil tutarlılığı ve güven duygusu

Burada söz konusu edilen söz-fiil tutarlılığı her ne kadar dini referanslı olmasa da dinin emrettiği bir husustur. Özellikle bir müminin söz ve davranışlarının birbiri ile uyumlu olması gerekmektedir.

²²⁷ Kuşeyrî, *Tasavvufun İlkeleri (Risâle)*, Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, Kervan yay., 1978, s. 274.

²²⁸ en-Nisa 4/58.

İş ahlakım. Aldığım işi iyi yapmak istiyorum. İki tane şey. Ahlaki pozisyonumu korumak istiyorum. Kendimi ahlaklı bir insan olarak tanımlıyorsam tutarlı davranmak zorundayım. O yüzden iş etiğine de saygılı şekilde davranmak iş yapmak durumundayım. Bence iş konusunda insanlar iş ahlakını hiç gözetmiyorlar. Kendimi onlardan ayırmak için de bunu yapıyor olabilirim. İkinci motivasyon da muhtemelen bu. (Tarih-Hukuk, E,23)

İman eden bir kimse aynı zamanda ahlaki ilkeleri de çiğneyemez. Çünkü iman-ahlak ile bir bütündür. Eğer iman ettiği halde ahlaki davranmaya yeteri özeni göstermiyorsa bunun sebebi ya yeterli biçimde Allah’a karşı duygu yoğunluğu yoktur ya da bilgi bakımından eksiktir.²²⁹

Yarım bırakmak istemiyorum ya da kalitesiz bir ürün ortaya koymak istemiyorum. Bana yakışmaz.(Bilgisayar müh.,E,19)

Bir işi iyi yapıyorsam kendim için iyi yapmaya çalışırım ben. Başkalarını düşünerek değil sadece kendimi düşünerek yaparım bu da güvenilir olmakla alakalı. Üstüme bir vazife almışım, sorumluluğum var.(Psikoloji, K,22; İş analitiği, K, 25, Sinema-tv, E, 20; Siyaset bilimi, K ,19 ;Siyaset bilimi ,E ,20)

2. *Takdir edilme duygusu*

Beğenilme duygusu insanda var olan en temel duygulardandır. Bir Müslüman’ın işini en iyi şekilde yapması gerekmektedir, ancak bu emrin motivasyonu kanaatimizce kişisel beğeni duygusu değil Allah’ın kemal sıfatının, kulunun yaptığı işlerde tecellisini murat etmesindendir.

Biraz mükemmeliyetçi bir kişiliğim var çünkü bir şey olacaksa en iyi şekilde ve en güzel şekilde olsun. Biraz görünüşe de önem veririm. Nasıl görüldüğüne, nasıl yapıldığına veyahut... İş benim desin, kendini göstereyim, hakkıyla yapılmış, maldan çalınmamış, sağlam bir şey densin. (Hukuk, E ,24)

3. *Toplumsal sorumluluk duygusu*

Daha öncede belirttiğimiz gibi Allah’a, yaşadığı topluma ve kendine karşı sorumlulukları vardır. Topluma karşı sorumluluk hissetmek ilahi bir emirdir.

Yani topluma karşı sorumluluğumun olduğunu düşünüyorum. Yaşadığım topluluğa bir şeyler katmak istiyorum. İyi bir şekilde okuyup burada iyi bir nosyon alıp topluma kendimi kazandırmak istiyorum. (Hukuk, E, 22)

Yukarıda bahsettiğimiz sorumluluğu yerine getirmenin altında yatan sebepler birbirinden farklı ve hiçbirinde dini bir motivasyona rastlamadık. Bununla beraber bazı gençler bunun kaynağını eskiden din olarak gördüklerini ancak şu

²²⁹ Ünverdi, “Ahlak’ın Epistemolojisi”, s. 344.

dönemlerde daha ziyade insani gerekçelerden kaynaklandığını özellikle belirtmişlerdir. Kişinin daha önceki yaşamına kıyasla davranışlarında “din” daha az referans kaynağı oluyorsa kişi, inanmaya ve ibadet etmeye devam etse dahi sekülerleşmiştir.²³⁰ Sekülerleşme dinin ortadan kalkması değildir. Dinin toplumsal ya da gündelik pratiklerinde etkisinin azalmasıdır.²³¹

Yaptığım işi hakkıyla yerine getirmekle ilgili lisedeyken bunu şu şekilde temellendiriyordum: biz Müslüman’ız ve bir Müslüman’ın yaptığı bir işin çok düzgün, hakkını veriyor olması gerekiyor diye düşünüyordum. Bu daha İslam’la bağdaşık bir şeydi kafamda, şu an Müslüman olmaktan daha öte insansam insan yaptığı işi iyi yapmalı, eğer yapamıyorsa hiç yapmayım diyebilirim. (Psikoloji-Sosyoloji, Sosyoloji y.l,K,24)

Hümanizm, insanı en yüksek değer olarak görür ve olayları tabiatüstü bir varlığa başvurmadan rasyonel olarak açıklamaya çalışır. Geçmiş ise Protagoras’a kadar dayanır. Protagoras’a göre “insan her şeyin ölçüsüdür”²³²

Bildiğim, yaptığım işi en iyi şekilde yapmak. Dinimizde işini doğru yapma öğütleri önceliğim değil. Bu da var. Ama önceliğim bildiğim işi doğru yapmak istemek. (Sinema-tv,E,25)

Özellikle dinin bir düsturu olduğu halde önceliğin din olmadığının belirtilmesi dikkate değer bir husustur. Kişinin dinin emrettiği tutumları sergilemesi, aynı zamanda kişinin dini düzeyini ifade etmektedir. Bu ise niyet olarak ifade edilir. Kişi eğer dinin emrettiği bir davranışı yerine getirirken dini referansla yani niyetle yerine getiriyorsa bu davranış değer kazanır.²³³

4. Hak ilişkisi

Sorumluluk duygusunun kaynağının din olduğu ve bunun bir hak ilişkisi olduğundan hareketle sorumluluğun yerine getirdiği ifade edilmiştir.

Bu bir kere kul hakkıdır. Bir insan çalışıyorsa benim de çalışmam lazım. Çünkü benim onlardan üstünlüğüm yok. Allah beni ayrı bir yere koymamış, torpil geçmemiş. Bundan ben de sorumlu tutulacağım bir şekilde. (Elektrik-elektronik, E,19)

²³⁰Ertit, Volkan, *Sekülerleşme Teorisi*, Ankara, Liberte yay., 2019, s. 64.

²³¹Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s. 77.

²³²Çapku, Ahmet, “Abdullah Cevdet Düşüncesinde Hümanist Tavrı”, *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, ed. Sadık Türker, Pinhan yay, sy: 9, 2017, s. 15.

²³³Topuz, “Gazali’de Dini Tutum ve Davranışlar- Dini Yaşam Biçimleri, s. 166.

Sorumluluk duygusunun dini bir kaynaktan mı yoksa insancıl durumlardan mı geliştiği hususunda bu iki durumun birbirinden ayrılmaması gerektiği ifade edilmiştir. Teolojik bakımdan bir şeyin ahlaki olması Allah'ın emir ve yasaklarına uygunluğu iledir. Bir şey sadece Tanrı emrediyorsa bile iyidir, ahlakidir.²³⁴

Sorumluluk bilinci. Din ile insanlık bence çok ayrılmayacak bir şey, ayrılmaması gerek bir şey zaten. Bir hak ilişkisi var, insan ilişkileri temelde bir hak ilişkisidir, bunun katmanları var ikisi de var bunun içinde. İkisini birbirinden ayırmıyorum. (Sosyoloji-hukuk, E,23)

Sorumluluk duygusu insan ahiret inancına yönelten en temel duygulardan biridir. Akı ve bilinci yerinde olan her insan bu dünyaya başı boş gönderilmediğinin farkındadır. Bu sebeple kendinden ve çevresinden sorumlu olduğunu bilir. Nitekim insani ilişkilerde bu çerçevede devam eder. Sorumluluklarını yerine getirmeyen insanlar toplumsal düzenin aksamasına sebep olmaktadır. Gençlerin bu noktada ilahi sorumluluktan ziyade insan ilişkilerine zarar gelmesinden korktukları gözlemlenmiştir. Bu bağlamda ahiret inancının kişiye yüklediği sorumluluk çok da göz önünde değildir.

B. Musibetlere Verilen Tepkiler ve İman

Musibet, "insanın genellikle kendi iradesi dışında ve beklemediği şekilde karşılaştığı durum" demektir. Daha çok hastalık, kıtlık, zarar ziyan, yangın, deprem gibi afetler, sevilen birinin ölümü vb. ağır sıkıntı veren şeyler için kullanılır.²³⁵ Kur'an'da zikredilen bazı kötülüklerin temelinde imtihan vardır. Kelime manası olarak fitne, cevherin aslını ortaya koymak için tabi ateşe tabi tutulmasıdır. Yani insanında aslı fitne zamanlarında ortaya çıkar. Kişi musibetlerle karşılaştığında, öfke anlarında kimliğini ve kişiliğini ortaya koyar.²³⁶ Âl-i İmran 186. Ayette insanın başına gelebilecek bazı musibetleri zikretmiştir. Zira insan başına gelecekleri bilmediğinde onunla karşılaştığında katlanması daha zor olmaktadır.²³⁷ Karşılaşılan bir zulüm karşısında ise Kur'an'da zikredilen tutumlardan bir tanesi de Şura suresi 39. Ayette ifade edilmiştir. "Onlar kendilerine zulüm isabet ettiğinde birbirlerine

²³⁴ Ünverdi, "Ahlak'ın Epistemolojisi", s. 330.

²³⁵ Çağırıcı, Mustafa, "Musibet" mad, *DİA*, c. XXXI, s. 255.

²³⁶ Ünverdi, "Mu'tezile'de Kötülük Problemi", s. 382.

²³⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. VII, s. 256.

yardım ederler. Yani yaralı olan kimse zalime karşı yardım alır ve ona kısas yaparlar.”²³⁸ Çalışmamızın bu kısmında görüşmecilerimizin karşılaştıkları sıkıntılara verdikleri tepki ve davranışlardan yola çıkarak yaşamlarında ahiret inancının etkisini ortaya koymaya çalışacağız. Hayatımızda sıkça karşılaştığımız hastalık, musibet gibi durumlara ilk olarak nasıl tepki verildiği konu edilecektir.

1. Musibetlere Verilen Tepkiler

1. Kendini Suçlama

Katılımcılarla yaptığımız görüşme sonucu genel kanı “eğer bir sorun varsa bu kendimizden kaynaklı bir durumdur” şeklindedir. Kuran’da ise Allah bunu destekler biçimde şöyle demektedir: “*Başınıza her ne musibet gelirse, kendi yaptıklarınız yüzündendir. O, yine de çoğunu affeder.*”²³⁹ Bu dünyada cezalandırılma ile ilgili Rum suresi 41. Ayette “*İnsanların kendi elleriyle yapıp ettikleri yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu; böylece Allah -dönüş yapsınlar diye- işlediklerinin bir kısmını onlara tattırıyor*” buyrulmuştur. Allah bu dünyada yapılan zulüm dolayısıyla azabın bir kısmını dünyada da tattıracağını söylemiştir.²⁴⁰ Kur’an’da zikredilen bazı kavimler, ahlaki ya da dini tercihleri sebebiyle doğal afetler duçar olmuşlardır.²⁴¹ Dolayısıyla zikredilen bu kıssalarda görülen Allah’a isyan karşısında fiziksel olarak bu dünyada cezalandırıldıklarıdır.²⁴² İnsanın başına her gelen sıkıntı hak ettiğini bulması anlamında olabilir ancak bunu salt buna indirgemek yanlış bir tutum olabilir zira bu durumda peygamberlerin yaşamış olduğu sıkıntıları anlamlandırmakta problem yaşanır.²⁴³ Sıkıntıların sadece hak etmeye dayalı olduğu savunulduğunda çocukların ve hayvanların başına gelenler açıklanamaz.²⁴⁴ Bununla beraber kişi istisnasız her durumun kendinden kaynaklandığını düşünmesi her şeyin

²³⁸ Mukâtil bin Süleymân, Tefsîr-i Kebîr, Çev. Beşir Eryarsoy, İstanbul, İşaret yay., 1. Baskı, 2006, c. III, s. 598.

²³⁹ eş-Şura 42/30.

²⁴⁰ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. XVII, s. 122.

²⁴¹ Özsoy, Ömer, Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur’an*, Feer yay. Ankara, 2016, 20. Baskı, s. 652-759.

²⁴² Ünverdi, “Mu’tezile’de Kötülük Problemi”, s. 384.

²⁴³ Ünverdi, “Mu’tezile’de Kötülük Problemi”, s. 389.

²⁴⁴ Kâdî, *el-Usulü’l-Hamse* c. II, s. 284.

merkezine kendisini yerleştirmesi anlamını da taşımaktadır. Bu yaklaşım bize ortaçağın Avrupa'sında ortaya çıkan Hümanizmi anımsatmıştır. Zira hümanizm, insan merkezli bir hayat görüşünü benimsemiş ve Tanrı merkezli hayat anlayışını reddetmiştir.²⁴⁵

Bugün başıma gelenler geçmişte yaptığım ya da yapmadığım şeylerin bir sonucu olarak başıma geliyor çoğunlukla. Şans eseri bir şey başıma geliyorsa, bunda da çoğu zaman şunu düşünüyorum 8 milyar insan var. Herhangi birinin başına gelebilecek benim başıma gelmiş.(Tarih- Hukuk, E, 23; Sosyoloji-Hukuk, E, 23)

Allah yeryüzünü yaratmış ve tabîî bazı kanunlar koymuştur. İnsana ise tedbir alması için akıl ihsan etmiştir. bunun neticesinde insan gerekli tedbiri almayıp sıkıntı ile karşılaşıyorsa burada sorumlu olan Allah değil insandır.²⁴⁶

Her şeyin bir sebebi olduğunu düşünüyorum, yaptığımız her şeyin. Causeand Effect diye bir şey var. Etki ve tepki. Yanlış bir şey yaptım, sonucuna katlanırım. Yani kötü bir şeyle karşılaşırsam durup arkama bakıyorum. Acaba nerede yanlış yaptım? Kimi görmezden geldim? Kimden geri durdum? (Siyaset bilimi, E, 21; Sosyoloji y.l, K,29; Endüstri müh., E, 19; Hukuk, K, 18)

Bu niye benim başıma geldi diyorum. Ben bir kötülük mü yaptım diyorum ki Allah bunu benim başıma verdi, cezalandırdım mı diye düşünüyorum. (Çocuk gelişimi,K,20)

Bunun bir sınama olmadığını salt bizim eylemlerimizden kaynaklandığı düşünen gençler de var ancak bu durumda kendi içinde klasik anlamdaki “kaderci” anlayışa tepki olarak oluştuğunu düşünüyoruz. Çünkü yegâne sorumlu biz olduğumuzu iddia ettikten sonra başına gelen ufak şeyleri Allah'ın bir cezalandırması olarak yorumlamak kendi içinde çelişki barındırmaktadır.

İnsanlar bunun Allah'ın bir sınaması olduğunu düşünüyor. Aslında temelinde bizim olduğumuz bir durum. Dışarıdan gelen fiziki durumlar hariç. Bir arabanın sana çarpmasını bilemiyorsun. Mesela ben Kürt'üm, bir ara soyumu inkâr ederdim. Okuldaki eğitimlerle falan asimile olduk. Soyunu da inkâr ediyorsun ister istemez. Ama yine takvim yaprağında “Soyunu inkâr eden bizden değildir, soyunu inkâr edenin başına bilmem ne gelsin” gibi bir şey okumuştum. O akşam da taksi çarpmıştı bana ve eve gidip o takvimi gördüm. İnsan ister istemez bir ilişki kuruyor. Benden kaynaklanıyor gibi geliyor. (Sinema-tv,E,25)

2. Teslimiyetçi tutum

²⁴⁵ Taftalı, Oktay, *Felsefi Düşün*, s. 207.

²⁴⁶ Ünverdi, “Mu'tezile'de Kötülük Problemi”, s. 391.

Görüşmecilerden geri kalan kısmı ise üzüldüklerini ancak daha isyankâr olmamayı, bunun Allah'tan bir imtihan olduğunu ve sabretmeyi tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Bu dünyada başına gelmiş bir musibetten dolayı sabreden kimse ya dünyada iken methedilir bu şekilde karşılığını alır ya da Allah tarafından mükafatlandırılır. Sabırsızlık gösterirse ise bu dünya da kınanır.²⁴⁷ Bununla beraber her sıkıntının sabredilmesi durumunda mutlak bir karşılığını (mükâfatlandırılma) olması bu durumu daha çekilir hale getirmektedir. Kur'an-ı Kerim'de sabır tekrar tekrar zikredilir. Sabır insanın musibet anında sızlanmamasıdır. Zaten yok olan şeyler, öncesinde de Allah'a ait ve insan emanettir. Dolayısıyla zaten mülkü bize ait olmayan bir şeyi kaybetmenin ardından sızlanmak anlamsızdır. Alınan nimetlere üzülmemek gerektiği gibi verilen nimetlerden dolayı da şırmamak gerekmektedir.²⁴⁸ Allah, insanların arzu ve isteklerini baskısı altında doğru istikamette yürümenin zorluğunu çok iyi bilmekte ve o nedenle bunlara karşı sabırlı olmayı emretmektedir.²⁴⁹ Bakara 2/155-156. Ayetlerin tefsirinde Mâtürîdî şöyle demiştir; Allah sınav hakkı bulunmasına rağmen buna sabredenler için büyük mükafatlar vaat etmiştir. Mükafatlandırılacakları kimseleri ise Allah'a döneceğinin bilincinde olanlar olarak vasıflandırmıştır. Bu ayette kişinin başına gelen musibet durumunda, Allah onu tevhit inancına irca etmesini telkin etmiştir. Bu ifadede kulun Allah' a olan teslimiyeti vardır. Allah onunla ilgili istediği tasarrufta bulunabilir bu Allah'a duyulan güvendir.²⁵⁰ Allah'ın insana nimetler lütfetmesi insanı şükretmeye sevk etmelidir. Başına gelen sıkıntılar ise insana Allah'ın hayata nasıl müdahale edebileceğinin göstergesidir ve teslimiyet gerektirir. İnsan musibetlere karşı takınmış olduğu tutum ve davranışla aslında kendi şahsiyetini ortaya koyar. Dünyada verilen nimetler cennetin, musibetler ise cehennemnin bir misalidir. Allah bu dünya da iken bize ahirete hazırlanmamı murat etmektedir.²⁵¹

Üzülüyorum. Ama sonuçta iman tarafına bakarsak hayır da şer de Allah'tan. Sonuçta benim inancıma göre vücut Allah'ın ve bana emanet. O istediği tasarrufta bulunabilir. Zaten sabırla karşılırsak onun geçeceğini düşünüyorum. Çünkü geçici bir

²⁴⁷ Râzî, *Tefsîr-î Kebîr*, c. XX, s. 423.

²⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. I. s. 313

²⁴⁹ İbn Kesir, *Hadislerle Kurân'ı Kerim Tefsiri*, İstanbul Çağrı Yayınları Çev. Dr. Bekir Karlığa Dr. Bedrettin Çetiner 1988 c.II, s. 629

²⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. I. s. 310.

²⁵¹ Ünverdi, "Mu'tezile'de Kötülük Problemi", s. 391.

hayat. Bunun karşılığını da, öbür dünyada alacağım. (Bilgisayar müh., E, 19; Psikoloji,K,22; Elektrik-elektronik, E,19)

Allah'ın salih kimselere verdiği sıkıntılar ya onu imtihan etmek ya da onu temizlemek/arındırmak içindir.²⁵²

Günün sonunda isyankâr değilim diyebilirim. Dünyanın aslında çok tekinsiz bir yer olduğunun ve burada her şeyi yaşayabileceğimizin farkındayım. Bu bilinç kendime sürekli hatırlattığım bir şey oluyor. Belli yıkılmalar oluyor, çok büyük kırılma noktaları oluyor hayatla ilgili ama oradan hep çıkaran da aslında bu dünyayla ilgili böyle bir kavrayışım olması. Zaten böyle bir yer, tekinsiz bir yer, öngörülemez bir yer. Karşımıza çıkan her şeyde de hayır düşüncesi de var. Her olanda hayır vardır ya da imtihandır. (Psikoloji-Sosyoloji y.l,K,25)

Allah Bakara 2/155-156. ayetlerde insanların başlarına gelebilecek olan şeyleri zikretmiş ve isyan etmemeleri için insanları uyarmıştır. Allah'ın bu ayetlerde biraz ifadesini kullanması dikkat çekicidir. Allah bu dünyanın geçici olduğuna vurgu yapmaktadır. Bütün bu dünyadaki düzenin yok olacağını bilen bir kimse karşılaşmış olduğu sıkıntılara da daha kolay göğüs gerebilir. Allahın bu dünyada vermiş olduğu mal, can, sağlık vb. unsurlar insan hak ettiği için verilmiş değildir. Bilakis bütün bunlar Allah'ın bir lütfüdür ve bu belli bir süre ile sınırlandırılmıştır. Bu sebeple aslında kişi bu nimetlerden mahrum bırakıldığında isyan etme hakkına sahip değildir.²⁵³

3. Tasavvufi yaklaşım

Karşılaşılan musibetlere karşı mistik yaklaşım da sergilenebilmektedir. Başa gelen musibetlere sabretmek Kur'anda emredilen bir şeydir. Ancak musibeti şükür ile karşılamak Allah'ın has kullarının vasıflarındandır.

Önceden olayları idrak edemediğim zamanlarda niye diye sorguluyordum. Ama daha sonra şükrettim. Başım ağrıyorken “Çok şükür başımın ağrıdığını fark edecek bir aklım var” diyorum. Kolum ağrıdığında “Çok şükür kolum yerinde ve bu ağrıya sahibim” ,olmayabilirdi de diyorum. (Siyasal-Hukuk, Sosyoloji y.l., K,25)

²⁵² Kâdî, *el-Usulü'l-Hamse*, c. II, s. 548.

²⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. I. s. 307.

Kişinin becerileri, öfke, haz gibi güdülerini dini yaşam düzeylerini belirlemektedir. Bunun neticesinde bazı insanlarda dini tutum ve davranış taklit seviyesinde kalırken bazısında ilim bazısında ise zevk makamına çıkmaktadır.²⁵⁴

4. Mutlak olana bağlanma

Daha önce Allah tasavvurlarında bahsettiğimiz gibi kişi Allah'ı en çok zor durumunda hatırlamaktadır. O'ndan güç almak için ise O'nunla olan bağı kuvvetlendirmeye çalışmaktadır. İnsan her şeyden ümidini kesince Allaha yönelir. Bu yaratılmışlara benzemeyen Allah'a muhtaç olduğunu hisseder ve bu sayede bu sıkıntısından kurtulmak ister. Kişi eğer bu sıkıntısından kurtulduğunda vesile olan şeyi sebep olarak görüyorsa burada şirke düşer.²⁵⁵ Allah Teala kullarına sabır ve namazla yardım istemeye başlamalarını buyurmaktadır.²⁵⁶ Mukatil bin Hayyan bu ayetin tefsirinde der ki: Ahireti isteyerek , farzlara ve namazlara sabrederek yardım dileyin. Denilir ki sabırdan maksat günahlardan kaçınmaktır. Bunun için Allah telala sabrın yanı sıra ibadetlerin en üstünü olan namazı zikretmiştir. Hüzeyfe el Yemmân'ın kardeşi Abdülaziz'in şöyle dediğini nakletmiştir: Resulullah(s.a) sıkıntılı bir hal olunca namaz kılarımş bunu Ebu Davut da rivayet eder. Aynı hadisi İbn Cerir Huzeyfe den rivayet eder ki o şöyle demiştir: Rasulullah(a.s) “önemli bir durumda olunca namaza koşardı.”²⁵⁷

Bir sıkıntım olduğu zaman, kendimi zor durumda hissettiğimde Allah'la aramdaki iletişimi kuvvetlendirmeye çalışıyorum. Dua ediyorum. Kalbimdeki o stresi, kötülüğü, karartıyı alması için Kur'an okur namaz kılarım. Bir şekilde iletişime girmeye çalışıyorum ve faydasını da görüyorum. (Siyasal bilimler, K, 19; Psikoloji-Sosyoloji y.l, K,24; Sosyoloji y.l, K,24)

Kur'an'ın metafiziğine göre musibetler insanı Allah'a bağlar.²⁵⁸ Zira yeryüzünde hiçbir sıkıntı ve musibet olmasaydı rahatlık içinde insan Allah'ı unutabilirdi.²⁵⁹

Hastalandığım zaman kendimi en aciz hissettiğim ve Allah'ı en çok hatırladığım zaman. Küçükken bir takvim yaprağının arkasında, “İnsan hastalandığı zaman günahları sonbaharda düşen yapraklar gibi düşer” diye bir şey okumuştum. O yüzden mi hastalığı

²⁵⁴ Topuz, “Gazali’de Dini Tutum ve Davranışlar- Dini Yaşam Biçimleri-”, s. 174.

²⁵⁵ Râzî, *Tefsîr-î Kebîr*, c. XVIII, s. 111-112

²⁵⁶ Bakara, 2/45, 153.

²⁵⁷ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'anı Kerim Tefsiri*, c. II s. 327-328.

²⁵⁸ el-Mü'minûn 23/75

²⁵⁹ Ünverdi, “Mu'tezile’de Kötülük Problemi”, s. 382.

çok seviyorum yoksa hastalık bana Allah'ı mı hatırlatıyor emin değilim. Ama hastalandığım vakit Allah'ı daha çok hatırlıyorum. Annesi bir, Allah iki.(Sinema tv, E, 25)

Araf suresi 7/ 168. ayette bazılarını iyi durumlarla/bollukla, bazıları ise kötü durumlarla/darlık ve zorlukla imtihan ettiğini bildirmiştir. Bundan murat şu olabilir; bollukla imtihanın neticesinde Allah'a şükür ve övgüyle dönsünler. Zorlukla imtihan neticesinde ise Allah'ın gücünü ve haşmetini görüp acizliklerini bilsinler ve Allah'a korku, dua ve tövbe ile dönsünler.²⁶⁰ Bu ayetin tefsirinden de anlaşılıyor ki bu durumlarda Allah'a irca insan psikolojisinin bir gereğidir. Bunun yanında bu ilahi murada da uygundur. İnsan sahip olduğu mal, mülk, çocuk, sağlık, zenginlik gibi şeyleri kaybetmesi musibet olarak algılanır ancak bu aynı zamanda kişiye acziyetini hatırlatması, ahireti düşündürmesi, dünyanın geçici olduğunu hatırlatması açısından yararlı olarak da değerlendirilebilir.²⁶¹

5. Otorite ile istişare

Klasik medrese eğitimden geçmiş bir görüşmecimiz ise bu durumlarda daha çok kanaat önderlerine kulak verilmesi gerektiğini düşünüyor. Bu durum toplumumuzda daha çok tarikat yolunu seçmiş bireylerin tercih ettiği bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Allah Kur'an'da mü'minlerin işinin istişare yolu ile yapıldığını da ifade etmiştir.²⁶²

Tabi ilk önce dini şeylere, dini kurallara başvuruyorum. Onunla ilgili mesela bizim bölgemizde aşırı derecede çok kanaat önderi var. Onlara müracaat ediyorum. Onların bakış açısıyla, ferasetiyle bu işi anlamaya, çözmeye çalışıyorum. Yani bunun da bir ön şartı var. Bir insan bu insanlara danıştığı zaman onların tavsiyelerini yerine getirmesi gerekiyor. Benim bakış açım bu şekilde. (Hukuk,E,27)

İnsan ve hayat varsa elbette ki sıkıntı ve problemlerde var olacaktır. Musibetler hayatın bir parçasıdır. Allah insana çeşitli musibetlerle ölçmektedir. Bunun neticesinde ise kulun yapmış olduğu davranışa karşılık mükâfatlandırarak ya da cezalandıracaktır. Bu ise ahiretin temeli oluşturan unsurlardandır. Kur'an-ı Kerim'de Allah kullarını korku, açlık, mallardan ve canlardan eksiltmekle sınavacağını haber vermektedir ve bunun karşılığında sabır ve sebat gösterenleri

²⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. VI. s. 109.

²⁶¹ Ünverdi, "Mu'tezile'de Kötülük Problemi", s. 382.

²⁶² eş-Şûra, 42/38.

müjdelemektedir.²⁶³ Allah vermiş olduğu nimetlerden hepsini keserek değil bir kısmından kısarak imtihan edeceğini haber vermiştir. Allah sürekli olarak kullarını korku ve ümit arasında bir noktada tutmak istemektedir. Bu yüzden bütün kapıları kapamamaktadır.²⁶⁴ Yine Kur'an'da Allah Müminlerin musibetler karşısında "biz O'ndan geldik ve yine O'na döneceğiz"²⁶⁵ şeklinde ifade kullandıklarını söylemektedir. Yani dönüşün yine Allah'a olacağına, ahirete işaret etmektedir. Bu şekilde sabreden kişileri Allah ahiretle teselli etmektedir. Kuşeyri'den (ö. 465/1072) rivayetle Ebû Ali ed-Dakkak sabreden kişilerin dünya ve ahiret izzetine kavuştukları çünkü onların Allah ile beraber olduklarını ifade etmiş ve "Allah sabredenlerle beraberdir"²⁶⁶ ayetini delil göstermiştir.²⁶⁷ Bu anlamda görüşmecilerimizin anlamlı bir kısmı musibetlerin Allah'tan gelen bir imtihan olduğunun farkındadır. Bazen bu Allah ile olan iletişimin kuvvetlenmesinde de bir etken olabilmektedir. Aynı zamanda her katlanılan sıkıntı karşısında mükafatlandırılma beklentisi de sıkıntılar baş gelinmesinde önemli bir motivasyon olmaktadır. Hadislerde ayağa diken batmasının²⁶⁸ bile günaha kefarete olacağının müjdelenmesi de insanların mukavemetini arttıran bir unsur olmaktadır. Bununla birlikte insanın musibetlerden korunmaya çalışması, elinden bir şey gelmeyecek durumda ise üzülmesi, ağlaması da insan olmamız hasebiyle doğal bir durumdur.²⁶⁹ Kişinin karşılaştığı musibetler karşısında kendini sorgulaması ve kendinde bir eksiklik ya da yanlışlık bulması Kur'an'da işaret edilen bir durumdur.²⁷⁰ Ancak buna mukabil yine Kur'an'da iyiliklerinde kötülüklerinde Allah'tan olduğu da bildirilmektedir.²⁷¹ Görüşmecilerimizin bir kısmı başlarına gelen musibetlerin tamamen kendilerinden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Kanaatimizce Kur'an'da her iki halinde bulunmasının hikmeti insanın kendini mutlak belirleyici olarak görmemesi gerektiği

²⁶³ el-Bakara, 2/155.

²⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, c. I. s. 307.

²⁶⁵ el-Bakara, 2/156.

²⁶⁶ el-Bakara, 2/153.

²⁶⁷ Kuşeyrî, *Tasavvufun İlkeleri (Risâle)*, c.II, s. 305.; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'anı Kerim Tefsiri*, c.II, s. 634.

²⁶⁸ Müsned, I, 177, 182; Tirmizi, "Cena'iz", 36

²⁶⁹ Çağırıcı, "Musibet" mad. , s. 256.

²⁷⁰ el-Âli-İmran 3/165.

²⁷¹ en-Nisa, 4/78.

bununla beraber sürekli olarak yapmış olduğu davranışları ölçüp biçmesi gerektirir.

2. Musibet Anında Dinin Desteği

Kişinin Allah'a en yakın olduğunu hissettiği ya da yaklaşıma çalıştığı zamanlar başı sıkışıp dara düştüğü zamanlara denk gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bu gerçek şöyle dile getirilir; *"İnsana bir zarar dokunduğu zaman Rabbine yönelerek O'na yalvarır. Sonra kendi tarafından ona bir nimet verdiği zaman daha önce O'na yalvardığını unuttur..."*²⁷²

1. Dinin desteğini hissederim

Bu bağlamda görüşmecilerimizin de ifadeleri doğrultusunda bu gerçek bir kez daha teyit edilmiştir. Görüşmecilerin ikisi dışında hepsi zor zamanlarında, problemleri durumlarında dinin desteğini gördüklerini ifade etmişlerdir. Son merci olarak Allah'a sığındıklarını söylemişlerdir. İster seküler bir yaşam biçimini tercih etsin, ister dindar olarak tanımlasın kendini, isterse din ile arasına mesafe koysun. Kişi Allah'ı en çok zor zamanlarda hatırlıyor ve O'na sığınıyor.

Bir şeye inanıyor olmak insanın çok ihtiyaç duyacağı bir şey. Bu hava, su, toprak gibi bir şey. Yoksa inandığımız şeyler olmasa çok aciz varlıklar haline geliyoruz. İnanç da çok ciddi bir motivasyon. Yani inanmayan birisi yine motive edebilir kendisini ya da güçlü hissedebilir bir şekilde ama benim için önemli bir faktör bir şeye inanıyor olmak. Bunu çok dini bir formata sokmak istemiyorum ama sadece inanç başlığı altında insanı güçlendirici bir şey gerçekten. (Tarih-Hukuk, E,23)

Allah'a en çok yakınlaştıran anlardan birisi oluyor. Dert seni bulmadan galiba hakikaten Mevla'nı bulamıyorsun. (Psikoloji-sosyoloji y.l, K,25)

Bazen böyle insanın içi sıkılır ya, hiçbir yerin ağrımaz, bir şey olmaz, çok mutlusundur birden bir sıkıntı olur. Hemen "Anne ben nazar oldum, beni bir oku" falan derim. Bu hakikaten çok etkili. Hiçbir şey yapmasam bile bazen içim sıkıldığında oturup salavat çekiyorum kendi kendime ya da İnşirah suresini okuyorum. Surelerin insanlar üzerinde hakikaten etkisi var. Yok diyemem çünkü bunu yaşıyorum. (siyasal-Hukuk, Sosyoloji y.l, K,25; Hukuk,E,24)

Seküler bir yaşam tarzı zor zamanlarda dinin desteğinin daha az hissedilmesinde etkili olduğunu düşünmekteyiz.

²⁷²ez-Zümer, 39/8.

Önceden daha çok, son dönemde daha az dinin desteğini hissediyorum. Burası seküler bir üniversite, seküler bir hayat onlarla beraber ondan kopuyorsun ister istemez. Daha önceden daha yoğun hissediyordum. (Sosyoloji-Hukuk, E,23)

Zora sıkıştığım, hastalandığım zamanlarda yardım istiyorum ama bu bana samimi gelmiyor. Sadece sıkıştığım zamanda Allah'a gitmek çok ahlaki değil. O yüzden bazen gitmeyebiliyorum, kendi başıma çözmeye çalışıyorum. Ama tabii o maneviyatın etkisi büyük. Bazen çok etkiliyor, çok yardımcı oluyor. (Sinema-tv, E,25)

2. *Dinin desteğini hissetmem*

Özellikle kişinin sıkıntılı zamanlarda din ile ilişkisini iyileştirmeye çalıştığını ifade etmiştik. Zor zamanlarda din ve dini ritüeller kaldırıldığı raftan indirilmekte, kutsal olanla bağ kurmaya çalışılmaktadır. Bu şekilde başa gelen problemlerle baş edilmeye çalışılmaktadır. Böylesi sık karşılaşılan durumlarda bile kutsal olanla bağ kurulmaması değişik bir tutum olarak önümüze çıkmaktadır.

Öyle bir destek hissetmiyorum. Kimisi çok teslimiyetçi yaklaşır ya ben ona karşı direnç gösteren kişiyim. İsyan etmek, neden benim başıma geliyor demek değil ama teslimiyetçi de olamıyorum. Vardır bir hikmeti bunu başıma verdiyse diye bir anlayış var ya asla öyle düşünemiyorum. (İş analitiği, K,25)

Yok, hissetmiyorum. Yalan yok yani. (Hukuk, E, 22)

Görüşmecilerimizin ikisi dışında geri kalanı musibetler karşısında dinin desteğini hissettiklerini ifade ettiler. Seküler bir yaşam her ne kadar dini referans olmaktan çıkarsa da mutlak güç bağlamında Allah'a dayanmak insanları güçlü kılmaktadır.

3. *Musibetler Karşısında Teselli Biçimleri*

Kişiler zaman zaman gerek insani ilişkilerinde gerekse kurumlardaki işleyişlerden dolayı haksızlığa uğrayıp, mağduriyet yaşayabilmekte ve bu mağduriyetler bazen giderilmemektedir. Böylesi durumlarda ne hissettikleri ve kendilerini nasıl teselli ettikleri konusunda görüşmecilerimiz tutumları şu şekildedir.

1. *Önce mücadele sonra havale*

Üzerinde yoğunlaşılan tutum öncelikli olarak mağduriyeti gidermek için çabalamak ve daha sonra eğer güç yetiremeyecek bir durum varsa Allah'a havale etmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu Allah'a havale etme, ahiret inancına işaret olarak değerlendirilebilir.

Hakkımı ararım. Yani çok güvenmiyorum ama resmi yollara başvururum. En sonunda artık yapabileceğim bir şey yoksa “Allah’ım sana bırakıyorum, sen görüyorsun.” derim. Çünkü bazen öyle olaylar oluyor, sen çabalıyorsun ama düzelmiyor. (Bilgisayar müh., E, 19; Sinema-tv, E, 20; Çocuk gelişimi, K, 20)

Kimseden yardım gelmiyorsa, somut bir öneri bulamıyorsam hemen sığıyorsun. Bazen de çıkarıcılık gibi geliyor. Çok beni zorlayan bir şey olmayınca dua etmediğimi fark ediyorum. Tam çıkar ilişkisi değil, başka bir ilişki de kuruyorum. Ahireti düşünerek cehennemde yanacağım diye düşünmüyorum. Daha çok ben iyi bir insan mıyım kötü bir insan mıyım diye düşünüyorum. Sanki Allah’ın gözünde iyi bir insan mıyım kötü bir insan mıyım diye eşleştirme de var. Hakikaten o bir gerçek galiba benim için en azından. Yalnız hissettiğimde daha somut bir çözüm önerisi üretmediğimde bir sığınak. Mutlaka çözüm O’ndan gelir diye düşünüyorum. (sosyoloji, y.l, K, 29)

2. *Mutlak adalet beklentisi*

İnsanlarda evrensel olarak bir “adalet” arayışı ve mücadelesi söz konusudur. Nitekim insanoğlu tarih boyunca bu adaleti tesisi etmeye çalışmıştır. Ancak bu, bu dünyada tam anlamıyla gerçekleşmesi mümkün olmayan bir durumdur. Böylesi durumda kişi “Allah’ın adalet”ine sığınır. İşte bu durum insanı “ahiret inancına” yönelten en kuvvetli duygulardan birisidir.

Ukde kalıyor. Bir kalp kırıklığı oluyor ama “Allah’ın adaleti çok büyük” diyorum. Elbet ortaya çıkacak ha bu dünyada ha öbür dünyada Allah onun adaletini verir yani. Ona inanıyorum. (siyaset bilimi, K, 19)

3. *Teslimiyetçi yaklaşım*

Vardır bunda da bir hayır diyorum. Çünkü hakikaten bunu çok kullanıyoruz ama asıl anlamını, altında yatan o yoğun anlamı bilmiyoruz. Hayırlısı demek ve o şekilde teslim olmak beni her zaman çok rahatlatan bir şeydir. Bazen de hani söz var ya gün gelir dua ettiğin şey olmadığı için dua edersin, şükredersin. Bir şeye başvururken de, evet üzülüyorsun başvurun olmadığında ya da bir mağduriyete uğradığında. Ama hayırlısı böyleymiş diyorum onun doğruluğunun çıkacağına emin olduğum için. Bu dünyada olmasa bile en azından öteki dünyada. (Siyaset-Hukuk, Sosyoloji y.l, K, 25)

Klasik medrese eğitiminden geçen bir görüşmecimizin karşılaştığı musibetlerdeki tavrı ise daha ziyade dini olarak otorite kabul ettiği kişilerle durumu istişare etmek olduğunu ifade etmiştir.

Benim yapıma çok ağır gelebiliyor. Böyle durumlarda ben genellikle yalnız olmayı, oradan ayrılmayı, psikolojik olarak değil fiziki olarak o ortamdan ayrılıp tefekkür etmeye çekiliyorum. Düşünmeye başlıyorum. Ne yapmam gerekiyor, bununla ilgili nasıl bir yol izlemeliyim? Bununla ilgili düşünüyorum. Zaten tıkanıyorum noktalarda da danışacağım arkadaşlarım, hocalarım olduğu için gerek telefon yoluyla gerek imkân olur da yüz yüze görüşme yoluyla halletmeye çalışıyorum. (Hukuk, E, 27)

4. *Yok sayma*

Bazı görüşmecilerimiz ise karşılaşmış oldukları musibetler karşısında umursamama, görmezden gelme, yok sayma gibi tutumlar sergilemektedir.

Elimdekini gücü olabildiğince kullanıp haksızlığı gidermeye çalışırım. Mücadele ederim. Demek ki olacağı varmış, deyip geçiştiriyorum. Eğer haksızlığa uğramışsam, mağduriyetim giderilmiyorsa bu benim için önemli olmaz. (Siyasal bilimler, E,20)

Eğer çok büyük bir şey değilse genelde geçiştiririm, görmezden gelirim. (Sosyoloji y.1, K,24; Endüstri müh. E,19)

Olmuş olabilir ama bunları hiç dert etmedim. Şimdiki iktidardan dolayı bir sürü insan mağdur oluyor. Ben de mağdur olmuş olabilirim. Mutlaka bizi etkiliyordur ama bunu dert etmiyorum. Bunu dert ederek kendime başka bir dert katmak istemiyorum aslında. (Sinema tv, E, 25)

5. *Her suç ve yanlışla ceza beklentisi*

Kişi, Allah tasavvuruna bağlı olarak ya da kendini bu şekilde kontrol altında tutacağına inandığından dolayı, Allah'ı yapılan her kötü işe hemen ceza veren bir varlık olarak tanımakta. Bu yanılgıya göre Allah, kulunun yaptığı küçük-büyük hata ve yanlışlıklara hemen ve misliyle karşılık vermektedir. Her musibeti bu şekilde algılamak anlamlı bir ahiret inancını sıkıntıya sokabilir.

Bir haksızlığa uğradık mağduriyetimiz giderilmedi kendimizi teselli ederken orada arkadaşımın yapmış olduğu bir hata vardı, tam olaydan bir saat olmamıştı, böyle hata yaparsak bunun cezasını biz çekiyoruz dedik. Birazcık mistik davrandık. Sonra onun dışında da ertesi günü aracımızın camını patlattılar çantamızı falan çaldılar, böyle yaparsak Allah bizi cezalandırır dedik. (Hukuk,E,22)

Her sıkıntı ve problemi Allah tarafından gönderilen bir ceza olarak görmek Allah'ın merhamet ve adalet sıfatını sıkıntıya düşürmekle beraber Allah'ı, sonsuz gücünü kullarına keyfi biçimde dikta ediyormuş pozisyonuna koymaktadır. Yaşadığı her sıkıntıyı sosyal, siyasal, toplumsal, genetik durumlardan ve ihmallerden arı olarak Allah'a atfetmek kişiyi isyana götürebilmektedir. Karşılaşılan her musibet bir hak ediş ya da imtihan olarak yorumlamak çok doğru bir yaklaşım değildir. Bireysel toplumsal tutum ve tercihlerin neticesinde insanlar çeşitli sıkıntılarla

karşılaşabilmektedir. Bunun yanında Allah elbette ki bazı günahlarından dolayı salih kullarını cezalandırabilir.²⁷³

Görüşmecilerimiz zor durumda kaldıklarında ve mağduriyetleri giderilmediğinde farklı biçimlerde kendilerini teselli etmektedirler. Bazıları bunu hak ettiğini Allah'ın cezalandırdığını düşünürken bazıları problemi görmezden gelebilmektedir. Genel olarak ise önce haksızlığa karşı mücadele verdiklerini ancak sonuç vermeyecek bir durumda ise bu kez Allah'a havale edip psikolojik olarak rahatlamaktadırlar. Adaletin mutlak olarak sağlanacağı ahiretin varlığı ise kişinin kendini teselli etmesinde önemli bir unsur olmaktadır.

III. BAŞKASIYLA İLİŞKİLERDE İMAN'IN ETKİSİ

Bu başlıkta ilişki bağlamında davranışları ve bu davranışların iman ile olan ilişkisini inceleyeceğiz. Temelde ilişkileri, Allah ile olan ilişki ve bireysel ilişkiler olarak iki başlığa ayırdık. İlk olarak kişinin Allah ile olan ilişkisini sorduğumuz sorulara aldığımız yanıtlarla, ahiret inancı arasında bir bağlantı olup olmadığını var ise bu bağlantının keyfiyetini ortaya koymaya çalışacağız. İkinci olarak ise kişinin insanlar ile ilişki kurma biçiminde ve davranışlarının şekillenmesinde, ahiret inancının rolünün ne şekilde olduğunu ele alacağız.

A. İbadet Bağlamında Allah İle İlişki

İnsanoğlu Allah ile ilişkisini iman ve ibadetler üzerinden kurar. Namaz, fani olan insan ve Baki olan Allah'ı Zülcelal arasında bir bağıdır. Damla'yla bitmez tükenmez derya arasında buluşma zamanı ve yeridir. İslam bir ibadet nizamıdır ibadetlerde pek çok esrar-ı ilahi gizlidir.²⁷⁴ İbadet kavramı her ne kadar “Allah rızasını gözeterek yaptığımız bütün iyi davranışlar” olarak tanımlasak da gençler ile yaptığımız bu çalışmada “şekilsel olarak yapılan ibadetlerle” sınırladık. Genel olarak ibadet denilince akla ilk gelen namaz, oruç ibadeti gibi ibadetlerin uygulanması

²⁷³ Ünverdi, “Mu'tezile'de Kötülük Problemi”, s. 390-391.

²⁷⁴ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'anı Kerim Tefsiri*, c.II, s. 630.

olarak sorularımızı yönelttik. Görüşmecilerde yaşları ve durumları itibari ile hac ve zekâtı ibadetini, bu kapsamda görmediklerini gözlemledik. Görüşmemizin genelinde ahlaki kurallara azami ölçüde dikkat ettiğini ifade eden gençlerin, ibadetlerini yerine getirmede aksaklıklarının olduğunu, bazılarının ise bu ibadetleri hiç yerine getirmediğin tespit edilmiştir.

1. İbadetlerini Yerine Getirenler

İbadetler kişinin Allah ile kurduğu bağıdır. Her kişiye özgü olarak ibadetler farklı duygu ve düşünceler ifade eder.

1. Düzen

Bazı görüşmecilerimize göre ibadetler hayatlarını düzene sokan bir etken olarak görülmektedir.

İslam ferdin hayatıdır. Bireyin hayatıdır, çünkü ibadet bireysel oluyor. Ben ibadetin şuan toplumsal açıdan çok bir şeyini göremiyorum. O yüzden bireyin hayatını düzene sokuyor. Niye yapıyorum, çünkü Allah'ın emri. (Hukuk, E, 27)

Bazı ibadetler bireysel olmakla beraber bazı ibadetlerde toplu olarak yapılmaktadır. Bunun topluma yansıyan bir tarafının da olması gerekmektedir. Görüşmecimiz ibadetlerin sadece ferdi olarak etkisinin olduğunu topluma yansımadığını ifade etmiştir.

2. Cezalandırılma korkusu

İlahi müeyyide Allah'ın bu dünyada huzur ahirette ise mükafat ya da ceza vaat etmesidir.²⁷⁵

Namaz kılıyorum tabii. Çünkü ibadet etmediğimde kötü şeyler geliyor başıma. Dün güne güzel başlamıştım ama öğle namazım gitti okulda. Baktım okul kartım kayboldu, AKBİL'im kayboldu, çok kötüydü. Dedim “Kesin bunlar namaz kaçırdığım için”. O yüzden kesinlikle inanıyorum ki eğer yapmazsam başıma bir şey gelir. En azından ruhsal olarak da kötü bir şey yaşıyorum yani. (Hukuk, K, 19)

Ancak burada dikkate değer bir noktada bu cezanın bu dünya iken hemen veriliyor olmasıdır. Daha önce de değindiğimiz üzere bu problemlili bir yaklaşımdır.

²⁷⁵ Ünverdi, “Ahlak'ın Epistemolojisi”, s. 330.

3. *Ruhsal huzur*

Bir varlığa dayanıyor ve sığınıyor olmak insanı psikolojik olarak rahatlatan bir şeydir. Sorumluluklarını yerine getirme duygusu da insanı rahatlatan bir diğer unsurdur.

Bazen namazlarımı aksattığım oluyor ama genelde getiriyorum. Çünkü rahatlatıyor gerçekten. Bazen özellikle çok sıkıntılı bir zamadaysam, içim bunalmışken abdest alıp namaz kılmak insana huzur veriyor. Huzurlu hissediyorum. (Sinema-tv, E,20; Endüstri müh. E, 19; Siyasal-Hukuk, Sosyoloji.y.l, K,25)

4. *Zorunluluk*

Kişi Allah’a iman edip, peygamberi tasdikler ve dinin emrettiği davranışlarını yerine getirmeye çalışırsa bu kişi Müslüman’dır. Ancak bunlar yapmış oldukları dini davranışlardan manevi bir tat almamakta sadece dini emirleri yerine getirmek için yapmaktadırlar.²⁷⁶

Allah’a şükür on bir yaşından beri namaz kılıyorum. Ama bazen şey hayat koşturmasının içinde bazen zorunlu ibadetleri zor yapıyorsun, arada bunun için de sorgulamıyor da değilim kendimi. Yani ne için yapıyoruz bunları diye. (Sosyoloji y.l.,K,29)

Bir ibadeti zorunlu olarak yapıyor olmak zaman zaman kişinin dinden uzaklaşmasına sebep olabiliyor.

Getirmeye çalışıyorum. Namaz kılmaya çalışıyorum. Şu an sadece farzlarını kılıyorum. Bazen çok daha düzenli daha iyi daha kaliteli ibadet edebildiğim zamanlar oluyor. Ama çok zorunluluğa döndüğü zamanlarda da onu zorunlulukla yaptığın düşüncesi uzaklaşmana sebep oluyor. Bir süre bunu hissedip kılmadığım ve ardından tekrardan belli şekillerde başladığın zaman olabiliyor. (Psikoloji-Sosyoloji y.l, K,25)

5. *Alışkanlık*

İnsanlar kazandıkları taklidi inanç ve davranışlarını, özellikle ergenlik dönemlerinde sorgulamaya başlayabilmektedirler.²⁷⁷ Bu sorgulama süreci insanlarda bazı ikilemler oluşturmaktadır. Bu durumdan rahatsız olan insan, şüphelerini yok etmek amacıyla, dini inanç ve davranışlarını temellendirmek için bilgi arayışına

²⁷⁶ Topuz, “Gazali’de Dini Tutum ve Davranışlar- Dini Yaşam Biçimleri-”, s. 168.

²⁷⁷ Gazâlî, *İhyâü Ulûmi’-d-Dîn*, Çev. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul, Bedir yay., 2012, c. IV., s. 46.

yönelmektedir. Eğer burada amaç hasıl olursa bilgi düzeyinde yani tahkiki iman seviyesine ulaşır.²⁷⁸

Her zaman istediğim oranda olmasa da yerine getirmeye çalışıyorum. Bu soruyu bayadır düşünüyorum. Daha önce böyle daha net bir şeydi, mesela ortaokul lise yıllarımda namaz platformu falan vardı, onların programlarına çok katılıyordum ve namazla dirilmek, namazın kötülüklerden alıkoyan gücü benim için çok kuvvetliydi ve baya beş on tane kitap okuduğumu hatırlıyorum. Ama şu anda bir alışkanlığı devam ettirdiğimi hissediyorum bazen, sadece kopmamak için, koparsam bir daha geri dönemem diye. Bazen daha anlamlı, o duyguları hissettiğim huşu içinde namazlarım oluyor ama bazen neyi neden yaptığını unuttuğum ve rutine bağladığın, hatta zaman zaman anlamını sorguladığın, “acaba kılmasam ne olurdu” dediğim zamanlar oluyor. Eskisi kadar net değilim. (Psikoloji-Sosyoloji, Sosyoloji y.1, K,24)

Kişinin sürekli ibadet halinde bulunup da huzurlu olması da çok zor bir durumdur. İnsan ibadet ederken huzuru her zaman değil bazı zamanlarda hisseder.²⁷⁹

Biraz rutinim olduğu için. Ama biraz daha büyüdükten sonra çok gerekliliğine inanmadığım zamanlar oluyor. Tabii ki rahatlatıyorum kendimi. Mesela daha rahat cem edebiliyorum. Abdest alırken mest almaya karar verebiliyorum. Eskiden veremiyordum. Çok duygusal bir şeyler hissetmediğim sürece, duygu yoğunluğu yaşamadığım sürece ibadetlerimi de hissiz yapıyorum. Genellikle sabah namazında ya da yatsı namazında daha çok hissederek kıldığım oluyor. Oruç da hissederek yaptığım bir ibadet oluyor. İbadetin zorunluluk olduğu algısı var kafamda. Yapmam diyemem o yüzden. Başörtüsünü de bir ibadet olarak görüyorsam da mesela gerekliliğini hiç kavrayamadığım zamanlar oluyor. (Tarih, K, 21)

İbadetleri yerine getirme sebepleri, zamana, ruh haline, Allah ile kurulan ilişkiye göre değişmektedir. Aynı zamanda gençlerin ibadetten aldıkları lezzetle zaman zaman değişime uğramakta ve hatta ibadetler bazı zamanlar anlamsızlaşabilmektedir. Gerek seküler bir dünya da yaşıyor olmamız gerek hayatı algılayış biçimimiz, ailemiz, çevremiz, kişiliğimiz hepsi ibadetlerimize ve ona verdiğimiz anlamı etkilemektedir. Özellikle genç yaşlarda ibadeti yerine getirmenin zorluğundan sebep olsa gerek gençlerin ibadeti övülmüştür. Ebu Hureyre’den rivayetle, Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Allah yedi kişiyi sadece kendi gölgesinin bulunduğu günde (Arşının) gölgesi altına alır: birincisi âdil bir önder; İkincisi, Yüce Tanrı'ya ibâdetle büyüyen genç..."²⁸⁰ bu hadisi şeriften de anlıyoruz ki genç bir insanın yapmış olduğu ibadet Allah katında daha kıymetlidir. Çünkü yaşı gereği dine yönelmesini engelleyen faktörler diğer yaş gruplarına göre daha fazladır.

²⁷⁸ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. I., s. 237.

²⁷⁹ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. I., s. 966.

²⁸⁰ Kuşeyrî, *Tasavvufun İlkeleri(Risâle)*, c. II, s. 322.

2. İbadetlerini Tam Anlamıyla Yerine Getirmeyenler

Gençlerin bir kısmı ibadete karşı kayıtsız olmadığını belirtmekle birlikte, özellikle beş vakit namazı düzenli kılamadığını ifade etmiştir.

Rutin olarak sadece oruçlarımı tutuyorum diyeyim. (Tarih-Hukuk, E,23)

Tam anlamıyla getirmiyorum. Oruç tutuyorum. Günde minimum üç vakti kılarım.(Siyaset bilimi, E, 20;Siyaset bilimi,E,21)

Oruç tutuyorum, namaz kılmıyorum. Kandillerde falan Kur'an okuyorum. (Çocuk gelişimi,K, 20)

Dinin temelleri üzerine keyfi yapılan tasarruflar neticesinde bid'atler meydana çıkmaktadır. Bunlar insanların yanlış tutum ve davranış geliştirmelerine sebep olmaktadır.²⁸¹

Biraz aksatıyorum. İbadet bakış açısı da biraz farklı tabi. İbadete fiziki bir aktivite olarak bakıyorsak illa ki getirilir. Gidip eğilir kalkarsın fiilen. Ben yapılan ibadetlerin insanda psikolojik bir evrime yol açtığına ve bu psikolojik evrimin zaman zaman aksayabileceğine inanıyorum. (Psikoloji, E,19)

Bunun sebepleri ise birbirinden farklı olarak karşımıza çıkıyor.

1. Seküler bir yaşam ve çevre

İbadetlerini aksatmaya sebep olarak liseden başlayarak üniversitedeki ortam ve arkadaş çevresi gösterilmiştir.Özellikle üniversite döneminde kişi; inanç, değer, yaşam tarzı, fikirler bakımından kendisinden çok farklı olan ile karşılaşmakta, birlikte aynı ortamı paylaşmakta ve dolayısıyla hem ondan etkilenmekte hem de ona tahammül etmek durumunda kalmaktadır. Bununla beraber fikri açıdan çok canlı ve değişken bir dönemden geçtiği için yaşayış ve düşünce olarak da farklılaşma söz konusu olmaktadır.²⁸²

Lisenin ortalarına gelene kadar aksatma yoktu. Ama daha sonra biraz aksamaya başladım maalesef. Daha çok ortam ve arkadaş çevresinin etkisi olduğunu düşünüyorum. (Siyaset bilimi,E,21; Hukuk, E, 24)

Nefis ağır geliyor. Bir kere kaçtığın zaman suç işlemiş olmak, bir daha karşısına çıktığın zaman "ne yüzle buraya geliyorsun" gibi, bu doğru bir şey değil bunun doğru olmadığını da biliyorum, çünkü böyle bir dini eğitimden geçtik farkındasın ama işte

²⁸¹ Topuz, "Gazali'de Dini Tutum ve Davranışlar- Dini Yaşam Biçimleri, s. 168.

²⁸² Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s. 222.

seküler bir hayat birazcık. Hayatın önceliklerin, değişiyor, bazen inançtaki sapmalar, hepsi olabiliyor. (Sosyoloji-Hukuk, E,23)

İnsanın büyüdüğü ortam, yaşamış olduğu çevre, arkadaşları vs. her şey dini algısının şekillenmesinde önemli etkenlerdir. Nihayetinde aşağıdaki örnekte de görüldüğü gibi, eğer çevreniz dini hassasiyetlerden yoksun bir çevre ise dinin eksik, yarım ya da yanlış bir biçimde algılanması kuvvetle muhtemeldir.

Bunu hiç düşünmedim büyütüldüğüm yerden kaynaklı da olabilir. Ben İzmir’de büyütüldüm. Ortamdan dolayı bu tür düşüncelerim olmadı. (Çocuk gelişimi, K,20)

2. *Riyakâr tutumlar*

İnsanlar tarafından görülen ibadetlerinde dikkatli, ancak insan ilişkilerinde bencil ve çıkarıcı, ticaretinde sahtekâr ve dinin insanda yerleştirmek istediği ahlaki ilkelerden çok uzak kişiliğe sahip olanların varlığı da gençler üzerinde son derece olumsuz etkiler bırakmaktadır. Bu türden insanlar, gençlerden bazılarının ibadetlerle aralarına mesafe koymasına sebep olabilmektedir.

İbadetlerimi yerine getirmiyorum. Namaz kılmak, oruç tutmak gibi ibadetlerden soğuttular. İbadetin kendisinden kaynaklı bir şey değil. Mesela, Cuma namazlarında kesinlikle o imamların kıldıracağı namazları kılmam. Ve o insanlarla, kendimi aynı kefiye koymam. Ne zaman insanlar akıllanırsa ne zaman insanlar doğru yolu tercih ederse, çıkarına göre hareket etmezse, sadece kendini düşünmeyi bırakırsa ben de onlarla birlikte hareket ederim. Allah için insanlara, memleketime faydalı olmaya çalışıyorum. Bu Allah içindir, vicdanım içindir. Bu da Allah için bir ibadettir. Sadece oruç tutmakla olmuyor. Ben bu şekilde Allah’a yönelmeye çalışıyorum. (Elektrik-elektronik, E,19)

İlahi emirlerin terk edilmesi ya da yasakların çiğnenmesi Allah’a, topluma ya da kendine yapılmış bir isyan değil aynı zamanda ahlaki bir bozulma özelliği taşır. Çünkü ilahi emirlerin kişisel, toplumsal yönü vardır. Vicdan tarih, toplum, taassubun etkisi ile anlam kaymasına uğrayabilir. Bu sebepten vicdanı dinin ve ahlakın merkezi olarak konumlandırmak ve mukabilinde zahirin ve ameli salihin değerini minimize eden düşünce şekli kesinkes geçerli olan bir yaklaşım değildir. bu bağlamda vicdan ahlakın mutlak belirleyicisi değildir.²⁸³

Buradan da anlıyoruz ki din, inanç-ahlak-ibadet bütünlüğünü getirir. Bunlardan birini ihlal etmek etrafımızdaki insanlarda dine karşı ya da dinin bazı

²⁸³ Ünverdi, “Ahlak’ın Epistemolojisi”, s. 343-344.

kısımlarına karşı tepki üretmelerine sebep olabilir ki bu da insan için büyük bir vebal demektir. Aslında tam da bu noktada kapitalistleşen ve modernleşen dünyada din günlük yaşamla çelişmekte ve önemini yitirmektedir.

3. *Yanlıı din algısı*

Din duygusu, dinin kendi özünde olmayan şeylerle beslendiğinde bir müddet sonra hayatta bir karşılık bulmadığı için anlamsızlaşır. Eğer iman bilgi temelli sahih bir iman değilse, ahlakta tahrip edilir ve batıl inançlar topluma hakim olur. Bunun neticesinde doğru bilginin sağlamış olduğu inancın yerini rüyalar, mitler, menkıbeler yer alır. Böylece imanda temelinden kaymış olur.²⁸⁴

Liseden önce, ortaokulda kendi başıma camiye gidiyordum, ibadet ediyordum. Güzel zamanlardı. Ama sonra nedensiz bir şekilde bıraktım sanırım aradığımı bulamadım. Ne aradığımı da bilmiyorum aslında. Dualar vardı ya “bunu yüz kere okursan peygamber efendimizi rüyanda görürsün” falan diye, bunları okudum ve rüyamda göremedim peygamberi. Çok da samimi okumuştum aslında. Ama ondan sonra herhalde hayal kırıklığı gibi bir şey oldu. Aradığımı bulamadım. Önemli olan bulmak da değil. Sürekli arayış içinde olmak ve ben hala arıyorum. Bence Allah da bunu istiyor. (Sinema tv, E, 25)

Ülkemize en çok görülen Müslümanlık tiplerinden biri de “Ramazan Müslümanlığı”dır. Kişi Ramazan ayında bütün ibadet ve ahlak kurallarına riayet ederek sevap kazanmak istemektedir. Sadece Ramazan ayında kazandığı bu sevaplarla ahireti kurtarmak düşüncesindedir.

Keşke getirsem. Yani gerçekten çok istiyorum. Beş vakit namaz kılayım istiyorum ama yapamıyorum. Ramazan’da özellikle çok dikkat ediyorum. Namazım olsun, teravih namazları olsun bunları kaçırmamaya çalışıyorum. Beş vakit namazı sadece ramazanlarda kılıyorum. (Psikoloji, K, 22)

İbadetlerini yerine getirme noktasında görüşmecilerden bazıları ibadete farklı bir yaklaşım sergilemekte ve ibadetin bedensel hareketten ziyade bir psikolojik evrim olduğunu ifade etmektedir. Bu yadsınmaması gereken bir yaklaşım olmakla beraber bedensel olarak da yapılmasının önemli olduğunu düşünmekteyiz. Zira bazı ibadetler şekli, zamanı vs. belirlenmiş ibadetlerdir. Bu anlamda ibadete salt psikolojik bir durum olarak yaklaşmanın sakıncalı olduğu kanaatindeyiz. Bununla birlikte önemli bir unsurda yaş ve ortamında etkisiyle, seküler bir yaşam tarzının

²⁸⁴ Ünverdi, “Ahlak’ın Epistemolojisi”, s. 345.

benimsenmesidir. Bir diğer önemli husus ise dini dünyadaki düzeni sağlayan bir sistem olmaktan çıkarıp “sırlar dünyası” bakış açısıyla bakıp umduğunu bulamayınca da din ile arasına mesafe konmasıdır. Aynı zamanda kendini dindar diye tanımlayan insanların dini tamamen şekilsel ibaretlere indirgemesi, yanlış bir ahiret tasavvuru dünyadaki işlerine dini karıştırmamaları da söylem-fiil çatışmasına sebep olmakta ve gençleri de dinden uzaklaştıran bir etken olmaktadır.

3. Pişmanlık Durumuna Göre Görüşmeciler

Allah, insanı eşref-i mahlûkat olarak yaratmıştır. Bununla birlikte insan hataya ve günaha da meyillidir. Her insan nefis taşır ve imtihanın olmazsa olmazı önümüze serilen günahlar ve bizim ona karşı tutumumuzdur. Hz. Âdem ilk günahı işledikten sonra hemen tövbe etti ve derin bir pişmanlık duydu, nitekim Allah onun bu pişmanlığı üzerine onu affetti.²⁸⁵ Burada kıssadan hisse insanoğlunun hata yapıp, günah işleyebileceği ancak günahından hemen pişmanlık duyup tövbe etmesi gerektiğidir. Tövbenin asli unsurlarından biri de kişinin pişmanlık duymasıdır. Allah Kur'an'da şöyle buyurmaktadır: “*Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler -ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir.*”²⁸⁶ Allahın cennet hazırladığı bir kesimde günah işledikten sonra bundan pişmanlık duyup hemen tövbe eden kimsedir. Çünkü Allah günah işledikten sonra pişmanlık duyan kimseyi hiç günah işlememiş gibi saymaktadır. Bu ayette Allah insanı kendini iyilik yapmaya davet etmiştir. Kulların günahların tövbe etmesi ya da pişmanlık duyması Allahın cezalandırmasından korkmasından ya da Allah'tan utanmasından dolayıdır.²⁸⁷ Bu bağlamda görüşmecilerimizin kahir ekseriyeti, kötü bir davranışta bulunduklarında ya da bir günah işlediklerinde vicdan azabı çektiğini ifade etmişlerdir. Sadece bir görüşmeci bu durumdan rahatsız olmadığını dile getirmiştir.

²⁸⁵ el-Bakara 2/30-39.

²⁸⁶ el-Ali- İmran 3/135.

²⁸⁷ Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, c. VII, s. 73-74.

Üzülüyorum. Sonuçta diyorum istemsiz oldu ya da bilinçli bir şekilde yapmadım. Pişmanlık ve üzüntü duyuyorum.(Bilgisayar müh.E,19; Sinema-tv, E,20)

Kesinlikle çok etkiliyor. Mesela bir namazı kaçırdığımda bile sanki Allah bana küsmüş gibi hissediyorum. Ya da ne bileyim birine kötü hissettirdiğimde bile kötü bir şey yapıp söylediğimde hemen bütün manevi bağım kopuyormuş gibi hissediyorum. Nasıl söyleyeyim güvenli alan vardır ya oradan çıkmışım gibi hissediyorum. (Sosyoloji y.l, K,24)

Televizyon dizisinde geçen bir replikten düşünüyorum; dosdoğru yolu gösteren bir dine inanıyorsun, buna dair bir eğitim almışsın, buna dair inançların var ve bir hata yapıyorsun ve dosdoğru yoldan çıkıyorsun. Bazen hatayı bilerek yapıyorsun çünkü nefsin böyle istiyor. İkilem içerisinde sin ve bu ikilem seni ister istemez çelişiklere, iç muhasebeye yöneltiyor. Bazen rahatlığını engelliyor bazen değişiyor mutsuz ediyor, bazen mutlu ediyor. (Sosyoloji-Hukuk, E,23)

1. Cezalandırılma korkusu

İnsan tabiatı itibarıyla neticesinde yarar sağlanmayan ya da zararından sakındırılmayan bir eylemi gerçekleştirmeyi anlamsız bulur. Yarar-zarar ilkesi insanın davranışlarını yönlendirir. İşte bu va'd ve void sisteminin tesis ettiği şeydir.²⁸⁸ Bununla birlikte özendirmek ve korkutmak kaçınılmaz bir sistemdir çünkü mesuliyeti olan yaratılmışlar bu şekilde var edilmişlerdir.²⁸⁹

Olumsuz etkilediğini düşünüyorum. Bir şey işlediğimde ardına bir şey olursa hemen bak diyorum demek ki bir şey yapmışım, bundan dolayı bunun cezasını görüyorum. (Hukuk, E, 22; Hukuk,K,18; Siyaset bilimi, E, 21)

Vicdanım sızlıyor. Bu da hayatımda bir şeyleri tetikliyor. Eğer işlediğim günah karşıdaki bir insana ise o duruma benim de düşebileceğimden korkuyorum. Mesela ben Ahmet'e vurdum, yarın bir gün biri de bana vurabilir.(Siyasal bilimler, E,20)

2. Özsaygı

Korku değil aslında ama bunu söylerken çok emin söylüyorum. Aslında ne kadar üzülecek bir durum. Günah işlerken korku duymamak. Kendime yakıştıramıyorum. Kimse görmese, bilmese bile bir gören, duyan, bilen var. Sen bunun hesabını vereceksin. Mahcup olma duygusu, mahcubiyet, kendime yakıştıramamak her zaman birinci sırada. (Siyasal-Hukuk, Sosyoloji y.l. , K,25; Çocuk gelişimi,K,20)

Kendime duyduğum saygıyı kaybettiğimi hissediyorum zaman zaman ki insanın kendine duyduğu saygıyı koruması çok önemli bence. Kendime duyduğum saygının buraya bağlı olması muhtemelen temel değerlerimde halen daha belli çizgilerin takva demiyorum ama en temel çizgilerin var olması gerektiğine olan inancım. O beni ben yapıyor demek hala ki o çizgiyi aştığımda beni rahatsız ediyor. (Psikoloji-Sosyoloji, Sosyoloji y.l, K, 24)

²⁸⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't- Tevhîd*, s. 128.

²⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, c. II, s. 566.

3. Gereklilik

Günah işlediğimde kötü bir şey yaptığımı hissediyorum. Yapmamam gerektiğini de biliyorum. Ama galiba tekâmül sürecini yaşamam için de onu yapmam gerektiğini düşünüyorum. Gelişim için aslında bize doğrulardan çok yanlışlar bir şey öğretiyor. Burada adam öldürmek gibi günahlardan değil daha küçük, mesela küfür etmek gibi günahlardan bahsediyorum. Ama doğamızda da var galiba. Bu gelişim süreci içerisinde bunlar gerekli. Karşımıza biz çıkarmıyoruz bence, onlar o şekilde karşımıza çıkmak zorunda. Bunu hayatın akışı sırasında yaşamam, yüzleşmem gereken bir şey olarak görüyorum. Ama ondan da ders çıkarmak gerekiyor. Kötü bir şey olduğunu, hayatına zarar verdiğini fark etmek gerekiyor. Yani bir rahatsızlık hissediyorum ama bu din temelli mi yoksa gerçekten kötü bir durum olduğu için mi bilmiyorum. (Sinema-tv, E, 25)

Yaşam içerisinde bazen bile isteye bazen de bilmeden hatalar, günahlar işlenmektedir. Görüşmecilerimizin geneli bir hayâ günah işlediğinde kendini rahatsız hissetmektedir. Bunun sebebi bu hatanın neticesinde Allah’a karşı mahcup olma, cezalandırılma korkusu, sınırları aşmaktan ve kendine yakıştıramamaktan kaynaklanmaktadır. Bu noktada Allah korkusu önemli bir konuma sahiptir. İbn. El-Calâ bu konu da şöyle demiştir: “Ağlayıp gözlerini silen değil, kıyamette cezalanmasına sebep olmaktan korktuğu şeyi terk eden adam, Tanrı’dan korkandır.”²⁹⁰ Allah korkusu, insanı ahirette bunun karşılığını göreceği sebebiyle kişiyi sınırlandırmaktadır. Burada önemli bir noktada bir Müslüman’ın hissettiği bu rahatsızlığı dini referansla hissetmemesidir. Dinin kötü olanı yasaklıyor olmasının göz ardı edilmesi ve kötünün ya da iyinin dinin dışında bir belirlenmiş bir şey gibi kabul ediliyor olmasıdır.

B. Bireysel İlişkilerde Olumlu ve Olumsuz Tutumlar

İnsan sosyal bir varlıktır ve hayatını tek başına idame ettirememektedir. Mutlak surette insanlarla iletişim içinde olmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de insanın insan ile olan ilişkisini düzenlemeye dair birçok ayet-i kerime mevcuttur. Allah, kul hakkı ve şirk dışındaki günahları bağışlayabileceğini, ancak kul hakkına karışmayacağını ifade etmektedir. Bu bağlamda kişinin, başkasının arkasından konuşup/konuşmamaktaki, ayrımcılık yapıp/yapmamaktaki tercihini ve

²⁹⁰Kuşeyri, *Tasavvufun İlkeleri(Risâle)*, Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, Kervan yay.,1978,c.II, s. 225.

öfkeliendiğinde davranışlarının yönünü belirleyen ahlaki motivasyonlarının neler olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

1. Gıybet Etme Durumu

“ İman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahıdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”²⁹¹ Ayette açıkça beyan edildiği gibi Allah Müslüman kardeşinin ardından gıybetinin yapılmasını ölü kardeşinin etini çiğnemeye benzetmektedir. Bu net ve caydırıcı ifade meselenin Allah katındaki ehemmiyetine işaret etmektedir. Bu durumdan nasıl sakınıyor iseniz Müslüman kardeşinizin arkasından konuşmaktan da aynı şekilde imtina etmelisiniz, mesajını içermektedir. Bu eylem güven duygusunu en fazla zedeleyen şey olduğu için, insani ilişkilerin en temel problemidir.

1. Söz-fil tutarlılığı

Bazı gençler bu konuya ahlaki pozisyonlarını korumak adına çok dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir.

Birinin arkasından konuşmuyorum. Gerçekten buna çok dikkat ediyorum. Bu çok hassas olduğum kırmızı bir nokta. Şöyle bir şey, biri yemek yiyince oruçluyken mesela “Ben oruçluyum” diyemiyorsunuz ya da et yiyince yarı veganlık ya da yarı oruç tutmak diye bir şey yok. Birinin arkasından ya konuşuyorsunuzdur, bir kere konuştuysanız konuşuyorsunuzdur. Az konuşuyorum, çok konuşuyorum yok. O yüzden bunu gerçekten kırmızı bir çizgi gibi korumaya çalışıyorum kendimde. (Tarih-Hukuk, E,23; Hukuk, E,27)

2. Empati duygusu

Konuşmuyorum, buna dikkat ediyorum. Yeri geliyor farkında olmadan konuşuyorsun, o muhabbet mutsuz ediyor. Biri benim arkamdan konuştuğum zaman nasıl hissedeceğimi düşünüyorum. Karşıdaki kişiyi yerine koyan empati kurmaya çalışan birisiyim. Kendime yapılmasını istemediğim bir şeyi niye başkasına yapayım. (Sosyoloji-Hukuk, E, 23; Hukuk,E,22; Bilgisayar müh. E, 19)

²⁹¹el-Hucurat 49/12.

Bu, hakikaten kendimi çok sınırlandırdığım alanlardan birisi. Bu da çok dinle ilişkilendirilerek bende var olan bir şey. Bir şekilde o açığı kapatma meselesi yani, gerçekten görünür bir hatayı daha da görünür kılmamak. Kendi hatalarımı, kendi marazlarımı düşündükçe de başkasıyla ilgili böyle bir şey söylemeye hakkım olmadığını düşünüyorum. Allah'ın da beni affedebilmesi için benim de bir şekilde o kusuru kapatmam ve dışarıya yansıtmamam gerek diye düşünüyorum. (Psikoloji-Sosyoloji y.l, K, 25)

Gıybet yapmaktan rahatsız olmadığı halde sadece ramazan ayına özel olarak rahatsızlık duymak bir diğer karşılaşılan durumdur.

Oruçluyken böyle gaflete düşüp dedikodu yaptığımda o kadar vicdan azabı çekiyorum ki. Günlük hayatımda ibadet hâlim olmadığı için ciddi bir vicdan azabı çekmiyorum ama yine de bir rahatsızlık oluyor. (Psikoloji, K, 22)

Bazı görüşmeciler karşıdaki kişinin hak ettiğini düşünüp rahatsız olmamaktalar. İlahi kitapta açık emir bulunmasına rağmen insanların bunun hak ettiğini düşünmek insanın kendisini merkeze almasını ifade etmektedir. Bu da Hümanizm'e işaret etmektedir buna göre insanüstünde bir varlık olmadığı için insan hayata dair ilkelerini kendi koyar kendisi çözer ve yürütür.²⁹²

Yani yapmadığım bir şey değil, yapıyorum. Hissediyor muyum? Bazen hissetmiyorum açıkçası. Kendimce hak ettiğini düşünüyorum. (Hukuk, K, 18; Sinema tv, E,20)

Hayır, çünkü yüzüne de söylüyorum. Gidip sen çok kötüsün deyip arkasından da aynı ifadeyi kullanıyorum. Hak etmese söylemem. (Çocuk gelişimi, K, 20; Hukuk, E, 24; Sosyoloji y.l, K,24)

Hak ediyorsa pişmanlık duymuyorum, kişiden kişiye göre değişiyor. Olanı söylüyorum çünkü. Olmayan bir şeyi uydurup konuşmuyoruz. Pişmanlık duyduğum oldu mu hiç onu da hatırlamıyorum. (Çocuk gelişimi, K,20)

Pür şekilde kötü olduğuna inandığım insanlar var hayatta. Onlarla ilgili sonrasında vicdan azabı çekmiyorum umurumda bile değil, zaten muhtemelen o da benim arkamdan konuşuyor, arkamdan konuşmuyorsa bile öyle bir şey yaşamış ki arkasından konuşmayıp da ne yapacaksın mümkün değil.(Psikoloji-Sosyoloji, Sosyoloji y.l, K,24)

Önce ön yargısından dolayı sürekli gıybetini yapıp, sonra o kişinin kendisinin zannettiği gibi bir kişi olmadığını anladığında pişman olmak karşılaştığımız bir diğer durumdur.

Baştan sevmiyordum çok hoşlanmıyordum arkasından attım tuttum birisinin yanında. Ama sonrasında ben o insanı sevmeye başladım veya normal bir ilişkimiz vardı, onunla yüz yüze o beni rahatsız ediyor işte. Ben onun arkasından konuştum

²⁹² Sezen, Yümni, *Hümanizm ve Türkiye*, İstanbul, İz yay. 2005, s. 31

şimdi iyi konuşuyorum. Bir de şey oluyor bazen belki hani dedikodusunu yaptıysam veya bir yorum yaptıysam başkasıyla ilgili, belki o insan başka şekilde algılayacaktı farklı bir şekilde tanıyacaktı. Ama ben onun nasıl algılayacağını etkiledim diye sonradan biraz onun da pişmanlığını duyuyorum. (Sosyoloji y.l, K, 29)

Şöyle durumlar da oluyor, bir kişiyle yeni tanıştım ve arkasından konuştum bir şeyi hoşuma gitmedi hemen ertesi gün bir ortamda onu farklı bir yönüyle tanıdım ve çok da iyi bir insan olduğunu gördüm aslında hiç de yanlış anlamışım ve yüz yüze bakmışız ve orada aramızda çok hoş bir elektrik oluşup çok utandığım ve bir daha kimse hakkında kötü konuşmayacağım dediğim zamanlar da oluyor.(Psikoloji-Sosyoloji, Sosyoloji y.l, K, s24)

Gıybet konusu yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Allah tarafından ölü kardeşinin etini çiğnemek olarak tasvir edilmiştir.Kıyamet gününde amel defterini kula gösterdikleri vakit, kul bu defterde bir şey görmez ve: "Namazım, orucum ve ibadetim nerededir" diye sorar. Ona: "İnsanları kötölemekle bütün amellerin gitti" denir.²⁹³ Bu durum hem dünyada insan ilişkileri zedeleyen bir durum olup hem de ahiret bağlamında kazanmış olduğu sevabın gitmesine ve hatta başkalarını günahını yüklenmesine sebep olmaktadır. Hasan Basri de kendisinin gıybetini yapan kişiye bir tabak helva göndermiş ve "Senin bana iyilikler hediye ettiğin (Kulağıma) geldi, ben de seni bu helva ile mükâfatlandırıdım" demiştir.²⁹⁴ Bu bağlamda görüşmecilerimizden bir kısmı bu eylemden kaçınırken bir kısmı ise insanların hak ettiğini düşünüp açık emre rağmen bu tutumu sürdürmektedir. Kanaatimizce konunun ehemmiyeti toplumda yaygın olması sebebiyle yeterince anlaşılmamıştır. İnsani ilişkileri zedelemesi bağlamında görüşmecilerin bazılarının göstermiş olduğu hassasiyet ahiret bağlamında değerlendirmeye konu olmamıştır. Bu da ahiret hayatının dünyada hayatını şekillendirmede çok da göz önünde olan bir inanç olmadığını ifade etmektedir.

2. Affedici Olma

Hayatın koşuşturmasında insanlar arasında farklı sebeplerden dolayı gerilimler yaşanmakta ve birikimler sonucunda tahammül azalmaktadır. Öfke duymakla beraber daha ileri boyutta insanlarla ilişkiler kesilebilmektedir. Burada önemli olan Müslümanın Müslümana üç günden fazla küs kalmaması ve ona karşı

²⁹³Kuşeyrî, *Tasavvufun İlkeleri* (Risâle), c. II, s. 267.

²⁹⁴Kuşeyrî, *Tasavvufun İlkeleri* (Risâle), s. 268.

içinde kin biriktirmemesidir. Çünkü dinimizce birbirimizi sevmedikçe iman etmiş olmayız. İman etmedikçe de cennete giremeyiz. Dolayısıyla insanlar arası muhabbetin kuvvetlenebilmesi için kişinin affedici olması gerekmektedir. Yine Allah Kur'an'da Müminlerin vasıfların bahsederken şöyle buyurmaktadır: “*Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.*”²⁹⁵ Burada ilk sıfat infak etmeyle alakalıdır, ikinci sıfat ise öfkelerini yutanlardır. Bu sabrın bir çeşididir. Aynı şura 37. Ayette zikredildiği gibi. Üçüncü sıfat onların kusurlarını bağışlarlar. Yine Allah bu konuyla alakalı olarak eğer bir karşılık verilecekse misliyle karşılık verilmesini ama sabretmenin daha hayırlı olduğunu zikretmiştir. İyilik, bir başkasına fayda dokunması ya da bir zararı gidermek şeklinde olabilir. fayda vermek infak etme kısmında anlatılmıştır. Bu ilim öğretmek, hayır yoluna mal infak etmek gibi olabilir. zararı gidermek ise kötülüğe kötülükle karşılık vermemekle olur. Öfkelerini yutarlar kısmı da buna işaret eder. Cenabı Allah ise bunların karşılığı olarak o kullarını sevdiğini ifade etmiştir. Allahın kulunu sevmesi en büyük mükafattır.²⁹⁶ Çalışmamızın bu kısmında görüşmecilerimize öfkelenildiği birini bağışlayıp bağışlamayacağını, bunu ne adına yaptığını ve ahiret inancıyla bir bağlantısı olup olmadığını ortaya koymaya çalışacağız.

Bağışlarım. Karşıdaki kişinin duygusuna, onun şartlarına da çok bağlı. Her öfkelendiğimiz noktada aslında gördüğümüz, olayın bir kısmı. Geri kalanıyla ilgili gerekli bir izahat varsa ve benim için de anlaşılabilir bir şeyse ondan sonrasında geri dönüşlerim oluyor. (Psikoloji-Sosyoloji y.l, K,25)

Evet, bağışlarım. Bir özür dilemişse, beni sinirlendirdiği şeyin farkındaysa genel olarak affediciyimdir (Sinema tv, E, 20; Hukuk,K,18;Çocuk gelişimi, K, 20;)

Görüşmecilerimizden bir kısmı affedeceğini ifade etmişlerdir ancak affetme sebepleri farklılık arz etmektedir.

1. Empatik yaklaşım

Dünyanın merkezinde kendini konumlandırmadan farklı insanların farklı sıkıntıları yaşadığından hareketle affedici olduklarını ifade etmişlerdir.

²⁹⁵el-Ali-imran 3/134.

²⁹⁶ Râzî, *Tefsîr-î Kebîr*, c. VII, s. 71-73.

Genelde affediyorum. Benim yaptığım şeyler de olabilir insanlara karşı, biraz empati kurarak düşünmeye çalışıyorum. Sadece dünyada kendim varmış gibi yaşamayıp da onların da bazı sıkıntıları olduğu için o an bana öyle davranmış olabilir diyorum. Ya da niye böyle davrandığını biraz daha inmeye çalışıyorum derine, ona göre yani affetmeye çalışıyorum. (Endüstri müh. E, 19)

2. *Hümanist yaklaşım*

Görüşmecilerimizden bazıları insan olmamız sebebiyle eksiklik ya da yanlışlık yapabileceğimizden hareketle affettiklerini ifade etmiştir.

Küsmüyorum, o tarzı bir yapım yok. Kimseye de kin beslemiyorum. İnsana verdiğim değerden duyduğum saygıdan dolayı affederim. Tamamen insan olduğu için, herkes hata yapabilir, o pozisyonda ben de olabilirim. (Hukuk,E, 22)

3. *Dini referans*

Öfkenin insanı kontrol dışı bırakan gücüne karşı peygamberi tavsiyeye uymak bir diğer tutum ve davranış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kendim öfkelendiğimde de susarım ilk başta. Çünkü peygamber efendimiz buyuruyor ya “Öfkelendiğiniz zaman susun” diye. Çünkü o anda ağzından çıkan sözlerin farkında olmuyorsun. O anda ben de haklı olabilirim karşı taraftaki de haklı olabilir. Ama karşı taraf beni öfkeliendiriyorsa onu affediyorum. Çünkü bizler affedilmeye mahkûm kullarken ben kim oluyorum da başkasını affetmeyeyim. Affetsem de bir gönül kırgınlığı devam ediyor ama affederim. (Siyasal-Hukuk, Sosyoloji y.l, k,25; Psikoloji,K,22)

Affederim ama o anda değil.O ortamı terk etmem gerekiyor ki zarar vermeyeyim. Hem insani ilişkilere hem kendime zarar vermeyeyim. Merhametinden dolayı affederim. Özellikle yapım gereği, din de bunu destekliyor. (Hukuk, E, 27)

Bazı görüşmecilerimiz affedebileceklerini ama bunun için biraz zaman gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Bağışlarım ama çok zor olur. Yıllar boyunca keskin sirkenin küpüne zarar verdiğini düşünür sakın kalmaya çalışırım ama öfkeleniysem darbe yediysem, o kişiyi durumu affetmek anlamlandırmak sindirmek çok yılımı alıyor. Affetmenin kişiye iyi geldiğine inandığım için affetmeye çalışıyorum yoksa mizacım affetmeye uygun değil. Affetmem lazım ama niye affedemiyorum? Muhtemelen bana bunu nasıl yapabilir ben buna layık mıydım ben bunu hak edecek ne yaptım gibi şemalarım var zihnimde. Emeğim varsa emeğimle ilgili çok sinirlenirim ve affetmekte çok zorlanıyorum. (Psikoloji-Sosyoloji, Sosyoloji y.l, K, 24)

Çok büyük bir şey yaptıysa bağışlamam çok zor olabilir ama küçük bir şeyse. Asla diyemem ama uzun sürebilir. Affedilecek şeylerin de, bazı şeylerin bu kadar uzatılmasına karşıyım. Dünyada çok fazla sorun var, ileride neyle karşılaşacağımız belli değil, kafamızı bazı şeylere yormamak lazım. (Hukuk, E, 24)

Bazı görüşmeciler gelişen durumlara ya da sebeplere bağlı olarak affedip affetmeyeceği değişiklik göstereceğini ifade etmişlerdir.

Öfkemin büyüklüğüyle alakalı, kırgınlığımla kızgınlığımla alakalı olarak değişiyor. Açıklayabiliyorsam kendime bağışlayabiliyorum ama açıklamak istemiyorsam umursamıyorsam bir yerde bağışlamıyorum. (Sosyoloji-Hukuk, E, 23)

“Bağışlamam” diyenler genelde sayısı çok az olmakta beraber, tahammül seviyesi yüksek olan bireylerdir. Eğer bir kişi bu sınırları daha da zorluyorsa bu durumda affetmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Halk arasında “sakın atın çiftesi pek olur” deyimini bu durumu özetler gibi durmaktadır.

Çok sinirli bir insan değilim ama eğer pik yapmışsa onu bir daha görmemem gerekiyor. Cidden çok nadir, şuan hayatımda öyle tek bir insan var gerçekten ölmesini istiyorum. (İş analitiği, K, 25; Siyaset bilimi, E, 20)

Genel anlamda gençler affedici olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte nadiren de olsa kişilik özelliklerinden dolayı affetmekte zorlanan gençlerde bulunmaktadır. Gençler özellikle empati yaparak, karşıdakinin de insan olduğu ve yanlış yapabileceğinden hareketle affettiklerini ifade etmişlerdir. Bu arada gençler arasından yapmış olduğu hataların ahirette affedilmesi için kendisinin de bu dünyada affettiğini ifade edenler olmuştur. Ancak genel itibarla bağışlamalarını ahiret inancı ile ilişkilendirmemişlerdir.

3. Ötekiyle İlişki Biçimi

İnsani ilişkiler bağlamında son olarak bizden farklı düşünen, farklı dine, kültüre, yaşam tarzına sahip bireylerle ilişkilerinin ne düzeyde olduğu ve bunun kaynağının “din” olup olmadığını konu edinilmiştir. Farklılıklar zenginliktir Allah Kur’an-ı Kerim’de şöyle buyurmakta; *“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”*²⁹⁷ Ancak Allah bir diğer ayette ise; *“Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Kendi aleyhinize Allah’a apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?”*²⁹⁸ buyurmaktadır. Bu nokta Allah ilişkilerimizin ölçülü olmasına dikkat çekmektedir.

²⁹⁷el-Hucurât 49/13.

²⁹⁸en-Nisa 4/144.

Gençlerle yaptığımız görüşmede bir kişi hariç diğerlerinin bir ayrım gözetmeksizin aralarının iyi olduğunu, iletişim kurduklarını ve böyle farklılıkları çok önemsemediklerini ifade etmişlerdir. Özellikle gençlerin üniversite gibi eğitim durumlarında şehir değiştirmeleri ve buna bağlı olarak farklı olana tahammül etmeyi öğretmektedir. ²⁹⁹Ancak burada temel farklılık bazılarınca bu iletişimin kaynağı din, bazılarına göre ise değil. Bir görüşmecimize göre ise din ayrıştırıcı bir unsurdur.

1. İnsanlık paydası

İletişimlerinin iyi olduğu ve bunun kaynağının din değil tamamen insani duygular olduğunu söyleyen görüşmecilerin ifadeleri şu şekilde;

İnsan olarak görüyorum ve insansa değerlidir diye düşünüyorum. (Siyaset ilimi, E, 20)

Kültürleri, dine bakış açıları, kullandığı telefon benim hiç umurumda değil. Sadece bana karşı yaklaşımı önemli. (Elektrik-elektronik,E,19; Çocuk gelişimi, K,20)

Dinin kısıtlayıcı ya da dışlayıcı bir dil kullanması gençlerin din ile aralarına mesafe koymalarına sebep olabilmektedir.

Birebir ilişki kurmam gerektiği zamanlarda da kimmiş değilmiş onu pek önemsemiyorum, Geçmişteki dini eğitimim ya da ailemden, çevremdeki insanlardan gördüğüm insanları etiketleyerek onlardan uzaklaşıyorlardı. Bunu da İslam'a dayanarak meşrulaştırıyorlar. İşte Alevi onlar falan. Böyle yaşıyorlar, Müslüman değiller, ilişki kurulamaz gibi. Bunların bende çok olumsuz bir tarafı var. Dinle ilgili de sanki böyle olmadığını biliyorum şu an. Bunun böyle oluşu zaten kabul edebileceğim bir şey değil, dinle olan bağımlı çok gevşetebilecek bir şey. (Psikoloji-Sosyoloji y.l, K, 25)

Daha önce dinin referans olup, daha sonra ilk zamanlarki etkisini yitirmesi olarak tanımlanan sekülerizm bir daha karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte dinin referans noktası olmaktan çıktığında, yerini hümanist yaklaşım almaktadır.

İlk başta bir şey koyarsın sonra zemini ilave edersin ya zemine indiğimde muhtemelen peygamber efendimizin ne kadar merhametli bir insan olduğunu, Yahudilere gayrimüslimlere nasıl davrandığına dair çok fazla hikâye dinledik bunlar muhtemelen temelde var. Zihnime ilk elden ulaşmaya çalıştığımda zeminden ziyade daha yüzeydeki yerlere geliyor. Daha insan olmak paydası bende son beş altı aydır öne çıktı, Müslüman olmaktan öte insan olmak. İnsanlık paydasında ne yaptığımız, o yüzden de ilk etapta peygamber efendimiz, din demem. Ama kor olarak içimde vardır. (Psikoloji-Sosyoloji, Sosyoloji y.l, K, 24)

²⁹⁹Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s. 200.

Lisansta ateist arkadaşım da var mesela. İlk değerlendirdiğim kriter bu değil. Ben nasıl bir şeye inanıp onun etrafında belli şeyler çerçevesinde yaşıyorsam ve bu bana mantıklı anlamlı geliyorsa şeyin farkındayım yani onun yaptığı şeyler de onun yaptığı şeyler de onun için anlamlı. En az benim kadar tutarlı kendi içinde. Onu aydınlatmalıyım bilmediği şeyler var gibi bir yaklaşım ilk düşündüğüm şey olmuyor. (Sosyoloji y.l. K, 29)

Din-ahlak ilişkisi zedelenen bireylerin davranışları, bireylerin din ile aralarına mesafe koymasına sebep olabilmektedir.

Benim çok Müslüman arkadaşım da var, aydınlanmış Müslüman arkadaşım da var. Hristiyan, Yahudi dinsiz her çeşit arkadaşım var. Bu bağlamda ben insana bakarken ben şuna bakıyorum insan dürüst mü? Dürüstlük evrenseldir çünkü. Tevrat'ı da okusanız Zebur'u da okusanız orada da hep belli başlı şeyler vardır. Tevrat'ta on emirde başkasına haksızlık yapma, hırsızlık yapma, başkasının hakkını yeme, arkasından konuşma der, bunu bir Hristiyan da söyler açıkçası. Ben şuna inanıyorum açıkçası hak din İslam dini ama bütün dinlerde ortak olan bir şeyler var sadece yorum farkları var. Mesela İslam alkol tüketme diyor, Hristiyanlıkta alkol tüket ama sarhoş olma diyor. En basitinden yorum farkını bu şekilde anlayabiliriz. Mühim olan insanın dürüst olması, dinlerden ziyade insanların dürüst olması. Adam Müslüman'ım diyor namaz kılıyor beş vakit, hacca gidiyor, geliyor yalan söylüyor, ticari hayatta alavere dalavere yapıyor. Benim hayatımda dürüst olmak daha önemli. (Hukuk,E,22)

Dinin iletişime engel olduğunu düşüncesi ise şu şekilde gerekçelendirilmektedir.

Bence buna cevap verecek insanlar ikiye ayrılıyor. A, kendisinin doğru yolda olduğunu iddia edenler, B, birden fazla doğru yol olduğuna inanıyor olanlar. Kimseyi düzeltmekle mükellef değilim. Ben hiçbir şeyin cetveli değilim. Yani benden farklı olanlar yanlış olanlar anlamına gelmiyor. Ya da yanlış doğru ayırımı yapmaya da gerek yok. Dolayısıyla benden farklı olmasıyla aynı olması arasında çok da bir ayırım oluşmuyor diyeyim. Tamamen kendi insanlığımla alakalı. Hoşgörü zaten çok üstten bakan bir kavram. Neyi hoş görüyoruz? Hani zaten sen doğrusun da, bu zaten bir inancın özüne baştan tersten düşen bir şey olması lazım. Baştan tamamen kibirle ve kendisini hak yolu bulmuş olmakla tanımlayan bir şey. Böyle bir şey varsa böyle bir şeye inanmıyorum. Dinlerin hoşgörülü olduğunu da çok zannetmiyorum. Çünkü bütün dinler nihayetinde kendisine inanmayanlara bir azap kendisine inananlara bir şey vaat ederek var oluyor. İnsanlarda eğer varsa bir farklılıklara saygı, bence bu dinlerden kaynaklanıyor değil. Dinlere rağmen kaynaklanıyor hatta çoğu zaman. (Tarih-Hukuk, E, 23)

2. *Hoşgörü dini İslam*

Aralarının iyi olduğunu ve bunun en temelde dinden kaynaklandığını ifade eden görüşmeciler, daha ziyade Hz. Muhammed'in yaşamından örneklerle bunun temellendirmişler ve İslam dininin hoşgörü dini olduğunu vurgulamışlardır.

Ben her insana saygı duyarım. İsteddiği din istediği mezhep istediği kişi olabilir. Sonuçta bir insanı tercihlerine göre yargılamam. Benim farklı cinsel tercihte, farklı dini tercihte olan arkadaşlarım da var. Bunun onun kişiliğini etkileyecek bir şey olduğunu düşünmüyorum. Sonuçta veda hutbesinde de ırkçılık kesinlikle yasaklanıyor.

Mezhebinden dolayı ya da farklı düşünüyor diye problem etmem. Bunun kökeni de din olabilir. Benim İslamiyet'in sevdiğim yönlerinden biri de bu. İslamiyet ilk önce kölelerde yaygınlaşıyor. Amerika'da da siyahiler. Muhammed Ali, Malcolm X gibi. Hep böyle daha dışlanmış kişileri benimsiyor. Daha adaleti gözeten bir din olduğu için, kökeni ondan olabilir. (Bilgisayar müh. E, 19)

Kanaatimiz şudur ki gençler insanın kendinden kaynaklanmayan farklılıkları ile tercihleri noktasında oluşan farklılıkları birbirine karıştırmaktadır. Bu bağlamda kişinin ırkı kendinin iradesi neticesinde belirlenen bir şey değildir. Ancak farklı bir inancı ya da cinsel tercihi iradesi ile belirlediği bir husustur. İslam'ın her türlü iradi farklılığı hoş gördüğünü düşünmüyoruz. Nitekim şeriat bazı şeyleri yasaklar ve bunun ihlali durumunda cezalandıracağını söyler.

Hayat tarzı farklı diye hor görmemek lazım. Bu hor görmek müessesesi yok İslamiyet'te. Ancak ne yapabilirsiniz? Ona dua edebilirsiniz. Birikiminiz varsa ona hissettirmeden, yani benim anladığım metot bu, kendiniz insan olduğunuzu ona göstermeye çalışmalısınız. Sonra zaten o size açılacaktır. O güzelliğin size ait değil de sizin inancınıza ait olduğunu görecektir. (Hukuk, E, 27; Siyaset bilimi, E, 21)

Farklı düşünce ve dine inanan arkadaşlarım da var. Benim inandığım İslam insanları bir şeye zorlayan değil insanları sevdiren bir anlayışa sahip. Daha sevgi temelli daha saygı temelli. Sonuçta düşünüyorum bizim coğrafyada binlerce farklı insan ve binlerce farklı din kültürü var ve bunların hepsine sahip çıkmış, hepsini içselleştirmiş bir dinden bahsediyoruz ve dışlayıcı değil, kapsayıcı, bütünleyici, iyi olanı içine alıcı bir yapı. O noktada niye kapatayım ki kendimi, ötekileştireyim? (Sosyoloji-Hukuk, E, 23)

Elbette ki sadece dış görünüşle insanı yargılamak doğru bir davranış değildir. Ancak kişinin inancının gereklilikleriyle davranışlarının birbiriyle uyumlu olması beklenir. Bu noktada sekülerizme konu olan şeyin kişilerin şahsi inancından ziyade inançlarının emrettiği ya da nehyettiği ya da tavsiye ettiği şeyleri hayatlarına yansıtıp yansıtmamalarıyla alakalı olduğunu belirtmenin, gerekli olduğunu düşünüyoruz.³⁰⁰

Benim bir komşum var. Adamın gayet evinin içinde bar var, içkisi var. Adam geziyor kafeler, barlar falan ama oruç tutuyor mesela. Benden çok Kuran okuyor. Eşi gayet mini etekler falan giyiyor. Hani hep şey derler "İman ile paranın kimde olduğu belli değil." Ben de öyle düşünüyorum. Dış görünüşü asla yargılamamak lazım. İrk olsun, maddi durum, sosyal statü hiçbir şekilde bence ön yargılı olmamamız gerek. Dinimin etkisi tabii ki de oluyor. Sonuçta küçüklüğümde beri açılan şey, İslam dini hoşgörü dinidir. (Hukuk, K, 18)

Farklılıklara, inançlara, görüşlere çok saygılı olan bir insanım. İslam dini hakikaten hoşgörü dini. Doğruluğunu da bilmiyorum araştırmak gerekir, peygamber efendimiz kuşu öldüğü için bir çocuğa başsağılığına gidiyor. Aynı zamanda farklı bir dine mensup olan kişinin cenazesine gidiyor, başsağılığı diliyor. Böyle bir peygambere

³⁰⁰Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s. 166.

sahipken insanlara kötü davranmak benim ne haddime, ben kimim ki? (Siyaset-Hukuk, Sosyoloji y.1, K,25; Siyaset bilimi,K,19)

Dinden kaynaklı olarak arasının iyi olmadığı ifade eden görüşmecimiz başına gelen bir olaydan sonra bu şekilde düşünmeye başlamış.

Böyle insanları yanıma almıyorum, selamlaşmada bırakıyorum sadece. İlk arkadaşım ateistti ve o bana bir şeyler soruyordu. Ben de o belki düzelir, belki şey diye anlatıyordum gayet güzel. Ama sonra fark ettim ki o bana dini sorgulatmak için, çıkmaz yerlere götürmek için bu soruları soruyormuş. Sonra ben “Benim dinimi de zedeleyecek bu kız” dedim ve o günden sonra o bana ders oldu. Çünkü insan ister istemez fark etmeden, üzüm üzüme baka baka kararır gerçekten etkileniyor. İster istemez yani. Benim din belirliyor. Benim her şeyde önceliğim maneviyat oluyor biraz. (Psikoloji, K,22)

Allah müminlerin kâfirleri sevmelerini müminleri bırakıp kafirleri dost edinmeyi yasaklıyor. Böyle yapanları tehdit ediyor. Kim böyle yaparsa Allah ile dostluk almaz buyuruyor bu konuda Allah'ın yasakladığını yapanların Allah ile hiçbir ilişkisi kalmaz Nisâ 4/144, Mâide 5/51, Mümteherine 60/1 Bu ayeti kerimelerde buna işaret eder. Buhâri geçen bir hadiste şöyle deniliyor: “Sakınma kıyamete kadar devam edecektir. Allah size kendisinden (musibetlerden ya da kendisine muhalefet etmekten ve düşmanlarına dostluk, dostluklarını da düşmanlık edenlere azap vermesinden) korkmanızı emrediyor.”³⁰¹

Genel olarak şunu ifade edebiliriz ki gençler kendinden farklı olanla ilişki kurmakta bir sakınca görmemekte hatta bu tür bir ilişki gençleri heyecanlandırmaktadır. Dinin etkisinin olduğu belirten gençler, İslam'ın hoşgörü dini olmasından hareketle davranışlarını temellendirmektedir. Dinden kaynaklı bir davranış olmadığını ifade eden gençler ise “insan olmak” paydasında temellendirmişlerdir.

³⁰¹ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'anı Kerim Tefsiri*, c.II, s. 1212-1213.

TARTIŞMA VE SONUÇ

I. TARTIŞMA

Çalışmamızda gençlerin tutum ve davranışlarını noktasında imanın etkisi olup/olmadığını, ne düzeyde dinin referans olduğunu tespit etmeye çalıştık. Bu bağlamda İstanbul Şehir Üniversitesinden lisans ve yüksek lisans düzeyinde 13 erkek 12 kız olmak üzere 25 öğrenci ile görüşme gerçekleştirdik.

Bulgulardan ortaya çıkan en belirgin şey görüşme yaptığımız gençlerin davranışlarını şekillendirmede imanın anlamlı bir etkisi olmamasıdır. Yapılan iyi/ahlaki davranışların temelinde genel olarak, dinin referans olarak gösterilmemesi bağlamında sekülerizm, insan olma, insancılığın öz planda tutulması bağlamında ise hümanizmin etkisi görünmektedir. Bu noktada sekülerleşmeyi tetikleyen bazı unsurlar vardır. Mesela tarım toplumunda din daha çok referans olurken, kapitalist ve endüstrileşmiş toplumlarda dinin referans olma oranı düşmektedir. Ahiret, cennet, cehennem, Allah inancı gibi konularda serbest piyasanın çok güçlü olduğu endüstriyel ülkelerin inanç oranı anlamlı bir şekilde düşmektedir.³⁰² İnanma bağlamında görüşmeciler Tanrı'ya, ahirete ve dinin emirlerine inandığını diliyle söylemesine rağmen, yaşamında, ruhunda, bilincinde bunları unutmuş gibi görünmektedir.³⁰³ Bu da kavram olarak dünyevileşmeyi ifade etmektedir. Bu durumu Mehmet Tayfun Amman, zihin olarak dini hassasiyetlere sahip olup da, bunun fiillere yansımaması durumunu, yani zihin ile davranışın birbiriyle çelişik olmasını “örtük sekülerleşme” olarak ifadelendirmektedir.³⁰⁴ Halil Aydınalp bir tanım denemesinde bu duruma “özerk dünyevileşme” demektedir ve tanımını şu şekilde yapmaktadır;

“Ekonominin tetiklediği mekân ve zamana sıkışmaları yaşayan şehir hayatı içinde, içe dönük özgürlük ve bağımsızlık arzusu, dışa dönük geleneksel dini normlardan soyutlanma, çevre etkisinden ziyade “viddaniyla” uyumlu tercihler arama,

³⁰²Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s. 166.

³⁰³Güler, İlhami, *Politik Teoloji Yazıları*, Ankara, Ankara okulu yay. 2010, 2. Baskı, s. 54.

³⁰⁴Kirman, M.Ali, Ertit, Volkan(ed.) *Sekülerleşme Tartışmaları*, Ankara. Kadim yay. 2019. 1. Baskı s. 161.

şahsi düzen ve sınırları muhafaza kaygısı içinde “nesneleşmeye” direnme şeklinde tezahür eden; öznenin herhangi bir dini desen içinde nasıl bir pozisyonda kalacağını özel şartlara göre kendisinin belirlediği; fakat toplumsal normlarla ayrışma yaşayacak kadar kuvvetli ve cüretkâr bir bireyselleşmenin yaşanmadığı dünyevileşmelerdir.”³⁰⁵

Özellikle Aydınalp’in yapmış olduğu tanımın bizim ortaya koymaya çalıştığımız şeyi tam olarak ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Üzerinde durulması gereken diğer bir yönelim ise hümanizmdir. Klasik anlamda hümanizm, dinden bağımsız bir kültür oluşturma, insanı eğitim yoluyla etkin kılma amacındadır. Bu anlamda cumhuriyetçilerin laik kimliğinin de dayanağı olmuştur.³⁰⁶ Hümanizm insanı diğer varlıklardan üstün kılan özelliklerini ortaya çıkartarak evrensel insan karakterini oluşturmayı amaçlamıştır. İdeal insanı yaratma gayesiyle, insanı yaratmanın merkezine yerleştirmişlerdir.³⁰⁷ Yaratılanların en şerefli olmak, insanın kâinatın merkezinde olduğu anlamına gelmemektedir. İnsan da bir yaratılmış olması sebebiyle, kâinatın merkezinde kendisi değil Allah vardır.³⁰⁸ Hümanizmde insan Tanrı konumuna getirilmektedir ve ilahi iradenin yerini akıl almaktadır. Hümanizmin en yanıltıcı yönü ise “insan, mutlak varlığa bağlanmayınca değeri artar” zannıdır.³⁰⁹ Bu noktada görüşmecilerimizin dini referanstan ziyade, ahlakiliği ya da iyi bir davranışındaki motivasyonun kendinden olduğunu ifade etmeleri ve özellikle din ile alakası olmadığının altını çizmeleri, yapılan eylemin daha evrensel ve kıymetli bir tavır gibi göstermeleri, hümanizmin etkisi altında olduklarının ifadesidir. Hümanizmin babası olarak bilinen ve “insan her şeyin ölçüsüdür” sözüyle ünlenen sofist Protagoras’tan (ö. M.Ö. 411) günümüze kadar her devirde bir kültür ve düşünce modası gibi görünmektedir.³¹⁰ Özellikle gençlerin daha dışa dönük ve kapsayıcı olmaları sebebiyle bu dili kullandıklarını düşünüyoruz. Her ne kadar hümanizm, kutsalı tamamen yok sayan bir akım olsa da gençlerin bu felsefenin dinsizliğe götüren bir akım olduğundan haberdar olduklarını düşünmüyoruz. Oysa insana verilen kıymet bakımından İslam dini, başka hiçbir felsefe ve din ile kıyaslanmayacak kadar insana değer verdiği kanaatindeyiz. Bu

³⁰⁵ Kirman-Ertit, *Sekülerleşme Tartışmaları*, s. 177.

³⁰⁶ Çakan Hacıibrahimoğlu, Işıl, *Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2012, 1. Basım s. 23. ; Sezen, *Hümanizm ve Türkiye*, s. 26-27.

³⁰⁷ Taftalı, Oktay, *Felsefi Düşün*, s. 212.

³⁰⁸ Sezen, *Hümanizm ve Türkiye*, s. 179.

³⁰⁹ Sezen, *Hümanizm ve Türkiye*, s.35.

³¹⁰ Sezen, *Hümanizm ve Türkiye*, s.26.

noktada İslam'ın insana verdiği kıymetin bir göstergesi de ahiret inancıdır. Eğer insan sadece bu dünyadaki varlıktan ibaret olsaydı kıymeti geçici olurdu. Ancak İslam'a göre insan bu dünyayla sınırlı bir varlık değildir. Hümanist, ölümden sonra materyalist felsefenin kabul ettiği akıbete inanmak zorundadır. Oysa İslam'da hem bu dünya hem de ahiret saadeti istenir. Kişinin yaşamı ve kıymeti bu dünya ile sınırlı değildir.³¹¹

İslam dininde, Makâsıdü's- Şerîa'ya bakıldığında, insana verilen kıymet daha da belirgin hale gelir. İslam'a göre haksızca bir canı öldürmek bütün insanlığı öldürmek hükmündedir. İslam, sadece bazı inanç ve ibadetler vazetmez, bununla birlikte her türlü toplumsal ve insani ilişkileri de inşa eder. İslam'a göre bir fiil ahlaki olduğu müddetçe ister siyasi ister sosyal isterse dini olsun ibadet sayılır. Bu sebeple Allah, kitapta sürekli ahlaki ilkeler vazeder. İslam, insanın kendine yetmesi anlamında mutlak Hümanizme karşı bizi uyarmaktır.³¹²

Gençlerde genel olarak gözlemlenen, ahlaki tavırları sergilemeye çalıştıklarıdır. Bu noktada dinin ibadet kısmı ihmal edilse de ahlak kısmının gençler tarafından önemsendiği kanısındayız. Bununla birlikte bazı gençlerde kendini dindar olarak tanımlayıp şekilsel ritüelleri yerine getiren, ancak yaşamında ahlaki kuralları ihlal edenlere karşı bir tepki gözlenmiş ve onlardan kendilerini ayrı tutmak adına dinin şekilsel olan bazı ibadetlerini terk ettikleri gözlenmiştir.

Gençlerin yaşadıkları sıkıntılar karşısında, dine yöneldikleri gözlemlenmiştir. Gençlerin Allah ve insanlarla bağlarına geldiğimizde ise yüce Allah ile bağları pek kuvvetli olmadığı, ancak insanlarla bağın kuvvetli olduğu ve hak ihlallerine karşı dikkatli oldukları, empati kurdukları gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, ilişkiler söz konusu olduğunda farklı olanla kurulan bağda bir kavram/ zihin karmaşası olduğunu düşünmekteyiz.

Günlük yaşamında dini konuları çok da önemsemeyen ancak maneviyata önem verdiğini ifade eden bazı gençlerin, dini sadece “ramazandaki ritüeller” olarak görmesi, “ramazanda sürekli bir ibadet halinde olma durumunun” düşünülmesi ve ona göre davranılması da dikkate değer bir noktadır.

³¹¹ Sezen, *Hümanizm ve Türkiye*, s.174-175.

³¹² Sezen, *Hümanizm ve Türkiye*, s. 177.

II. SONUÇ

İslam dininde imanın temeli usul-ü selâse diye ifadelendirilir. Usul-ü selâse ulûhiyet, ahiret ve nübüvvete dair esasları ifade eder. Bunlardan ahiret inancı insanın dünyadaki davranışlarını kontrol altına alan mekanizma olması açısından önemli bir konuma sahiptir. Allah'ın insanı yaratma amacı ahireti zorunlu kılmaktadır. Ahiret inancı dünyadaki düzeni sağlaması, ahlaki erdemlerin yayılması, zorluklara sabır gösterilmesi, insanın insana ve varlığa merhametle yaklaşmasını öğütlemesi bağlamında dünya hayatını inşa eden bir inançtır. İnanan kişilere mükâfat, inkar edenler için ise cezalandırmanın olması insanların tutum ve davranışlarını şekillendirmede önemli bir unsur olmaktadır. Bununla mü'min kişiye teselli vermekte, kâfire ise korku salmaktadır. Ahiret inancı insan sorumluluk yüklemekte ve insanın keyfi davranışlar sergilemesini engellemekte, insana sınırlar belirlemektedir. Bu anlamda ahiret inancı, ahiret için değil bu dünya içindir. Çünkü ahirette sorumluluk ve denenme söz konusu değildir.

Adalet duygusu, ölüm korkusu, ölümsüzlük isteği, mükâfatlandırılma ve cezalandırılma ve sorumluluk duygusu ahiret inancının dayanakları ve davranışlara yansması yönüyle önemli bir konuma sahiptir.

Elde edilen verilerde üniversite öğrencilerinin davranışları üzerinde iman çok belirleyici bir etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Genel olarak seküler ve hümanist söylemler baskın söylem olmaktadır. Bununla birlikte iman tamamen anlamsız da değildir.

Gençlerin çoğunun “korkulan bir Allah” yerine “merhametli ve güven veren” bir Allah inancına sahip oldukları tespit edilmiştir. Bunun sebebi, içinde yaşadıkları maddi koşullar her ne kadar iyi olsa da, güven ve merhamete duydukları ihtiyacı en yüce varlığa dayanarak karşılamaya çalıştıklarını düşünmekteyiz. Bununla birlikte gençlerde, sekülerleşmenin baskın etkisi sebebiyle genel olarak, “etkili olmayan bir Allah” inancı olduğunu söyleyebiliriz.

Gençlerin önemli bir kısmı, yardım ve destek gibi ahlaki davranışları, çoğunlukla kişisel duygularla yapmaktadır. Sergiledikleri veya kaçındıkları

davranışları, Allah veya ahiret korkusu ile değil kendi vicdanları, iç sesleri ve mutlu olmak, empati yapmak gibi duygularla yapmaktadır. Görev ya da zorunluluk olduğu için bir eylemde bulunmak, onları rahatsız etmekte ve kendi inisiyatifleri ile iyi bir yapmış olmak kendilerini iyi hissetmelerini sağlamaktadır.

Gençler, hayatta karşılaştıkları problemlerle ilgili de genel olarak son merci olarak “Allah’a sığındıklarını, O’na başvurdıklarını, medet umduklarını ve dinin desteğini hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Bazı gençler de karşılaştıkları herhangi bir aksaklıkta, cezalandırıldıklarını düşünmekte. Her ne kadar, mülakat sonucunda, seküler, hümanist söylemler baskın olsa da, gençlerin hayatında dinin motivasyonun hiç bulunmadığını ifade edemeyiz. Bazı gençlerin davranışlarının şekillenmesinde imanın etkileri gözlemlenmiştir.

Gençlerden önemli bir kısmı, ibadetlerini yerine getirmemekte ve buna sebep olarak seküler hayatı ve söylem-davranış çelişkisini göstermektedir. Diğer bir kısmı ise dini ritüellerini devam ettirmekle beraber, zaman zaman bunun sebeplerini sorgulamaktadırlar. Gençler için ibadet etmek anlamını yitirse de buna devam ederek kendini kontrol altında tutmaktadırlar. Görüşmelerimiz sırasında bu kişilerin arkadaş çevrelerinin de, kendileri ile benzer değer yargılarını benimseyen kişilerden oluştuğunu gözlemledik. Bağın kopmamasında, bunun da muhtemel bir unsur olduğunu düşünmekteyiz.

Gençleri günahlardan sakındırmada iman, büyük bir etken olmasa da, işlenilen günah sonrası pişmanlık duygusu gençlerde ön plana çıkan bir duygudur. Ancak bunun sebebi olarak, “din” küçük bir kısmında etkili olmakta, daha çok insan olma, kendine yakıştıramama duygusu ve kendi başına da gelebilecek olma korkusu ağır basmaktadır.

Araştırmada elde edilen sonuçlardan birisi de, ahiret inancının dayanaklarından olan ölüm korkusu, ölümsüzlük isteği gibi etmenlerin gençler üzerinde etkisi görünmemiştir. Bunun nedeni insanın kendisini gençlik yıllarında ölüme uzak görmesi olabilir. Bunun bir diğer sebebinin ise önceleri “yaratana

kavuşma, ebedi âleme göç etme” olarak görülen ölümün, şimdilerde sadece ya ölüm gördüğünde hatırlaması ya ölüm kendisine gelene kadar ölümü görmezden gelmesi ya da ölümü hatırlatacak şeylerden uzak durması bağlamında sekülerizm³¹³ olduğunu düşünüyoruz.

Gençlerde tespit ettiğimiz şey, çoğunlukla “hoşgörülü, iletişime açık, empati duygusu gelişmiş” bireyler olmalarıdır. Bunu gerek İstanbul’un kozmopolit yapısıyla gerekse bulundukları ortam ve yaşları ile ilişkilendirebiliriz.

Genel olarak gençlerin zihinlerinin bulanık olduğunu ifade edebiliriz. Kimlikleri, içsel olarak hissettikleri ve davranışları birbiriyle çelişik görünmektedir. Duruma ya da o anki hislerine göre davranmakta ve düşünmektedirler. Bunun neticesinde de sürekli bir ikilem ve bocalama durumunda kaldıklarını gözlemlemiştir.

³¹³Ertit, *Sekülerleşme Teorisi*, s. 78.

KAYNAKÇA

“Ceza” Mad. TDK

[Http://Www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Gts&Arama=Gts&Guid=Tdk.Gts.5c9135b504c3d5.85254029](http://Www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Gts&Arama=Gts&Guid=Tdk.Gts.5c9135b504c3d5.85254029) (20.03. 2019)

“Empati” mad. TDK.

<http://sozluk.gov.tr/> (13.07.2019)

“Mükâfat”Mad.TDK

[Http://Www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Gts&Arama=Gts&Guid=Tdk.Gts.5c9135b8be0107.76654841](http://Www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Gts&Arama=Gts&Guid=Tdk.Gts.5c9135b8be0107.76654841)(20.03. 2019)

“Ölüm” Mad.TDK

[Http://Www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Gts&Arama=Gts&Guid=Tdk.Gts.5c9135080813d7.26511481](http://Www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Gts&Arama=Gts&Guid=Tdk.Gts.5c9135080813d7.26511481) (20.03.2019)

“Ölümsüzlük” Mad.TDK

[Http://Www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Gts&Arama=Gts&Guid=Tdk.Gts.5c9134e588e263.98282783](http://Www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Gts&Arama=Gts&Guid=Tdk.Gts.5c9134e588e263.98282783) (20.03.2019)

“Sorumluluk”Mad.TDK

[Http://Www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Gts&Arama=Gts&Guid=Tdk.Gts.5c91357c0f2b42.91173481](http://Www.Tdk.Gov.Tr/Index.Php?Option=Com_Gts&Arama=Gts&Guid=Tdk.Gts.5c91357c0f2b42.91173481), (20.03.2019)

ABDULCEBBÂR, Kâdi, *Şerhu’l- Usûli’l-Hamse*, Çev. İlyas Çelebi, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2013., 1. Baskı

ABUZAROVA, Ülker, *Âhiretİnancının Dinî-Felsefî Temelleri*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstütisi, İstanbul, 2007,

ADANALI, Ahmet Hadi, *İslam Ahlakı Temel Konular Güncel Yorumlar İnsan İradesi Ve Ahlaki Sorumluluk*”, DİB yay. (149-170)

ALTUNTAŞ, Halil-**ŞAHİN**, Muzaffer (Haz.), *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2011, 12. Baskı

ALPER, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2002

AKSEKİ, Ahmet Hamdi, *Ahlak Dersleri ve İslam Ahlakı*, İstanbul, Yasin yay. 2006, 4. Baskı.

ATAY, Hüseyin, *Kur'an'da İman Esasları ve Kader Sorunu*, Ankara, Atay yay., 2018, 6. Baskı,

BAĞÇECİ, Muhyittin, “Ecir” Mad., *DİA*

BAĞDÂDİ, Abdulkahir, *Ehli Sünnet Akaidi-Kitabı Usûl'id-Din*, Çev. Ömer Aydın, İstanbul, İşaret Yay., 2016, 1. Baskı

BARDAKÇI, Mehmet Necmettin, *Gazzâlî'de Ölümsüzlük Düşüncesi*, Uluslararası Modern Çağ Ve Gazzâlî Sempozyumu, Isparta, 2011 (343-352)

BEBEK, Adil, “Ceza” Mad. *DİA*,

CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, *Fehmü'l Kur'an Nüzul Sırasına Göre Tefsir*, İstanbul, Mana Yay.

CİHAN, Mustafa, **GÜNDOĞDU**, Cengiz (Ed.) *İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu*, Erzurum, 2015 (657-667)

CİRİT, Hasan, *İslam Düşüncesinde İnsan, Sorumluluk Bilinci Ve Sonuçları*, Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fak. İlmi Mecmuası, 2004, Sayı: 2 (151-163)

COŞKUN, Ahmet, “Kur'an-ı Kerim'in Dünya Ve Âhirete Bakışı”, *Erciyes İlahiyat Fak. Dergisi*, Sy. 4, Kayseri, 1987 (267-283)

CÜRCANİ, Seyyid Şerif, *Ta'rifat*, Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul, Litera Yay., 2014

ÇAĞIRICI, Mustafa, “Adalet” Mad., *DİA*, c.I, İstanbul

“musibet” Mad, *DİA*, c. XXXI, İstanbul

“Ahlak” Mad. *DİA*, c.II, İstanbul

ÇAKAN HACİİBRAHİMOĞLU, Işıl, *Cumhuriyet ve Hümanizma Algısı*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür yay., 2012, 1. Basım

ÇAPKU, Ahmet, *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, ed. Sadık Türker, Pinhan yay, sy: 9, 2017, (15-30)

ÇELİK, Ahmet, *Kur'an'a Göre Âhiret İnancının Bireysel Ve Toplumsal Yönü*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum (173-195)

ÇELİK, Ezgi Ece, “İnsan ve Sonrası”, *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, ed. Sadık Türker, Pinhan yay, sy: 9, 2017, (31-45)

DÖLEK, Haydar, *Immanuel Kant'ın Ölümsüzlük Anlayışı*, Fırat İlahiyat Fakültesi Dergisi Yıl:19 Sayı:1 2014 (47-57)

EBU HANİFE, *İmam-I Azamın 5 Eseri*, Ebu Hanife'nin Vasiyeti, Çev. Mustafa Öz, İstanbul, Kalem Yay., 1981

İmam- Azam, *Fıkhu'l-Ekber*, Çev. Abdulvehhab Öztürk, İstanbul, Şamil Yay., 2018, 2. Baskı

ERTİT, Volkan, *Sekülerleşme Teorisi*, Ankara, Liberte Yay., 2019

EŞ'ÂRİ, Ebu Hasan, *El İbane Ve Usulü Ehli's-Sünnet*, Çev. Ramazan Biçer, İstanbul, Gelenek Yay. 2010, 1. Basım

Eş'arî Kelamı El-Lüma' Fi'r-Red Alâ Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida, Çev. Kılıç Aslan Mavil, Hikmet, YağlıMavil, İstanbul, İz yay., 2016

FAZLUR-RAHMAN, *Ana Konularıyla Kur'an*, Çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2007, 9. Baskı

İslam Ve Çağdaşlık, Çev. Alparslan Açıkgenç-M. Hayri Kırbasoğlu, Ankara Okulu yay. 2002

Allah'ın Elçisi ve Mesajı, Çev.Adil Çiftçi, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1997

FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., 2008

GÖLCÜK, Şerafettin, Toprak, Süleyman, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, Konya, Tekin Yay. 2010, 6. Baskı

GÜLER, İlhami, *İman Ahlak İlişkisi*, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2010, 2. Basım

İlhamiyât, Ankara, Otto Yay.

Politik Teoloji Yazıları, Ankara, Ankara okulu yay. 2010, 2. Baskı

HÖKELEKLİ, Hayati, *Dini Hayatın Bütünlüğü Açısından Âhiret İnancının Psikolojik Temelleri*(1-16)

HÜMBETOVA, İrade, Dini Tutum Ve Davranışların Oluşumunda Mükâfat Ve Cezanın Etkisi (Y.Lisans Tezi) Marmara Üniversitesi Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011

ISFAHANI, Rağıp , *Müfredât*, Çev.Yusuf Türker, İstanbul, Pınar Yay., 2012, 2 Basım

IZUTSU, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, Çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul, Pınar Yay.,2005, 3. Basım

Kur'an'da Tanrı Ve İnsan, Çev. M. Kürşad Atalar, İstanbul, Pınar Yay., 2012, 1. Basım

Kur'an'da Allah Ve İnsan, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul

İMAM GAZALİ, *İhyâu Ulûmi'd- Dîn*, Çev. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul, Bedir yay, 2012, c. I, IV.

Faysalü't-Tefrika, Çev.Süleyman Uludağ, Dergah Yay.İstanbul, 2013.

İBN KESİR, *Hadislerle Kur'anı Kerim Tefsiri*, İstanbul Çağrı Yayınları
Çev. Dr. Bekir Karlığa Dr. Bedrettin Çetiner 1988.

İBN MİSKEVEYH, *Ölüm Korkusu, Mahiyeti Ve Nefsin Ölümden Sonraki Durumu*, Çev. İbrahim Aslan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 52:2
Ankara, 2011(327-232)

İBN MANZUR, *Lisân el-Arab*, <https://al-maktaba.org/book/34077/896#p10>

İMAM ŞAFİ, *İslam İnanç Esasları Fıkhu'l Ekber*, Çev. Vezir Harman,
İstanbul, Kitabı Yay., 2016,

İSLAMOĞLU, Mustafa, *İman*, İstanbul, Denge Yay.,17. Baskı, 2007

KARADAŞ, Cağfer, *İslâm Düşüncesinde Âhiret*, Bursa, Emin Yay. 2008,
1. Baskı

KARACÖŞKUN, M. Doğan, “Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar” , Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi IV (2004),
Sayı: 2, s. 23-36

KAYIKLIK, Hasan, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve inanç-Davranış Etkileşimi”, İslami Araştırmalar Dergisi. Cilt: 19, Sayı: 3, 2006, Sayfa: 491-499.

KILAVUZ, A.Saim, *İslam Akaidi Ve Kelama Giriş*, İstanbul, Ensar Yay.,
21 Baskı, 2014

KIRBAŞOĞLU, M. Hayri, *Ahir Zaman İlmihali*, Ankara, Otto yay, 5.
Baskı.

KİRMAN, M.Ali, **ERTİT**, Volkan(Ed.) *Sekülerleşme Tartışmaları*,
Ankara. Kadim Yay. 2019. 1. Baskı

KOÇ, Mustafa, *Ölüm Korkusu Üzerine Kuramsal Açıdan Psikolojik Bir Değerlendirme*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sakarya, 2002 sy: 6 (7-20)

KOÇ, Turan, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İstanbul, İz Yay. 1991

KUŞEYRÎ , *Tasavvufun İlkeleri(Risâle)*, Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, Kervan yay., 1978

KUTLU, Sönmez, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV yay. Ankara, 2010, 3. Baskı

KÜÇÜKALİ, Adnan, *İbnMeymun'un Düşüncesinde Âhiret ve Ölümsüzlük*, Ekev Akademi Dergisi Yıl: 10 Sy: 26, 2006

MÂTÜRÎDÎ, Ebu Mansur, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, Çev. Bekir Topaloğlu, ed. Yusuf Şevki Yavuz, İstanbul, Ensar yay. 2017.

Kitâbü't- Tevhîd Tercümesi, Çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, İSAM yay., 2005.

OKUMUŞ, Ejder, Kur'an'da-Kolektif Sorumluluk, Diyanet İlmi Dergi, DİB, c. 42 Sy: 2, 2006 (7-24)

OKUYAN, Mehmet, *Kur'an'a Göre Yedi Aşamada Âhiret*, İstanbul, Düşün Yay. 2018, 7. Baskı

ÖZCAN, Hanifi, *Mâtûrîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul, İFAV Yay., 2012, 3. Baskı

Türk Düşünce Hayatında Mâtûrîdîlik, Ankara, Cedit Neşriyat, 2012

ÖZDEMİR, Metin, “Maturidi'nin Kötülük Problemine Yaklaşımı”, *Maturidinin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1. Basım Ankara, 2011, (380-424)

ÖZDEŞ, Talip “Ahlak-Vahiy İlişkisi ve Kur'an'da İman-Ahlak-Amel Bütünlüğü”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi X/2 - 2006, 5-21

ÖZSOY, Ömer, **GÜLER**, İlhami, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yay. Ankara, 2016, 20. Baskı

ULUDAĞ, Süleyman, “Amel” mad. *DİA*, c. III. İstanbul

PEKER, Hüseyin, Suçlularda Dini Davranışlar (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Samsun 1987.

“İman-İbadet İlişkisi”, Din Öğretimi Dergisi, 1989, Sayı: 19, s.40-46.

RÂZÎ, Fahrettin, *Tefsîr-i Kebîr Mefâtîhu'l-Ğayb*, Çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, Ankara, Akçağ yay.

SÂBÛNÎ, Nureddin, *Mâturîdiyye Akaidi*, Çev. Bekir Topaloğlu, DİB. Yay.

SEZEN, Yümni, *Hümanizm ve Türkiye*, İstanbul, İz yay. 2005

SİNANOĞLU, Mustafa, “İbadet” mad., *DİA*, c. XIX, İstanbul

SÖYLEMEZ, Mahfuz, Ed., *Cahiliye Araplarının Âhiret İnancı*, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2016, 1. Basım

SÜLEYMÂN, Mukâtil bin, *Tefsîr-i Kebîr*, Çev. Beşir Eryarsoy, İstanbul, İşaret yay., 1. Baskı, 2006.

TAFTALI, Oktay, “Tarihi Eylem ve Anlam Bakımından Hümanizm”, *Felsefi Düşün Akademik Felsefe Dergisi*, ed. Sadık Türker, Pinhan yay, sy: 9, 2017. (207-223)

TAFTÂZÂNÎ, *Kelam İlmi Ve İslam Akaidi Şerhu'lAkaid*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yay., 2013, 6. Baskı

TOPALOĞLU, Bekir, “Âhiret” Mad., *DİA*, İstanbul, 1988

“Adl” Mad. *DİA*, İstanbul

TOPLANIR, Enes, *Yaşam Doyumu Kendini Gerçekleştirme Ve Ölüm Korkusu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Y. Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018

TOPUZ, İlhan, “Gazali’de Dini Tutum ve Davranışlar- Dini Yaşam Biçimleri-”, *Marife Dergisi*, Kayseri, 2011 (yaz), (157-177)

TUĞRAL, Süleyman, *Kur’an’da Değerler Sistemi*, Ankara, Ankara Okulu Yay. 2008, 1. Basım

UYSAL, Veysel, “İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma”, *İslami Araştırmalar*, c. 8 sy. 3-4 İstanbul, 1995, 263-271

ÜNVERDİ, Mustafa, *Dini Açıdan Taklit*, Ankara, Araştırma Yay., 2013, 1. Basım

Ahlaki Davranış ve Ebedi Kurtuluş İlişkisi, Ankara, Araştırma yay., 2015

“Mu’tezile’de Kötülük Problemi”, *I. Uluslararası Mersin Sempozyumu Bildiri Metinleri Kitabı*, Mer-Ak yay, Mersin, 2018, (379-392)

“Ahlak’ın Epistemolojisi”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , sy: 2, 2014, (327-349)

WATT, Montgomery, *Kur’ana Giriş*, Çev. Süleyman Kalkan, Ankara, Ankara Okulu Yay, 2006, 3. Basım

YAMAN-KARAHAN, Bahar, *Yaşamdaki Amaç, Duygusal İyi Oluş, Kişisel Ölüm Korkusu Ve Duyarlı Sevginin Ontolojik İyi Oluş Üzerindeki Etkisi*, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Y. Lisans Tezi) İstanbul, 2016

YAR, Erkan, *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2000, 1. Basım

YILDIRIM, Ali, **ŞİMŞEK**, Hasan, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Seçkin yay., 2018, 11. Baskı

EKLER

EK A.1. MÜLAKAT SORULARI

1.Görüşülen kimselerin sosyo-kültürel durumları (yaş, cinsiyet, ekonomik durum, okuduğu bölüm)

2.Dini bilgilerinizi nereden edindiniz?

1. ALLAH TASAVVURU

1. Nasıl bir Allah tasavvur ediyorsunuz?

2. GENÇLERİN DAVRANIŞLARINA YÖN VEREN MOTİVASYONLAR

a. AHLAKİ DAVRANIŞIN KAYNAKLARI

1. Yardıma ihtiyacı olan birine hangi duyguyla/düşünceyle yardım edersiniz?

2. Yardıma ihtiyacı olan birini görmezden geldiğiniz oldu mu? Neden?

3. Yaptığınız bir işi hakkıyla yerine getirmedeki motivasyonunuz nedir?

4.Size emanet edilen bir şeye zarar vermekten sizi alıkoyan nedir?

5. Elinize bir miktar para geçtiğinde hepsini kendi ihtiyaçlarınız için mi harcıyorsunuz? Yoksa infak ettiğiniz de oluyor mu?

b. MUSİBETLERE VERİLEN TEPKİLER VE İMAN

1. Herhangi bir hastalık, sıkıntı, musibet karşısındaki tavrınız ne olur? Neden?

2. Sıkıntılı bir durumla mücadele ederken dinin desteğini hisseder misiniz? Neden?

3. Uğradığınız haksızlıklar karşısındaki tavrınız nedir? Mağduriyetinizi gideremediğinizde kendinizi nasıl teselli edersiniz?

c. KİŞİNİN BAŞKASIYLA KURDUĞU İLİŞKİ

a. ALLAH İLE İLİŞKİ

1. İbadetlerinizi yerine getiriyor musunuz? Neden?
2. Bir günah işlediğinizde bu, hayatınızı olumsuz etkiler mi? Neden?

b. BİREYSEL İLİŞKİ

1. Öfkелendiğiniz birini bağışlar mısınız? Neden?
2. Birisinin arkasından konuştuğundan sonra pişmanlık duyduğunuz oldu mu? Neden?
3. Sizden farklı kültür ve yaşam tarzına, inanç ve düşünceye sahip kimselerle ilişkiniz nasıldır? Bu tür kimselerle ilişkinizde dinin rolü nedir?

EK A.2. GÖRÜŞÜLENLERİN KİŞİSEL BİLGİLERİ

Sıra no.	Cinsiyet	Bölüm	Gelir durumu	Yaş
1.	E	Tarih ve Hukuk	Orta	23
2.	E	Bilgisayar müh.	Üst -Orta	19
3.	E	Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler	Orta	21
4.	E	Elektrik /elektronik müh.	Orta	19
5.	E	Hukuk	Alt- orta	27
6.	K	Psikoloji	Üst-Orta	22
7.	K	Hukuk	Üst- orta	18
8.	E	Sinema TV	Üst- orta	20
9.	K	Psikoloji(Sosyolojiy.l)	Alt- orta	25
10.	E	Siyaset bilimi	Orta	20
11.	K	Siyaset-hukuk Sosyoloji (y.l)	Üst- orta	25
12.	K	Siyasetbilimi	Üst-orta	19
13.	K	Çocuk gelişimi	Orta	20
14.	K	İş analitiği (y.l)	Orta	25
15.	K	Psikoloji-sosyoloji-Sosyoloji (y.l)	Orta	24
16.	E	Hukuk	Orta	24
17.	E	Sosyoloji- hukuk	Orta	23
18.	K	Sosyoloji (y.l)	Alt-orta	29
19.	K	Sosyoloji (y.l)	Orta	24
20.	E	Hukuk	Orta	22
21.	E	Endüstri müh.	Orta	19
22.	K	Çocuk gelişimi	Orta	20
23.	E	Sinema TV.	Alt-orta	25
24.	K	Tarih	Orta	21
25.	E	Psikoloji	Üst-orta	19

EK. A.3. ETİK KURUL RAPORU

ÖZGEÇMİŞ

Araştırmacı 1989 Gaziantep doğumludur. Lise eğitimini Gaziantep Mehmet Hayri Akınal Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nde tamamlamıştır. Şam Ebun-Nur Üniversitesi ve Halep Üniversitesinde Arapça dil eğitimi görmüştür. Lisans eğitimini Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamlamıştır(2014). Aynı yıl Gaziantep Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Kelam bölümünde Yüksek Lisans Eğitimine başlamıştır. Cizre, İstanbul ve Gaziantep'te çeşitli İmam-Hatip Liselerinde öğretmenlik ve idarecilik görevlerini yürütmüştür. Araştırmacı evli ve bir çocuk annesidir.

VITAE

The researcher was born in 1989 in Gaziantep. He completed his high school education in Gaziantep Mehmet Hayri Akinal Anatolian Imam-Hatip High School. He studied Arabic language at Damascus Ebun-Nur University and Aleppo University. He completed his undergraduate education at Erciyes University Theology Faculty (2014). In the same year, he started his postgraduate education in Gaziantep University, Basic Islamic Sciences Department of Theology. He worked as a teacher and administrator at various Imam-Hatip High Schools in Cizre, Istanbul and Gaziantep. The researcher is married and has one child.

